

PÉCSI SZEMLE

várostörténeti folyóirat

2000.

nyár

GÁBOR OLIVÉR: BRONZSZOBOR, HOBOL

1968-ban Hobolban, a Sikotai-árok ásásakor került elő néhány érdekes tárgy: egy bronzszobor, egy bronzbalta és római pénzek. A megtaláló, bár korukat meghatározni nem tudta, érezte, ritka kincsre lelt, így azokat hazavitte. Ettől kezdve a tárgyak sorsa különféle képpen alakult. A főlelet, a bronzszobor, eredeti állapotában őrződött meg, úgy, ahogy a föld alól előkerült. A baltát azonban megcsiszolták, ezért megváltoztatott külsővel jutott a régészek kezébe. Legrosszabbul a pénzek jártak: elvesztek, elkallódtak. Pedig fontosságuk a leletek korának római koron belüli pontosabb kalibrálásában lett volna.

32 év után, 2000 tavaszán, elsősorban **Kováts Valéria** régész kitaró utánajárásának köszönhetően, a szobor és a balta vétel útján bekerült a Janus Pannonius Múzeum Régészeti Osztályára. A törvény szerint a föld alól előkerülő régészeti leletek az állam tulajdonát képezik. A Seuso-kincs példáján mégis láthatjuk, hogy a jog nem mindig érvényesül. Esetünkben először a tárgyak antik voltát felismerő olaszok szerették volna a szobrot külföldre vinni, később pedig magyar régiségkereskedők becsülték meg értékét. Végül szerencsés körülményeknek köszönhetően a baltával együtt a köz tulajdonába került. Így a korábban régészeti emlékekben nem túl gazdag falu, **Hobol** is dicsekedhet immár egy jelentős lelettel, mely a település külterületén került elő.

A megtaláló, **Lieb József** visszaemlékezése alapján a szobrot és a baltát egy időben, egymás közelében találta. Feltételezhetjük tehát, hogy azok összetartoznak, együtt kerültek a föld alá is. A leletek azonban egyelőre a régészet számára olyan frissek, hogy hitelesítő ásatás híján korabeli elásásuk további körülményeire vonatkozóan csak találgatni tudunk. Sejtésünk szerint egy 2. századi, romanizált bennszülött előkelőség kocsis temetkezésének darabjai. A kocsis sírokra több példa is van Pannoniában. Hozzánk legközelebb Kozármislenyben, melyet Kiss Attila régész talált meg (Pécsi Szemle, 1999. TÉL). A halottat ezen rítus alkalmával elhamvasztották, hamvait a gyakran szétszerelt kocsival, és a megölt lóval együtt helyezték el a földben.

A szobor valószínűleg egy Attis nevű keleti, kisázsiai görög eredetű istenséget ábrázol, mely a római korban Pannoniában, főleg a sírköveken igen népszerű motívum volt. Az istenség, hogy Zeusz gyermekének őrijtó szerelmétől megmeneküljön, kasztrálta saját magát. Ünnepe március 22-étől tartották. Az ünnepség csúcspontját Attis papjainak őrjöngő extázisban elkövetett önkasztrálása jelentette, majd 25-én az öröm napjával ért véget. Az istenség keleti jellegére több jel is utal. Nadrágot hord, fejfedője a fríg sapkákra emlékeztet, két oldalán pedig oroszlánfejek vannak. Kezében három attribútumot tart. Jobbjában valószínűleg egy fúvós hangszert, míg bal kezében egy faágat. Bal keze ujjai közt levő harmadik tárgy egyelőre meghatározatlan. A szobor alul köpüs, azaz üreges kiképzésű, ami arra utal, hogy nem önmagában való tárgyról van szó, hanem valamire felerősített díszítményről. Ez a valami lehetett a halotti kocsi rúdja.

A vele együtt talált balta talán méltóságjelvény volt, mégpedig azé az emberé, akit eltemettek. Tudjuk, hogy a római korban a főpapokat a terramare hagyományokból eredően pontifexnek hívták. Ez szó szerint a híd ácsolását jelenti, és ugyanúgy áttételes jelentéssel rögzült megnevezés, mint ahogy a máig élő „szabadkőműves” kifejezés. A pontifexek jele is a balta volt. Nem jelenthetjük ki, hogy itt egy főpapot temettek el egykor, de az biztos, hogy a balta használatra alkalmatlan. Puha, sárgaréz anyaga folytán az első ütések után kicsorbult

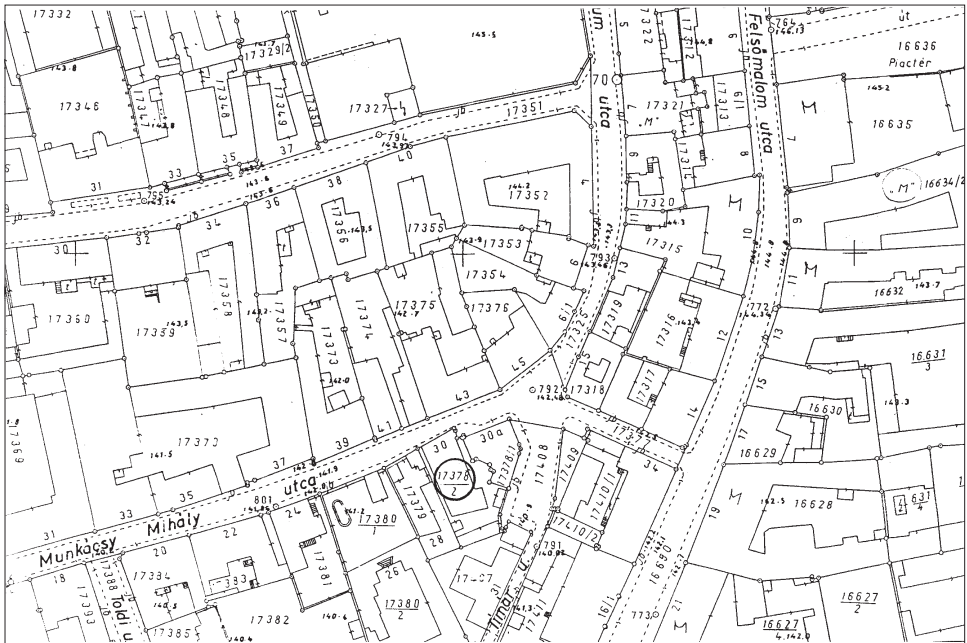
volna, a vasszerszámokat alkalmazó rómaiak ilyen eszközt nem használtak a mindennapokban.

SONKOLY KÁROLY

KÉPFARAGÓK HÁZA

Franz Anton Speth szobrász otthona és műhelye

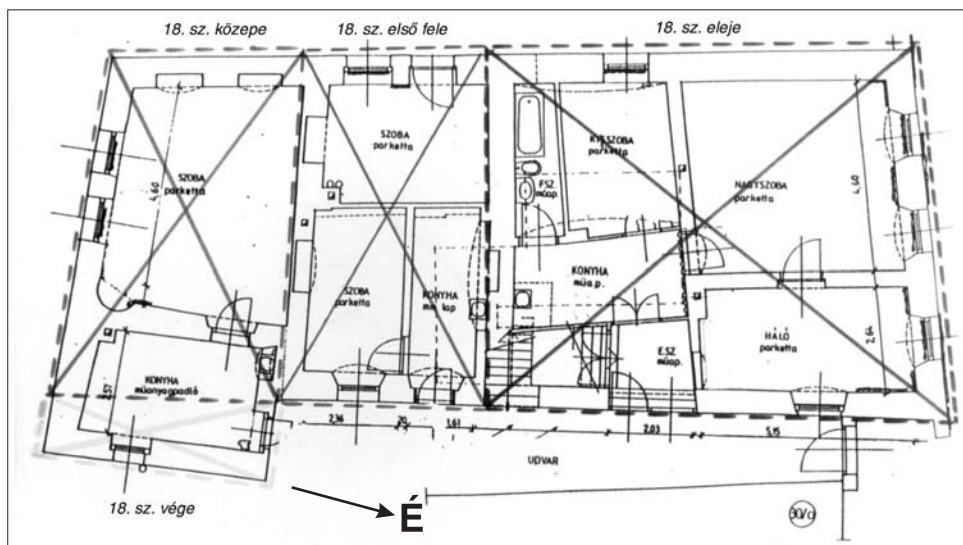
A Pécs, Munkácsy Mihály utca 30. számú, manzárdtetős barokk lakóház a történelmi Belváros csendesebb, délkeleti részén található, közel az ősi városfalhoz. Errefelé a századfordulóig nagyobb kertek terültek el. Közöttük csak itt-ott állt egy-egy ház, s a terület beépítése még ma is ritkább az átlagosnál. Az egyszerű megjelenésű épületnek csak a keskeny utcára néző homlokzata kapott visszafogott díszítést. A földszinti részt lezáró, provinciálisan robusztus megjelenésű, lépcsősen tagolt esővető párkányt leszámítva, csak a magas, csúcsos végű ormfal formálásánál fedezhetők fel a szimpla hajléképítésen túlmutató, művészi törekvések. Az oromlejtők a felső, egyenes szakaszt követően, egy törés után, harmonikus ívekkel futnak le a párkányig. A két rész találkozási pontjánál játékos mozdulattal fordulnak ki a lapjukra fektetett téglákból készített lefedésű fal szélei. Az utcai ablakok régen kisebbek voltak a mainál és egyszerű kőkeretük lehetett.

Az ódon, immár két és fél évszázados lakóházat nyugodtan nevezhetjük *művészháznak*, mivel abban az időben, amikor épült, illetve mai formája kialakult, művészek, szobrászok és képfaragók a gazdái. Persze ne gondolja a gyanútlan, Pécsset kevéssé ismerő olvasó, hogy egy második *Casa Buonarottit*, vagy a korban

és stílusban közelebb álló, müncheni, rokokó *Asamhaus* párját fogjuk most prezentálni.¹ A kis manzárdemeletes épület nem lóg ki a barokk periódus pécsi polgárházai közül, inkább a szerényebbek közé tartozik. Abban az időben, a 18. század közepén, városunkban még éppen csak elkezdett különválni a művészet a kézműipartól. Az alkotásaik magasabb színvonalával az átlagból kiemelkedő művészek jogállása, megbecsülése azonos volt az iparos mesterekével, a céhes kötöttségek rájuk is vonatkoztak. A század végéig ettől csak az idegenből, a püspök vagy a káptalan meghívására érkezett, itt csak időlegesen dolgozó, már nevesebb művészek tudták függetleníteni magukat.

A külső műemléki kutatására 1999 őszén került sor.² Az ekkor feltárt jelenséget a szakirodalmi adatokkal és a levéltári forrásokkal,³ valamint a helyszínen, s a felmérési terveken tett megfigyelésekkel egybevetve felvázolható a ház építéstörténete.⁴ A pontosabb datálásokra, a végleges, megalapozott periodizáció összeállítására és az ezeken alapuló rekonstrukció elkészítésére csak a belső falkutatásának elvégzése után lesz lehetőség. Köszönet illeti a házat kezelő Pécsi Közüzemi Rt. illetékeseit a homlokzatkutatás finanszírozásáért. Reméljük, hogy jut pénz a feltárások befejezésére, majd az épület műemléki helyreállítására is, a nem túl távoli jövőben.

Az épület földszinti alaprajza az építési periódusok megjelölésével

¹ Eduard Hüttinger (Hrsg.): *Künstlerhäuser von der Renaissance bis zur Gegenwart*. Zürich, 1985. 121-138.p. Marc-Joachim Wasmer; 153-163.p. Constance Lotz

² Sonkoly Károly: *A Pécs, Munkácsy utca 30. sz. polgárház építéstörténete*. In: *Műemléki homlokzatkutatás dokumentációja*. Pécs, 1999. kéziratban

³ Az ingatlanra és szomszédaira vonatkozó adatok többségét Madas József gyűjtötte össze. In: Madas József: *Pécs-belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény*. Pécs, 1978. 516-517.p. passim. Az alábbiakban más belvárosi telkeknel, házaknál is Madasra hagyatkozunk, ha nem hozzuk forrásunkat

⁴ Dr. Meskóné Békefi Diána okl. építőmérnök, Pécs, 1998.

A ház utcai, északi homlokzata

A déli homlokzaton feltárt kapu, az egykori szobrászműhely bejárata

A PLUM-HÁZ A 18. SZÁZAD ELEJÉN (1. építési periódus)

A vizsgált épületnek nincsenek középkori részei, viszont a helyén, vagy legalábbis a közelében állhatott egy középkori ház, amelyből néhány, megmunkált követ másodlagosan felhasználtak az építkezéshez. Az ingatlan históriájára vonatkozó, első adatok a 18. század elejéről származnak. Ekkor itt még két, önálló telek feküdt, de ezek lenyúltak a mai Tímár utcáig. Az 1722-es *Grundbuch*, Pécs első telekkönyve szerint a keleti, 162. sz. ingatlan, ház és kert gazdája akkor özvegy **Plumné Maria**.⁵ Ennek felső része nagyjából a mai Munkácsy Mihály utca 30. sz. területe, az alsó pedig a Tímár utca 31. sz. keleti fele. A nyugati, körülbelül a jelenlegi Munkácsy Mihály utca 28. sz. ingatlant és a Tímár utca 31. sz. nyugati részét lefedő, 163. sz. telek **Josephus Rockhinger** (másutt Rochinger) pékmester kertje. Ő a város tekintélyes polgára – tanácsúr – aki többször viseli a bírói tiszteletet is. Nagy lakóháza a Király utcában ma is álló 17. sz. volt.⁶ 1719-ben vásárolja a kertet, amikor a szomszédban említett özvegy káplárné Plumné lehet. 1722-ben az asszony telkén már ház állott, amelyet a falkutatás során a mai épületben megtaláltunk. Ezt nem sokkal korábban emelhették, mert az 1712-es összeírásban még nem szerepel. Építését az 1727-ig birtokos Plum családhoz köthetjük.

⁵ Baranya Megyei Levéltár (a továbbiakban: BML) IV. 1007. a., 2. sz. (régí szám: Ö 3.), Pécs Város Telekhivatalának iratai, Telekösszeírások, Grundbuch ... 1722. 88-89.p.

⁶ Lásd 47. sz. jegyzet

Északon, az utca mellett álló tömb a ház legkorábbi magja. A műemléki kutatásnál előkerült a minden bizonnyal földszintes épület délnyugati sarka. Ez a nyugati homlokzat közepén nyíló ajtótól északra feltárt, erős, függőleges falelválásnál volt. Itt nagyobb kövekből, részben megmunkált, másodlagosan ide beépített, középkori eredetű darabokból készített sarokarmírozást találtunk. Ennek déli oldalán homlokzati meszelés rétege látszott, amelynek vékonysága, világos színe azt mutatta, hogy ez a fal nem sokáig lehetett szabadon. A ház régi nyílásai tölcseeres, íves záródású bélétekkel készültek.

Ebben az időben egyesült a két szomszédos telek, s az így létrejött ingatlan majd két évszázadig egyben maradt. Rochinger 1723 elején hunyt el és kertjét ekkor vásárolhatták meg Plumék az örökösöktől.⁷ Özvegy Plumné 1726-ban halt meg, abban az időben magasnak számító, körülbelül hetvenéves korában.⁸ A ház lakója a bizonyára már korábban is itt tartózkodó **Jacob Plum** szobrász és családja maradt, de nem sokáig. Ő 1727-ig élt itt és több gyermeke is született ezekben az években.⁹ Neve a szakirodalomban nem fordul elő és olyan forrásokat sem ismerünk, amelyek akár csak említenék is valamelyik munkáját. Nem lehetett jelentősebb művész.

A LOCATELLI-HÁZ A 18. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN (2. építési periódus)

A ház következő gazdája **Jacopo Locatelli** (másutt Lucatelli) képfaragó. Nem kizárható, hogy a tulajdonosváltásban szerepe volt a két mester közötti szakmai kapcsolatnak és annak, hogy a házhoz megfelelő műhely is tartozhatott. Jacobus Lokatelli 1727-ben vette meg a belvárosi ingatlant és egy szőlőt Pluméktól. Eladóként **Anton Plum** szerepel, aki feltehetően Jacob Plum szobrász testvére, s valószínűleg csak így tudtak megosztani örökségen. Az ügyletet csak tíz év múlva, 1737-ben regisztráltatták,¹⁰ amelyet az akkor végzett összeírás tehetett szükségessé. Ebben a ház birtokosa Lucatelli képfaragó. Nevéből ítélve, olasz nemzetiségű lehetett. A belvárosi plébánia halotti anyakönyve 1755-ös bejegyzéséből visszakövetkeztetve, amely bizonyos, körülbelül ötvenéves korában elhunyt Andreas Lokotellyre vonatkozik, aki *Croatia inveniens* az adriai Tengermellékről kerülhetett Pécsre.¹¹ **Boros László** újabb összefoglalásából is tudjuk, hogy a 18. században sok olasz művész és iparos dolgozott városunkban.¹² Az anyakönyvekből kiderül, hogy közülük némelyek le is telepedtek, családot alapítottak, s nemzedékeken keresztül itt élve elmagyarosodtak. Locatelli működéséről keveset tudunk. A Boros által összegyűjtött, néhány adatból úgy tűnik, hogy csak egyszerűbb munkákat, képeretek, oltárdíszek faragását bízták rá. Viszonylag rövid ideig dolgozott nálunk. 1734-ben még itt születik csecsemőként elhalt fia, **Adamus**.¹³ A *Liber Mortuorum*ban olvashatjuk, hogy Jacobus Lukotelli 1737.

⁷ Liber Mortuorum (továbbiakban: Liber Mort.) Tom. I. 74.p. 1. A Pécs-belvárosi r. k. plébánia archívumában őrzött anyakönyvek kutatásának engedélyezéséért Kele Pál apátplébános úrnak tartozunk köszönettel. Indexeiket a BML-ben tanulmányoztuk

⁸ Liber Mort. 98.p.

⁹ Index Baptisatorum, Tom. I. 668-671.p. passim

¹⁰ Pécs tanácsülési jegyzőkönyvek (továbbiakban: Tjkv.) Tom. 8. 1737. BML IV. 1003. a., 8.sz. 78.p.

¹¹ Liber Mort. 310.p.

¹² Boros László: Itáliai hatások a pécsi bazilika műtörténetében. In: Pécsi Szemle, 2000-ŐSZ, 16-20.p.

¹³ Liber Mort. I. 170.p.

november 26-án, negyvenéves korában hunyt el.¹⁴ Ezért cserélhetett a ház ismét gazdát. De már nem a régi, kis épület, mert azt dél felé megtoldották, amint ez a következtetés a sarokarmírozáson megmaradt meszeléssel kapcsolatban is felmerült. Az alaprajzot vizsgálva, ez egy egységnyi bővítést jelentett. Ez a ház is még földszintes lehetett. Déli homlokzatának ablakai ma falfülkeként jelentkeznek a középső lakások déli falában. A kéregpince pontosabb datálásához nem ismerünk támpontokat, de könnyen elképzelhető, hogy csak utólag, ebben a periódusban létesítették. Szintúgy a keleti, nyitott előtér mögötti szakasz dongaboltozatát. Elhelyezkedéséből és a boltozattól ítélve, itt kereshetjük a régi ház konyháját. Ezt bizonyítja a helyiség északnyugati sarkához közel eső ponton, a nyugati homlokzaton megtalált, kisebb, téglá teherelhárító ív is, amely egy kiöntőnyílás maradványa lehet. Ezen keresztül lötyinthették ki a szennyvizet, az itt volt, felszíni vízfolyásba. Ezt a periódust a 18. sz. első felére, 1727 és 1737 közé datálhatjuk, Locatelli képfaragó birtoklásának idejére.

FRANZ ANTON SPETH (1706 körül-1768) SZOBRÁSZ ÉS HÁZA

Mint láthattuk, házunk gazdája 1737-ben még Lucatelli, aki abban az évben elhunyt. 1740-ben már más birtokost említenek, a keletről szomszédos sarokingatlan tulajdonosváltása kapcsán. Ez nem más, mint *Frantz Speth bildhauer*.¹⁵ A művész hosszú évtizedeken át, egészen haláláig itt lakik. Az 1748/49-es adóösszeírásban a 19., az 1764-es conscriptioban pedig a 12. sz. alatt felvett ingatlan az ő nevének szerepel. **Franz Anton Speth**¹⁶ 1768. október 19-én, körülbelül 62 éves korában hunyt el.¹⁷ Róla jóval több írott forrás maradt fent, ami részben azzal is magyarázható, hogy szobrászként kiterjedt működést fejtett ki. Vagyoni helyzetéről beszél a fenti városi adóösszeírás. Ebből úgy tűnik, hogy az átlagos jövedelmű polgárok közé tartozott. Az egyes, nagyobb munkákon vele együtt dolgozó iparosok, mint például **Christoph Hike** (másutt **Hicke, Hukker**) kőfaragó, vagy **Andreas Polacsek** asztalos körülbelül vele azonos kategóriába sorolható adófizetők voltak.¹⁸ Egy 1766-os adat szerint tagja a város külső tanácsának. A kutatás során a szerencse is kezünkre játszott, amikor a Baranya Megyei Levéltárban felleltük Franz Speth 1758 április 17-én kelt testamentumát.¹⁹ A nagy jelentőségű dokumentumban nem csak a súlyos beteg, de ekkor még felgyógyuló és egy további évtizedig dolgozó mester családi vi-

¹⁴ Liber Mort. I. 192.p.

¹⁵ Pécs Tjvk. Tom. 9. 1739-1740. BML IV. 1003. a 9.sz. 5.p.

¹⁶ A szakirodalomban Speth Ferencként szerepel. Szerintünk viszont mindenkinek az a neve, amit ő használ, használt. Mivel Speth német származású és anyanyelvű léte, ennek megfelelő módon írta alá nevét, úgy véljük helyesnek, hogy mi is így használjuk. Családi nevét az egykorú források igen változatosan hozzák (pl. Spet, Schpet, Schpeth, Spetl, Spettl, Speth), de ebben az esetben is irányt mutat a művész szignója. Második keresztnévét első házasságkötése alkalmával jegyezték fel (lásd 20.sz. jegyzet). Az anyakönyvek vizsgálatát nehezíti, hogy a 18. század közepén élt Pécssett egy hasonló nevű püspöki számtartó is, aki nem volt rokona a szobrásznak

¹⁷ Liber Mort. II., 59.p.

¹⁸ Pécs-belváros, Porció- és Házadó összeírás, 1748/49. BML IV. 1005. a. Portiokönyvek 4. No. 19., No.41., No.100.

¹⁹ Testamentum Francisci cond. Speth sculptoris. 17. April. 1758. BML IV. 1003., Pvt. ir. Végrendeletek gyűjteménye 1704-1799, S 63.sz. A szöveg olvasatáért és fordításáért Móró Mária Anna tudományos kutatónak tartozom köszönettel

szonyaira, társadalmi kapcsolataira, de házának építésére és művészi alkotómunkájára vonatkozóan is fontos adatok szerepelnek. Az utolsó oldalon látható pecsétje és erőtlen kézzel írt szignatúrája. Feleségére, **Maria Barbarára** és fiára, **Frantz Antonra** hagyja mindenét. Leánya **Theresia** és a név szerint meg sem említett, előző házasságaiból származó gyermekei semmit sem kapnak. Többször nősült, és több feleségét is eltemette. Először 1738-ban vett el egy özvegyasszonyt, **Rosaliát**.²⁰ Utolsó házasságát 1756-ban kötötte, **Jacob Pucher** Barbara nevű leányával, aki a testamentumban is szerepel, és aki túlélte a férjét. Érdekes, hogy a szobrász egyik, már felnőtt lányának is aznap volt az esküvője.²¹ Feleségeitől sok gyermeke született, zömmel az utolsótól, akik közül több még kiskorában meghalt.²²

*

Franz Speth idejében, **Klimo György** püspök, a jeles mecénás tevékenységének köszönhetően, a kor viszonyaihoz képest élénk művészeti közéletje lehetett városunknak. A művészek közötti, szorosabb társadalmi kapcsolatok jelét láthatjuk abban, hogy 1756-ban kötött, utolsó házasságának tanúi bizonyos **Antonio Maler** és **Musico Sivnik** voltak. Az ebből a frigyből született **Barbara** nevű leánya és **Joseph Buck** (Buk) szobrász első gyermekét pedig a kor vezető pécsi építész, **Johan Krammer** és neje tartották a keresztség alá 1781-ben.²³

Végrendeletében Speth kihangsúlyozza, hogy sablonjait és mintakönyveit készpénzzel kifizette.²⁴ Azon a tényen túl, hogy ilyenek a birtokában voltak, ebből azt a következtetést véljük levonhatónak, hogy valószínűleg még mesterétől szerezhetette ezeket az eszközöket. Nem feltételezzük, hogy ez a ház és műhely korábbi gazdája, Locatelli lett volna, hiszen míg ő szinte teljesen ismeretlen képfaragó, addig Speth a pécsi barokk szobrászat legjelesebb képviselője. Nem tudjuk, hogy hol született, kinél és hol tanulta ki művészetét, és hogy mikor került Pécsre. A házassági anyakönyv bejegyzése 1738. júniusában jövevénynek titulálja, tehát nem sokkal korábban érkezhetett a városba.²⁵ Első munkáiról az 1740-es évekből tudunk, az utolsók 1768-ra tehetők. Stílusa **Georg Raphael Donner** pozsonyi iskolájához kapcsolja.²⁶ Ott él is egy hasonló nevű család a 18. században, amelynek egyik gyermeke a 19. század elején iratkozott be a bécsi Képzőművészeti Akadémiára.²⁷ Az is ebbe

²⁰ Liber Copulatorum (a továbbiakban: Liber Cop.) Tom. I. 131.p. A művészt itt „professione Statuarius”-ként hozzák

²¹ Liber Cop. I. 241.p.

²² Index Baptisatorum, Tom. I. passim.; Liber Mort. I-II. passim

²³ Liber Baptisatorum, Tom. VI. 97.p.

²⁴ Megjegyzés testamentum végén, közvetlenül az aláírások előtt: „NB das ziern nebst deren kunst büchern...” Egy korábbi, 17. századi osztrák barokk szobrászok vázlatait tartalmazó mintakönyv 1979-ben került elő a baranyai Erdősmecke r. k. plébániáján. Boros László: A pécsi vázlatkönyv. Szobrász-rajzok a 17. századból. In: Művészettörténeti Értesítő, XXXII./1-2. 1983. 12-33.p.

²⁵ Lásd 20. sz. jegyzet

²⁶ Aggházy Mária: A barokk szobrászat Magyarországon. I-III. Budapest, 1959. I. kötet, 73-103.p. passim; Maria Malikova: Die Schule Georg Raphael Donners in der Slowakei. In: Mitteilungen der Österreichischen Galerie. Jahrgang 17./Nummer 61. 1973. 77-179.p. Abb. 24-72.p.; Jozef Lenhart: Sochár Georg Rafael Donner a jeho škola. In: Ivan Rusina a kolektív: Dejiny slovenského výtvarného umenia barok. Slovenská národná galéria. Bratislava, 1998. 48-53.p.

²⁷ Fleischer Gyula: Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián. Budapest, 1935. 86.p.

az irányba mutat, hogy püspök mecénásai, gróf **Berényi Zsigmond**, majd Klimó György is a koronázó városból kerültek Pécsre, s korábban a Donnert és műhelyét foglalkoztató, jeles művészetpártoló, gróf **Esterházy Imre** primás köréhez tartoztak. Ők számos műalkotást pozsonyi mesterekkel készíttettek el székvárosuk számára, így például a Székesegyház barokk főoltárát is.

Franz Speth oeuvre-jének vizsgálatát a vonatkozó szakirodalom feldolgozásával kezdtük. Művészetéről még nem készült átfogó elemzés. Rövid ismertetéseken,²⁸ sporadikus említéseken, **Szőnyi Ottó** publikációinak nyúlfarknyi közlésein túl²⁹ csak **Aggházy Mária**, a hazai barokk szobrászatot feldolgozó, 1959-ben megjelent corpusát³⁰ és Boros Lászlónak a pécsi székesegyház 18. századi művészetét bemutató kötetét emelhetjük ki.³¹ Utóbbi alapos forrásfeltárásainak köszönhető az is, hogy leszámolhattunk a korábban általános közhellyel, amely csak faszobrásznak minősítette Spethet, mivel a szerző kiderítette, hogy a művész kőben is dolgozott.³² Ennek szép emléke a székesegyház északi oldalánál lévő ún. Berényi-kút, amelynek kávjára 1749-ben Boros László szerint, Speth faragta rá a püspök címerét.³³ Boros a kor mohácsi, püspöki építkezéseinél alkalmazott, kvalitásos épület-szobrászati munkák mesterét is benne véli felfedezni.³⁴ A fennmaradt adatokból kiderül, hogy Speth elsősorban a pécsi klérus számára dolgozott. Ismert műveinek többségét a Székesegyház akkoriban megújuló berendezéséhez készítette, helyi iparosokkal együttműködve.³⁵ 1741-ben tárgyal a Szent Imre-kápolna kőmunkáiról, amelyek 1742-43-ban kerülnek kivitelre. Ma is megvannak a gazdag rokokó faragványokkal ékesített sekrestye szekrények (1756-58) és térdeplők (1758 után), vagy az idők folyamán Hatvanba került kanonoki stallumok (1762). Ez utóbbiakat díszítik legszínvonalasabb fennmaradt munkái, az apostolok és egyházatyák fa mellszobrai. A szentélyben, előttük állottak a kispapok puttófejekkel díszített padjai, amelyek ma szintén Hatvanban vannak. Boros szerint a stallumok után, de még 1770 előtt készültek és szintén Speth művei, s így az utolsók közül valók. Afféle restaurálási munkákat is végzett, még valószínűleg a török által megcsonkított, reneszánsz domborműveken. Boros neki tulajdonítja az angyalok arcainak kijavítását az 1748-ban a fő-

²⁸ Éber László – Gombosi György (szerk.): Művészeti Lexikon. Budapest, 2. kiad., 1935. II. kötet, 469.p.; Ulrich Thieme (Hrsg.): Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler. Bd. XXXI. Leipzig, 1937. 365.p.; Zádor Anna – Genthon István (főszerk.): Művészeti Lexikon IV. kötet. Budapest, 1968. 342.p.

²⁹ Szőnyi Ottó: A pécsi székesegyház leírása az 1882. évi átépítés előtti állapotában. In: A „Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület” Értesítője, VIII./3-4. Pécs, 1916. 43-94.p.; Szőnyi Ottó: A pécsi székesegyház. In: Magyar Művészet V. Budapest, 1929. 489.p.

³⁰ Aggházy, 1959, I. kötet, 85-86.p. passim.; II. kötet, 115.p. 210.p. passim.; III. kötet, CXXIV. tábla, 139-140. kép

³¹ Boros László: A pécsi székesegyház a 18. században. In: Művészettörténeti füzetek, 18. Budapest, 1985. passim. A kitűnő feldolgozás Speth ismert munkáiról szöveghűen közli az egykorú forrásokat és a korábbi szakirodalmat is hozza, ezért az alábbiakban eltekintünk a vonatkozó hivatkozásoktól

³² Köszönetet illeti Boros László kollégát, aki önzetlenül rendelkezésünkre bocsátotta a Speth-tel és más, 18. századi, pécsi szobrászokkal, képfaragókkal kapcsolatos adatait

³³ Borosra hivatkozik Petrovics Ede: A pécsi káptalani házak. Pécs, 1983. 26.p.

³⁴ Boros László: Mohács építészeti és képzőművészeti emlékei. In: Tanulmányok Mohács történetéből. A település fennállásának 900. évfordulójára. Mohács, 1993. 242.p. és 17.sz. jegyzet, 244. kép

³⁵ Lásd 28-31. sz. jegyzet

szentélyből a sekrestyébe átszállított Szatmári- pasztofóriumon, 1754- ben pedig a Püspökvár kaputornyát díszítő Eruszt-címert állítja helyre.

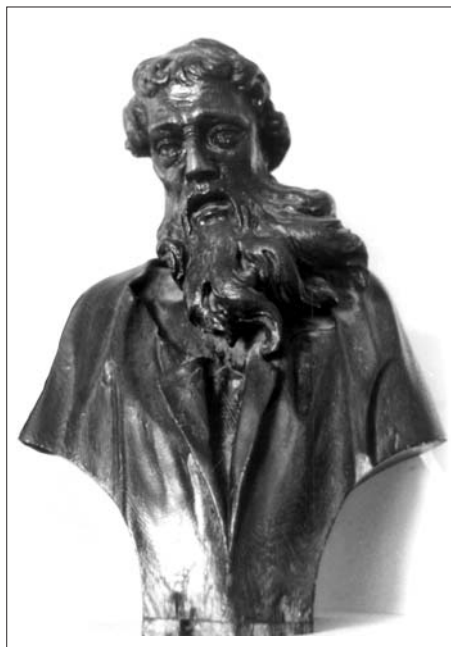
A levéltári kutatások eredményeinek és Speth ismert műveinek az összevetése az utóbbi években új távlatokat nyitott meg munkásságának kutatásában. Kiderült, hogy több, ma is meglévő, illetve már csak régi iratokból, esetleg archív fotókról ismert, 18. századi pécsi szoborral, domborművel kapcsolatban szóba jöhet a neve. Sőt, a városon kívül, Baranya vármegye, netán a Pécsi Egyházmegye területén fellelhető számos alkotásnak is Speth lehet a mestere. Életműve további munkákkal való kibővítésének lehetőségét veti fel a pécsi pálosokhoz és a 18. század jeles helyi építőmesteréhez, **Mathias Petz**hez (másutt **Pecz**) fűződő kapcsolata is, melyre alább még visszatérünk. Elsősorban három, ma is meglévő, jelentősebb volumenű, kiemelkedő kvalitású, az ő működési idejére datálódó, budafai homokkőből kifaragott, pécsi szobrászati alkotással kapcsolatban vetődik fel Franz Speth szerzőségének lehetősége. Közülük az egyik a Papnövelde kapuzata 1745- ből, különös tekintettel Szent Pál figurájára, melynek feje újabban pusztulásnak indult. A másik együttes a vármegyeháza hátsó kapujának két oldalán álló, életnagyságú Mars és Mercurius szobrok. A harmadik a Káptalan utca 2. sz. kanonoki ház kapuja felett elhelyezett Immaculata-szoborcsoport, amelyen **Givovich Miklós** nagyprépost (1737-1762) címere látható.³⁶ Ezek az új attribúciók kutatásaink jelenlegi szintjén csak hipotézisként merülnek fel. Megalapozott bizonyításukhoz még rengeteg aprómunkára, átfogó művészettörténeti vizsgálatokra, további forrásfeltárásokra lesz szükség. Mindenesetre, az eddigiekből arra következtetünk, hogy Spethnek fontos szerepe lehetett a kor nagyobb, pécsi és környékbeli, elsősorban egyházi megrendelésre készül szobrászati munkáiban, amit stíluskritikai megfigyelések is alátámasztani látszanak. Megerősíti ezt a feltételezésünket id. **Entz Géza** Klimó püspök mecénási tevékenységét feldolgozó tanulmánya is. Szerinte a főpap főleg helybéli művészekkel dolgoztatott, akik magas színvonalon teljesítették elvárásait.³⁷

Ide kapcsolódva vetjük fel a Klimó-könyvtár fából kifaragott, barokk büsztjeinek mesterkérdését. Köztudott, a bibliotéka nyilvánossá tételére csak 1774-ben került sor, de már korábban létezett, s a püspöki palota könyvtárszárnya is állt 1770-ben.³⁸ Ugyan Speth 1768-ban elhunyt, de az apostolok, egyházatyák, antik auktorok, tudósok, teológusok névfeliratos bázisokra helyezett mellszobrainak stílusa hozzá kötődik. Elképzelhető, hogy még a mester halála előtt elkezdett szoborsorozatot Speth műhelye fejezte be. A kanonoki stallumok büsztjeivel összehasonlítva, azoknál gyengébb kvalitásúak, elnagyoltabbak. Ezért inkább arra hajlunk, hogy már a műhely 1768 utáni munkái közé soroljuk a könyvvállványok tetejét díszítő mellszobrokat és a közöttük elhelyezett, áttört, rokokó faragványokat. Itt jegyezzük meg, hogy bár egyenlőre nem ismerünk erre vonatkozó, konkrét adatot, szinte biztosra vehető, hogy a művész segédekkel dolgozhatott, tekintettel számos

³⁶ Korábban már Petrovich Ede is felvetette ennek az attribúciónak a lehetőségét. Lásd 33. sz. jegyzet korábban Sartory József műveként közölték

³⁷ Entz Géza: Klimó György pécsi püspök kulturális tevékenysége. In: Pannonia, 1940. VI./2. sz. 203.p.

³⁸ Gosztonyi Gyula: A barokk Pécs. Pécs, 1942. In: Sorsunk, 1942. II./4.sz. 15.p.

*Apostol (Szent Pál?) mellszobra
a Székesegyház kanonoki stallumairól*

*Szent Pál mellszobra
a Klimó-könyvtárból*

megrendelésére. Lehet, hogy a később özvegyét feleségül vevő szobrász is az ő alkalmazásában állt.

Speth hosszú birtoklásának idejére esik a barokk ház mai tömegének és tőfomájának létrejötte, leszámítva a kis keleti toldást. Ezt a feltevésünket forrásokkal is alá tudjuk támasztani. Az egyik, a már említett, 1758-as végrendelet, amelynek dátuma ily módon *terminus ante quem*-ként értékelendő. Ebben a művész rendelkezik vagyonáról, amely háza és annak berendezése. Tollba mondja a jegyzőnek, hogy házára még vannak adósságai, mivel ő építtette és jobb állapotba hozta.³⁹ Azaz nem egy újat építtetett, hanem a régit alakította át, bővítette. Olyan volumenű munkával, amit akár új ház építéseként is értékelhetnek. A testamentum végén elősorolja, hogy az építkezésre kiktől vett fel kölcsönt. A hitelezők listáján a város, a pálos atyák és magánszemélyek szerepelnek. A jelentős összeg,⁴⁰ illetve az egyházi forrásokban előforduló, a munkáiért kifizetett, komoly summák képezték a ház bővítésének anyagi alapját.⁴¹

³⁹ „...erbaurt, und in eineren will bösseren standt gesetzt habe.”

⁴⁰ A kölcsönök összege 137 forint volt

⁴¹ Az 1756-ban kelt szerződés szerint a díófa sekrestyeszekrények szobrásmunkájáért „Bürger. Bildhauer Meister ... Franz Spöth”-nek 250 forint járt

A végrendeletnél kevésbé fontos, de említést érdemlő bizonyíték az hogy Speth özvegye 1777-ben 970 forintért adja el a házat.⁴² Ez az ingatlan és egy szőlő együttes árához képest, amely a már említett, 1727-es forrásban szerepel, akkora különbség, ami igen komoly értéknövekedésre vall. További bizonyíték **Antonius Duplatre** geometra 1777-ben készült kataszteri térképe, amely a telek méretére, beépítésére, a ház alapformájára vonatkozó, leglényegesebb forrás ebből a periódusból.⁴³ Az ingatlan akkor a 92. számot kapta. A mappa a keleti határánál jelöli a nagyjából már jelenleginek megfelelő tömegű épületet.

Még egyszer vissza kell térnünk Speth 1758-as végrendeletéhez, amelyben, úgy látszik, kimeríthetetlen forrásra bukkantunk. Három tanú aláírásával és pecsétjével hitelesíti az okmányt. Egyikük egy bognármester, másikuk egy asztalos, de bennünket most a harmadik érdekel, aki Mathias Petz-ként szignál. Pecsétjét valószínűleg elfelejtette magával hozni, mert a helyére a tollal egy beikszelt kört rajzolt. Az alábbiakból sem feltételezzük, hogy a tekintélyes polgárnak ne lett volna pecsétnyomója, amelyet használt más, általunk ismert dokumentumon. Petz a kor ismert figurája, vagyos szenátor ráadásul a 18. sz. közepének egyik legtöbbet foglalkoztatott építőmestere városunkban. 1779-ben, 75 éves korában, a pécsi építőcéh atyamestereként hunyt el.⁴⁴ Abból, hogy a kor vezető, helyi szobrászával olyan szoros kapcsolatban állt, hogy testamentumának egyik tanújaként szerepelt, két hipotézis is kisarjad. Az egyiket, Speth oeuvre-je kibővítésének ide kapcsolódó lehetőségét fentebb már érintettük. A másik, hogy vajon nem Petz volt-e a ház mai formáját létrehozó építész? Ezek fényében nézzük meg alaposabban, ki is volt ez a Petz.

Városunk barokk építészetének mestereit, leszámítva néhány, kiemelkedőbb alkotást, csak viszonylag ritkán tudjuk konkrét emlékekhez kötni és ez természetesen fordítva is igaz. Pécs 18. századi architektúrájának még nem készült olyan szintű feldolgozása, mint például Sopronnak, vagy Egernek.⁴⁵ Az összefoglaló munkák közül ma is Szőnyi Ottó és **Gosztonyi Gyula**⁴⁶ rövid és sok tekintetben elavult műveit, vagy a hasonló, **Dercsényi-Pogány-Szentkirályi**-féle városmonográfiát használjuk.⁴⁷ Egy-egy, jelentősebb épületre, együttesre vonatkozóan az utóbbi évtizedekben megjelent néhány, színvonalas publikáció is, de a kiadványok többsége a rossz értelemben vett „helytörténetírás” színvonalán mozogva, mások régi tévedéseit írogatja le újra meg újra. Korábban a Király utca 17. sz. ház utcai homlokzatának érett barokk stílusú átalakítását vizsgálva került a látókörünkbe Petz.⁴⁸

⁴² Pécs Tjvk., Tom. 30. 1776-1777. BML IV. 1003. a. 30. sz. 149.p.

⁴³ Lásd Sonkoly: Barokk díszkertek... In: Pécsi Szemle, 2000 NYÁR 28.p.

⁴⁴ Liber Mort. II., 153.p.

⁴⁵ A Magyarország Műemléki Topográfiája sorozat megfelelő kötetiben

⁴⁶ Szőnyi Ottó: Pécs. Útmutató a városban és a környéken. Pécs, 2. kiadás, é. n. [1926]; Szőnyi Ottó: Pécs műemlékei. In: Magyar Művészet, V. 1929. 545-561.p.; Gosztonyi, 1942.; Gosztonyi Gyula: Pécs 1763-ban. Pruner Ignác városképe. Pécs műemlékei. Pécs, 1944.

⁴⁷ Dercsényi Dezső-Pogány Frigyes-Szentkirályi Zoltán: Pécs. Budapest, 1956.

⁴⁸ Sonkoly Károly: Emeletes középkori lakóház Pécs belvárosában. A Király u. 17. műemléki előkutatásának eredményei. In: Bardoly István-László Csaba (szerk.): Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Művészettörténet-Műemlékvédelem sorozat X. Budapest, 1998. 443-459.p.

Jellemző a kor helyi építészetének feldolgozatlanságára, azzal kellett szembeülnünk, végül is tudjuk, pontosabban feltételezzük, ki lehetett a szóban forgó homlokzat mestere, csak éppen az nem volt világos, hogy két, azonos vezetéknevű, de eltérő keresztnévű, nagyjából kortárs *baumeister* közül melyik a keresett építész. A félreértések elkerülése végett előrebocsátjuk, hogy a forrásokból egyértelműen kiderül, két, külön személyről van szó, akik feltehetően még csak rokoni kapcsolatban sem állottak egymással. Az archív fotókról ismert, érett barokk stílusú homlokzatot, struktúrája és egyes elemei alapján, a város nagyobb szabású és jobb minőségű, hasonló stílusú épületei közül kettővel hozhatjuk kapcsolatba. Ezek az 1731-32-ben emelt Vármegyeház és a Papnövelde 1742-46 között elkészült, déli szárnya. A szóban forgó, Király utcai ház egykori utcai homlokzatán elsősorban az emeleti ablakok keretelése, annak egyes elemei emlékeztetnek a fenti épületek megfelelő részleteire, de a homlokzat architektúra rendszerének megkomponálása is hasonló jellegű.

A szakirodalom, hogy csak a jelentősebbeket említsük, Szőnyi, Gosztonyi és az ő nyomukban az 1956-os városmonográfia szerzői is Petz András (Andreas Petz) műveinek tartja a Vármegyeházát és a Papnöveldet. A forrásokat valószínűleg még Szőnyi kutatta fel, de úgy tűnik, hogy kritikai vizsgálatukra azóta sem került sor. A század első harmadában megjelent publikációinak adatait a későbbi szerzők átvették. Nála mindig Petz András munkáiként szerepel a két épület, mégpedig azzal a kitételrel, hogy nem csak a kivitelezés, hanem a terv is tőle való. Gosztonyinnál egyetlen olyan eset fordul elő, amikor nem András, hanem Mátyás keresztnévvel említi Petzet, mint a Szeminárium építőjét. A szövegösszefüggésből ezt egyszerű lapsusnak tekinthetjük. A problémát nem is ez jelenti. A két építőmester életére, társadalmi, vagyoni helyzetére vonatkozó adatok összevetése vet fel olyan kérdéseket, ami már a két nagy barokk épület, s hozzájuk kapcsolódva, a Király utca 17. sz. ház átalakításának korábbi attribúcióját kérdőjelezi meg.

Andreas Petz (másutt **Specs, Spitz**, stb.) először 1731-ben fordul elő Pécsen, már persze akkor, ha neki tulajdonítjuk a Vármegyeházát. Már túl van ezen a kor helyi „nagyberuházásai” közé tartozó művén és éppen folyik a másik, hasonló volumenű, általa tervezett és kivitelezett munka, a Szeminárium, amikor a tanácsülési jegyzőkönyvből arról értesülünk, hogy 1745. márciusában telket kap a városból házáépítésre. Első olvasásra ezzel nem is lenne baj, de szemet szúr a telek. Ez a Siklósi kapu őrszobája mellett, a városfal tövében húzódó, addig beépítetlen, igen keskeny sávban egy zsebkezdőnyi terület. A hely „rangját” mutatja, hogy a szűk, girbegurba weeg-ben (a mai Citrom utca őse) szemközt a hóhér lakott, akinek a szomszédságát senki sem kedvelte. A polgárjogot is csak 1748-ban nyerte el Andreas Petz. Az abban az évben született összeírásból kiténik, hogy már kész a háza. A későbbiekből az is kiderül, hogy ezt inkább házacskának, sőt kunyhónak nevezhetnénk, hisz özvegye néhány év múlva rongyos 25 forintért adja el. Azt, hogy ez a feltűnően alacsony ár nem takar valami egyéb ügyletet, például tartozás kiegyenlítését, bizonyítja, hogy a következő évtizedekben is hasonló összegekért cserél gazdát. A fenti tranzakcióra az özvegy 1756 februárjában kényszerül, azaz

ekkor Andreas Petz már halott. A néhainak a forrásokból kiolvasható nyomorúságos helyzete legalábbis kételyeket ébreszt bennünk az iránt, hogy egy ilyen koldusra bízták volna a fenti, nagyszabású építési munkák kivitelezését, amelyeknél a pallér a saját vagyonával is jótállt, ami Andreas Petznek nem volt.

A másik **Petz, Mathias bürg. mauerer meister** viszont minden szempontból megfelelő ember. Gazdag pécsi polgár, szenátor, háza, kertje van. A városi iratokból kiderül, hogy ingatlanokkal is üzletelt, kihasználva a tanácsbélieknek járó adómentességet. Először a mai Széchenyi tér 13. sz. helyén, illetve a kapcsolódó telkeken álló házában lakott, majd 1769-ben 2200 forintért túladott rajta és a jelenlegi Munkácsy Mihály utcában épített újat. Itt, a mai 12. sz. és a Tímár utca 15. sz. területét jelentő kertet 1748-ban 268 forintért vásárolta meg. Leánya ötven év múlva 2850 forintért adta el a házat. A vagyon és a társadalmi rang tehát megvolt, mint a nagy építkezések anyagi és erkölcsi fedezete. Viszont a Vármegyeház emelésének idején még eléggé fiatal, körülbelül huszonhat éves lehetett, bár az 1740-es években már szenátor. Ráadásul, ismert munkáiból ítélve, talán túl jók neki ezek a minőségi épületek. Persze ettől, kivitelezőként még minden fenntartás nélkül számolhatunk vele. Sokat foglalkoztatott mester volt. Az építés mellett több felmérési tervet is készített idős korában. 1774-ből valók a Sóházról, a Salétromfőzőről készült rajzai. Mathias Petz működéséről az utolsó, általunk ismert adat is ilyen munkával kapcsolatos. Részt vett a város Duplatre-féle, 1777-es kataszteri felmérésében, s az eredetiben fennmaradt, csak a vár- és városfalakat, bástyákat, kapukat ábrázoló mappát ő is szignálta.

Összefoglalásul azt mondhatjuk, hogy vonatkozó kutatásaink jelenlegi szintjén még nem tudunk egyértelmű bizonyítékokat felmutatni, de a mérleg nyelve inkább Mathias felé billen. Andreas Petz mellett szól a szakirodalomban hagyományozódott, Szőnyi-féle attribúció, Mathias Petzet viszont életének és pályájának ismert adatai támogatják.

A most bennünket érdeklő, konkrét esetben, a Munkácsy Mihály utca 30. sz. ház mesterének kérdésében legalább is elgondolkodtatónak tartjuk, hogy a vagyonos szenátor a nála jóval szerényebb anyagi kondíciójú szobrász végrendeletének az egyik tanúja. Erre az sem elégséges magyarázat, hogy később ebben az utcában, a közelben lakik, mint említettük. Feltesszük, hogy közös munkák hozták össze a két, azonos nemzedékhez tartozó embert. A kapcsolatból az is logikusan következik, hogy Speth házának bővítését, átépítését is az ismerős baumeisterrel végeztethette. A végrendeletből kiderül, hogy erre 1758 előtt került sor.

Ez a 3. építési periódus. Ekkor jöhetett létre a ház mai tömege, leszámítva a keleti, féltetes toldalékot és a manzárdemelet, a tető jelenlegi formájával együtt, valamint az utcai oromfal is. Ennek során dél felé még egy helyiséggel megtoldották az épületet. Ez akkor még nem szolgálhatott lakószobaként, mert itt, a déli oldalon, egy nagy, kosáríves záródású kaput tártunk fel. Mögötte viszont olyan kis mélységű a tér, hogy semmiképpen sem funkcionálhatott kocsikapuként, hiszen innen észak felé nem lehetett továbbhajtani. Azt sem hisszük, hogy kocsiszínnak használták volna, mert ehhez túl sokba kerülhetett a toldás. A helyiség nyugati oldalán lévő, később befalazott ablakok miatt is más funkció elhelyezésére kell gondolnunk. Úgy véljük, hogy itt volt a

szobrász műhelye. Ez magyarázatot adna a nagy kapu – viszonylag kis helyiség közötti ellentmondásra. A műhelyben készülő szobrok, faragványok, nagyobb darabok ki-be szállításához szükség lehetett a tágas nyílásra. Valószínű, hogy az udvarban is állt egy fából ácsolt fészker, ahol szintén lehetett dolgozni. Mivel ekkor épült a manzárdemelet, feltesszük, hogy a keleti homlokzatnál induló, meredek, egykarú lépcsőt is ekkor létesíthették. A jelenlegi manzárdablakok homlokoldalának kialakítása inkább már a 19. századra vall, de ettől persze ezek a nyílások még nyugodtan lehetnek korábbiak. Kiosztásuk szabálytalanságaira csak a belső falkutatása révén remélhetünk magyarázatot. Csakúgy, mint arra, hogy az utcai homlokzat szélső, nyugati ablakai eredetileg miért helyezkedtek el kijebbe.

Mint már említettük, a művész 1768-ban hunyt el. Özv. **Spethné Barbara**, segedekkel dolgozva, egy ideig még tovább vitte a műhely. 1770 májusában, a Székesegyház szentélyében elhelyezendő, újabb padok szobrászmunkáira, a Káptalan „Sculptorissa Spöttin nominata ... der verwittelten Maria Barbara Spöttin... Bildhauerin”-nel köt szerződést.⁴⁹ Korábban talán Speth alkalmazásában állhatott az a **Mathias Peter Hoff** (másutt **Hoffer**) nevű, helybéli szobrász is, akihez az özvegy 1770 novemberében ment férjhez.⁵⁰ A házasságukból születhetett **Catharina Hoff**, aki még kisgyermekként meghalt.⁵¹ Az új férj sem élt soká. Ő lehet az 1777 januárjában elhunyt Mathias Hoffer.⁵² Ez is szerepet játszhatott abban, hogy az özvegy, aki a későbbiekben özv. Spethnéként szerepel a forrásokban, 1777 végén eladja a házat és új helyre költözik. Ugyan előtte még próbálkozik egy másik segéd megszerzésével, de ez a kísérlet nem járhatott sikerrel. Boros szerint 1778 körül az özvegy még munkát kért a Káptalantól és egy segédet Bécsből.⁵³ Úgy véljük, hogy a levél egy évvel korábban, még a ház és a hozzá tartozó műhely eladása előtt, de a második férj halála után, tehát 1777. januárja és szeptembere között íródhatott.

Az asszonynak csak néhány évet kellett volna várnia, hiszen Barbara leánya is egy szobrászt kapott férjül. 1780-ban kötött házasságot a csehországi születésű Josef Buckkal, aki a bécsi Képzőművészeti Akadémián végzett tanulmányok után került Pécsre.⁵⁴ Az özvegynek a vő fizet a mesterjog és a szerszámok átadásáért. Lehet, hogy a végrendeletben említett *kunst büchern* is hozzá kerültek. A testamentum és a vejével 1780-ban kötött szerződés is azt mutatja, hogy az asszony szerette és ügyesen kezelte a pénzt. 1785-ben a mai Jókai és Citrom utca sarkán vett egy kis házat, amelyet jelentősen kibővített. Vejével, aki időközben a Normál Iskola rajztanítói állását is megszerezte, rossz volt a viszonya. Még be is perelte az 1780-ban kikötött, évi apanázs elmaradásáért.⁵⁵

⁴⁹ Boros, i.m. 1985, 85.p. 200. sz. jegyzet

⁵⁰ Liber Cop. II. 92.p.

⁵¹ Index Defunctorum, Tom. I. 262.p.

⁵² Index Def. I. 266.p.

⁵³ Boros, i.m. 1985. 89.p. 256. sz. jegyzet

⁵⁴ Liber Cop. II. 210.p.

⁵⁵ Josef Buck (1755-1815) szobrász és rajzmesterről lásd Kopasz Gábor: Buck József és a pécsi rajziskola első évtizedei. In: Zádor Anna – Szabolcsi Hedvig (szerk.): Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok. Budapest, 1978. 353-391.p.

A HÁZ HISTÓRIÁJA A 18. SZÁZAD VÉGÉTŐL

Az új gazda, **Váleczi János** *zsebb ora tsinyaló mester* és családja rövid, 1777-1785 közé eső birtoklásának idejéhez nem kötünk jelentősebb átalakításokat. Viszont a következő tulajdonos, **Vainczedi Péter** (másutt **Weinczeti**) kereskedő vagy két évtizedig lakott a házban, így lehetett ideje a nagyobb munkálatokra. Ez volt a negyedik építési periódus, amelyet a 18. sz. végére datálhatunk. Feltevé-
sünket stíluskritikai bizonyíték is alátámasztja. A földszint déli, nagyobb szobájának sarkában álló, íves alapú és záródású kályhafülke műformái a 18. század végéhez köthetők. Az is látszik, hogy kialakítása eléggé ad hoc módon történt. Viszont a mögötte lévő, keleti fal szervesen kapcsolódik a ház keleti toldásához. Ezt a féltetes bővítmenyt az udvari oldal déli részén az 1777-es és 1780-as kataszteri térképek még nem jelölik, tehát azoknál fiatalabb. A fentiekből következik, hogy ekkorra tehető a déli homlokzat nagy kapunyílásának befalazása és a helyén két ablak kialakítása. Speth halála, majd a segédekkel, illetve új férjével még tovább dolgoztató özvegy elköltözése, 1777 után a műhelyre már nem volt szükség. Az újabb tulajdonosok ezért alakíthatták át a helyiséget lakószobává. Szintén Vainczedi idejére tehetjük, esetleg valamivel későbbre, a ház mellett nyugatra volt gazdasági épület létesítését. Ez lehet, hogy a kereskedő raktárának készült. A századforduló táján bonthatták le, amikor megépült a 28. sz. lakóház.

A házat 1804-ben 2612 forintért vásárolta meg **Goczy Ignác**. Az ár a pénzromlásról tanúskodik. Csakúgy, mint az, hogy négy év múlva már csaknem a duplájáért cserél ismét gazdát. 1808-ban **Bubreg József** vette meg, s majd négy évtizedig a család kezén maradt. Az ingatlant 1844-ben **Baierlein Fülöp** vattakészítőnek adták el, s még 1885-ben is az özvegyéé. Ebben az időben, 1865-ben készült a város sokszelvényes, színezett birtoktérképe. A Nepomuk (ma Perczel Mór) utca 22. sz. ház már a mai alapformát mutatja, a keleti toldalékkal. Mellette nyugatra, közvetlenül a homlokzat előtt vizesárok látszik a kéziratos mappán, amely a Lyceum-templom mellett nyugatra volt vízfolyás egy, ekkor még meglévő szakasza.

A 4. periódussal lezárult a ház mai tömegének kialakulása. Ezek után már csak olyan beavatkozásokkal számolhatunk, amelyek ezt nem érintették. Valószínűleg a 19. század vége felé megnagyobbították az utcára néző, földszinti ablakokat, alulról megvésve a teherelhárító íveket. Bizonyára ekkor kerülhetek beépítésre a régebbi fotókon látható, hatszemes ablakok. Ezekből több még megvan az udvari homlokzatokon. A régi kisebb nyílásokban sokszemes ablakok lehettek. A század végén már számolhatunk bérlakások kialakításával a házban. A nyugati homlokzaton feltárt ablakokat akkor falazhatták be, amikor a századforduló táján felépült a mai Munkácsy Mihály utca 28-as számú ház, amely elfogta előlük a fényt. Ekkor létesíthették a szűk, nyugati közt északról elzáró falat, s már épített kerítés húzódnhatott az utca mellett is, benne a bejárattal. 1891-től több lépcsőben, háromfelé osztódott a régi ingatlan. A levált részek is beépültek, s így a 20. század elején létrejött a mai állapot. Az 1865-ös, színezett birtoktérképen néhány évtizedig még feltüntették a változásokat, így utólag a mai Tímár utca 31. sz. házat is rárajzolták az időközben önállósult, déli telekrészre.

A bérház funkciónak köszönhetően, a 20. század első felében, amikor dr. **Kálmán Jenő** ügyvéd a tulajdonosa ennek és a keleti szomszéd ingatlannak is, folytatódott a belsők átalakítása, leválasztgatása, valamint a homlokzati nyílások átépítése, illetve befalazása. Szintúgy az 1952-es államosítás után, amikor a PIK

A régi nagy telek az 1865-ös színezett birtoktérkép részletén

lesz a kezelő. A század közepétől mindezt már a fennmaradt fényképek, tervrajzok segítségével is nyomon tudjuk követni. A korábban a főhomlokzat vonalában volt kerítés bejárati ajtajának kialakítása már a 20. század első felére tehető. Ezt az 1970-es tatarozásnál helyezték hátrébb. Ugyanekkor a nyílászárókat lecserélték, de némi, a műemléki helyreállítás irányába mutató beavatkozásokat is eszközöltek a homlokzaton. Viszont jórészt elpusztították a még bizonyára barokk kori tetőszerkezetet, bár úgy tűnik, hogy a régi gerincmagasságot és a tetőformát megtartották.

A KÉPFARAGÓK HÁZA, PÉCS MEGŐRZÉSRE MÉLTÓ TÖRTÉNELMI ÉRTÉKE

Az aktuális műemlékjegyzék adatai szerint 1958-ban helyezték védettség alá a házat, de már az 1951-es **Genthon**-féle Magyarország műemlékei című könyvben is szerepel. Építészeti és műemléki értékei mindenképpen érdemessé teszik a megőrzésre. Jelentőségét fokozza, hogy az utcakép fontos eleme, s az ilyen típusú, barokk stílusú polgárházak egyik utolsó képviselője Pécsen. Egykor számos, hasonló, manzárdtetős társa adta a város utcácskáinak 18. századi, kisvárosias charme-ját. A 19. század végén megindult, majd a századunkban folytatódó és az utóbbi években, évtizedekben felgyorsult szanálások, az új beépítések miatt ezeknek emlékét jórészt már csak a régi fényképek őrzik. A most vizsgált ház is beszorult egy jellegtelen, 1936-ban épült, emeletes bérház mögé, amelynek helyén korábban a városképhez, az itteni terecske képébe jobban illő, földszintes, barokk sarokház állt. Ezt is a „városfejlesztés”-nek titulált ingatlanspekuláció pusztította el, mint még ma is sok, védett, illetve védendő emléket a történelmi Belvárosnak. A mi házunkra is ez a sors várt, hiszen a műemlékvédelemre létrehozott hivatal beelegyezésével összeállított pécsi program még 1970-ben is a lebontásával számolt. Nem az illetékeseken múlt, hogy végül nem esett áldozatul a bontócsákánynak. Fennmaradásáért nem sokat tett a város az elmúlt évtizedekben. A visszafogott mértékű állagmegóvási munkák minősége általában rossz volt, s ezeknél a műemléki szempontok kis szerepet játszottak. A szanálásra ítélt, minősíthetetlen színvonalú lakásokkal telezsúfolt épület a megfelelő, rendszeres karbantartás elmulasztása miatt mára eléggé lepusztult állapotba került. A málló vakolatú vizes falak, a tönkrement, illetve kontár módon javított tetőszerkezet, a műemlék épület jellegétől elütő nyílászárók, a házra aggatott közművezetékek önmagukért beszélnek.

Az utca szintjének folyamatos emelgetése miatt „elsüllyedt” kis barokk épület az értő szemlélő számára még ebben a méltatlan állapotában is az a régi ház, amely **Hans Christian Andersen** egyik meséjében regél a múltból egy kisfiúnak. Mesél a régi Pécsről, Klimó püspök aranykoráról, amikor a török hódoltságot, majd a 18. század elejének háborús pusztításait követő, békés évtizedeinek gyümölcseit elkezdhetette leszüretelni a mecsekalji város szorgalmas polgársága. Mesél arról a kis, földszintes, 18. század eleji házacskáról, amely a mai épület magját alkotja az utca melletti részen, s amelyhez még a környéken volt, középkori romokból kibontott köveket is felhasználtak. Mesél a mellette, még a múlt században is meglévő vízfolyásról. Mesél a mai formáját adó építőmesterről, aki nemcsak pompás, nagy középületekkel és a patrícusok díszes rezidenciáival, hanem ilyen, szerényebb megjelenésű házakkal is megörökítette nevét. És mesél az építetőről, a szobrászról, Franz Anton Spethről akinek művészetét ma is megcsodálhatjuk a pécsi Székesegyház – a jeles mecénás főpap idejében készült – berendezésének fennmaradt darabjain. A stallumok lobogó szakállú szenteket ábrázoló szobrai és a játékos, rokokó faragványok is a házunk földszintjén volt műhelyben születtek. Ebben a házban vetették papírra a betegágyán fekvő mester végakarátát is 1758-ban. Az erőtlén, gyenge kézzel aláírt testamentum – elején barokkos fordulatokkal – lelkét

Krisztus sebeinek ajánlja, mivel a keresztfán ezekből fakadó vérével őt is megváltotta, testét pedig a földnek, melyből vétetett, konkrétan a Mindenszentek mellett fekvő temetőnek, Pécs 18. századi sírkertjének.⁵⁶ Polgári öntudattal kiemeli, hogy a feleségére és fiára hagyott házát maga építtette, amelynek érdekében még adóságokat is csinált. Végül arról sem feledkezik meg, hogy említést tegyen a művésze gyakorlásához szükséges szerszámairól és mintakönyveiről.

Láthatjuk, hogy a csúcsos ormú, régi ház valóban képes a mesélésre. Egy átlagember el sem tudja képzelni, mennyi színes történetet, ódon históriát rejtenek ezek az évszázados, öreg falak. Csak rajtunk múlik, hogy gyermekeinknek, unokáinknak is tovább mesélhesse szép történeteit a régi Pécsről, rég elporladt lakóiról, őseinkről, akik ilyen, aprócska, alacsony mennyezetű szobákban születtek, éltek, hittek, dolgoztak, szerettek és meghaltak, nemzedékeken keresztül. Csak rajtunk múlik, hogy tovább pusztul, vagy felújítva megmarad, jövőendő bizonyosságául annak, hogy bánni tudtunk a ránk bízott talentummal.

Immaculata, Káptalan utca 2.

Szent Pál, Papnövelde utca 1.

⁵⁶ A szép, barokk formula eszmei indíttatásához, ikonológiai háttéréhez Engelbert Kirschbaum SJ (Hrsg.): Lexikon der christlichen Ikonographie. Bd. I. Rom - Freiburg - Basel - Wien, Sonderausgabe, 1994. 309-312.p. Blut, Heiliges, W. Brückner; Bd. IV. 540-542.p. Wunden Christi, E. Sauser. Az újabb, hazai szakirodalomból egy korabeli, ide kapcsolódó ábrázolásról Szilárdfy Zoltán: A szeged-alsóvárosi templom Purgatórium-oltárának ikonográfiája. In Tüskés Gábor (szerk.): „Mert ezt isten hagyta”. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Budapest, 1986. 357-376.p.

SONKOLY KÁROLY

BAROKK DÍSZKERTEK PÉCSETT

A pécsi „tükék” közül is csak kevesen tudják, hogy a Belvárosban egy nagy kiterjedésű, barokk díszkert volt a 18-19. században. Még **Klimo György** püspök létesítette, főpásztorkodása első évtizedében.¹ Ő később új, mecseknádasdi nyaralókastélya mellett is jeles parkot készíttetett, amelynek utolsó részletei az elmúlt évtizedekben pusztultak el. A pécsi a Belváros déli részén, a városfal, valamint a Várady Antal, Dischka Győző és kisebb szakaszon a Citrom utcák határolta területen feküdt. Ennek zöme a Főposta és a Megyei Kórház Szülészete közötti sávba esik. Egy keskenyebb, rövid nyúlványa a később létesült Jókai (Deák) utcától keletre esett. A mai 72., illetve a 73. és 65. tömbök egy része tartozik ide. A majd 250 éve létrehozott parknak mára szinte az emléke is elenyészett. Az utolsó darabkáját, a hozzá tartozó, egykori kertészlakot néhány éve bontották le a Dischka Győző utcában, s helyén most a Pollack Mihály Szakközépiskola kollégiumának (Jókai utca 8.) új, kupolás díszterme áll.

RÉGI PÉCSI KERTEK

Pécsről köztudott, hogy a középkorból eredő, helyi sajátosságként, sokáig eléggé laza maradt a város szövete. Szemben más, zsúfolt, középkori civitasainkkal, nálunk a falakkal övezett Belvárosban nem csak a házakhoz tartozott kert, hanem a beépített részek között is nagyobb, szabad térségek maradtak kertművelés alatt. Még a 19. század jó részében is ez a helyzet, elég ha csak egy pillantást vetünk Pécs 1865-ös, színezett birtoktérképére.² A polgári negyedek közül legtovább a Belváros délkeleti szektora őrizte meg ezt a jellegzetességet. Nyomai ma is megfigyelhetők a 49-es tömbben, a Munkácsy Mihály és a Tímár utcák között. Ezzel szemben, a most vizsgált negyed a középkorban sűrűn beépített terület volt. Egészen az 1686-os ostromig, amelynek során jelentős pusztulás érte. Az ekkor, a hadműveletek közben, a helyszínen készített tollrajzon, amely a Belváros nyugati részének látképe délről, a városfal itteni szakasza mögött romos házak sora látszik.³ Feltesszük, hogy ezeket hamarosan lebonthatták, amit **Joseph de Haüy** hadmérnök ezredesnek a visszafoglalás utáni hónapokban készített térképe⁴ is alátámaszt. Viszont a mai Jókai utca 8. sz. telek déli részén, jó állapotban fennmaradt egy emeletes, középkori épület. Közvetett adatokból ítélve, a hódoltság kora előtt a klérus birtokában lehetett. A török kiűzését követően a kamarai tisztviselői foglalták el. Ez akkoriban nem volt ritkaság. A katonai, majd kamarai igazgatású

¹ A jelen dolgozat a szerzőnek az *Ars Hungarica* c. folyóirat Zádor Anna professzor tiszteletére megjelent számában publikált tanulmánya – Sonkoly Károly: A barokk püspöki díszkert Pécssett. *AH.*, XXII./1., 1994. 67-72.p. X-XII. képtáblák 1-8. – átdolgozott, bővített változata

² Baranya Megyei Levéltár (továbbiakban BML), XV. 3., Térképtár, BmK. 461.sz.

³ Wien, Hofkammerarchiv, Festungen I., Reichsacten, fasc. 138.

⁴ Karlsruhe, Generallandesarchiv, Kartensammlung, Band VIII., No. 21.

városnak a háborús pusztításoktól jobban megkímélt házaira a hadsereg tisztjei és a császári hivatalnokok tették rá a kezüket. Az említett épületet kisajátító kamarai tisztviselők az utca túloldalán fekvő, nagy telket is használták, szérúskertnek.⁵ Az 1703-as Nova Donatio alkalmával az egész ingatlan együttest megkapta a pécsi püspök. A középkori épület az 1704-es rácdúlás alkalmával pusztulhatott el.⁶ Helyén az 1712-es összeírás a püspök tulajdonában lévő házat hoz, amely elődjénél jóval kisebb volt.⁷ A vele szemközt elterülő, nagy, üres telket leírja az 1722-es *Grundbuch*, amelyben, az említett épület mellett, a püspök kertjeként szerepel. Ekkor, mint korábban, szérúskertként funkcionálhatott. Területe a következő évtizedekben még bővült nyugat felé, egy magántelek megszerzésével. A püspöki uradalom fejlődésének következtében, a várban ma is meglévő magtár elkészülte után, a 18. század közepére elvesztette korábbi szerepét. Az egykori szérúskert helyén díszkertet létesítettek.

A források Pécssett már a 16. század elején említenek püspöki kertet. **Oláh Miklós** ír a *hortus Episcopiról*, amely a Tettyén, **Szatmári György** reneszánsz villájánál feküdt.⁸ Feltehetően még a hódoltság korában is megvolt a patak körül és ez inspirálta a török utazó, **Evlia Cselebi** elragadtatott sorait. Ő egyébként is szuperlatívuszokban ír a kellemes éghajlatú, mecsekali város kertjeiről, az itt termett gyümölcsökről.⁹ Minderről más kortársai is megemlékeztek. A török kiűzése után gróf **Gabriele Vecchi** városparancsnok kezére került a Tettye és bizonyára ekkor semmisülhetett meg az itteni derviskolostor (tekke) melletti, régi kert is. A császári főtiszt és katonái a visszafoglalás után sok olyan, jelentős értékét pusztították el Pécsnek, amelyek túléltek a hosszú, török megszállást. A középkori, illetve a 17. századi szerzők által említett, virágzó, pécsi kertkultúra emlékei nyomtalanul elesztek ezekben a sötét években.

A századforduló háborús zavarokkal teli évtizedeit a 18. században a békés konszolidáció hosszú periódusa követte. A fejlődésnek indult város ebben az időszakban nem csak új épületekkel gyarapodott, hanem a hortikultúra régi hagyományai is feléledtek. A korban Pécssett több, igényes, barokk díszkertet létesítettek, szökőkutakkal, szobrokkal, pavilonokkal, elsősorban a püspök és a

⁵ Minderről a Vincentcz-Nagy-féle, 1687-es kamarai conscriptio, a Dervis bég utcánál. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) E 156. Urbaria et Conscriptioes, fasc. 56., No. 41. Lásd Petrovich Ede: Pécs utcái és házai 1687-ben. In: Baranyai Helytörténetírás (továbbiakban BH) 1969. 193-217.p. Kiegészíti Pécs 1695-ös kamarai összeírása. BML IV. 1007. a., 1. sz., Ö 1. No.1. tétele

⁶ Az 1993-ban, a Jókai utca 8. sz. telek déli részén lefolytatott ásátás során előkerültek a középkori ház maradványai, felettük égett, pusztulási réteggel. Egyes kőfaragványait, pl. nyíláskeret darabokat, a 18. századi épület alapozásához használták fel. Az adatokért Ecsegy István régész kollégát illeti köszönet

⁷ Ezzel az adattal is, mint oly sok másikkal, először a boldog emlékü Madas József kutatásainak köszönhetően találkoztunk. A jeles "amatőr" helytörténész évtizedes munkásságával többet tett Pécs történetjének feltárásáért, megismertetéséért, mint sok szakirányú diplomás. Az egykori Püspökkert és kertészlak területéről: Madas József: Pécs-belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény. Pécs, 1978. 143-144.p., 227-228.p., 734-735.p. passim. A továbbiakban, amennyiben adataink forrását nem jelöljük, úgy az a fenti kötet, ezeknél és más ingatlanoknál is

⁸ Oláh, Nicolaus: Hungaria et Atila. Ed. A. F. Kollar, Viennae, 1763. 38.p.

⁹ Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664. Budapest, 2. kiadás, 1985. 235.p. és 228.p., 232.p.

kanonokok.¹⁰ Az 1777-es kataszteri térkép a Janus Pannonius utca 4. sz., rokokó kanonoki palotácska mögött kisebb díszkertet jelöl.¹¹ Itt két pavilon is épült. Az oldalszárnyaknál magasabb, azok elé kiugró homlokzatú középrészeit a jellegzetes manzárdtetők is kihangsúlyozzák. Az alsó, amely a déli udvart zárja le északról, még **Szemenich Ferenc** kanonok idejében, valamikor 1768 és 1773 között készült, s a fenti mappa már hozza. Utódja, **Nunkovits György** 1773-1790 között volt a ház lakója. Ő emeltette a felső kert végében álló, üvegházzal kombinált pavilont, amelyet ma az Egyetemi Könyvtár használ. Középrizalitját, íves nyílások között, kannelurázás nélküli, dór oszlopok díszítik. Ismeretlen mesterét a kortárs francia építészet sokszorosított grafikákon terjedő példái inspirálhatták. A színvonalas kisarchitektúra 1781 körül készülhetett, amikor Nunkovits a várostól a víz bevezetését kérvényezi a kertjében létesítendő kúthoz. Talán ez lehetett az a medencés szökőkút kert közepén, amelyet egy 1829-es forrás említ. Innen került a pécsi múzeumba egy, a 18. század végére tehető, félmárványból kifaragott, maszkos vízköpő, ami viszont inkább csorgókútra utal.¹² Ezt a kertet láthatta gróf **Johann C. von Hofmannsegg** is, aki magyarországi utazásai során kétszer is megfordult Pécsen. 1793-ban a tudós **Koller József** kanonok vendégszeretetét is élvezte, aki 1792-1832 között volt a ház gazdája. A jeles egyháztörténész annyira ragaszkodott lakásához, hogy a nagypréposti cím elnyerése után sem költözött tovább a stallummal járó, ma Káptalan u. 2. sz. épületbe, hanem itt maradt haláláig. Megemlítjük, hogy vendége, a fiatal, szárszói arisztokrata, természettudósként a hortikultúra kedvelője volt. 1800-ban kiadott útikönyvében gyakran ír a mecsekalji város szőlőiről, gyümölcsöseiről, kertjeiről és az ezekben folyó, vidám, társasági életéről.¹³ Ebben az időben már a kortárs kertépítészeti szakirodalom alapműve, Hirschfeld munkája és a műfaj legújabb divatirányait népszerűsítő, Grohmann-féle *Ideenmagazin* is eljutott Pécsre. Köteteik nem teljes, sorozata megtalálható a Püspöki (ma Egyetemi) Könyvtárban.¹⁴ Megvalósult kerti architektúrák tanúsítják, hogy nálunk is hatot-

Közéjük tartozik **Hersching Zsigmond** apát ekkortájt, 1795 körül épült, késő barokk stílusú kerti pavilonja is, amelyet címere díszít. A Megye utcában (7/1. sz.) álló háza mögött, már a szomszédos telken emelt épületben tartotta dísznövé-

¹⁰ Itt sorolunk fel néhány munkát, amelyek ha nem is kifejezetten Pécs régi kertjeivel foglalkoznak, de megemlítik az ezekhez tartozó kisarchitektúrákat. Ezekre az alábbiakban csak a legszükségesebb esetekben hivatkozunk. Szőnyi Ottó: Pécs. Útmutató a városban és a környéken. Pécs, 2. kiadás, é. n. [1926]; Szőnyi Ottó: Pécs műemlékei. Magyar Művészet, V. 1929. 545-561.p.; Gosztönyi Gyula: A barokk Pécs. Pécs, 1942.; Dercsényi Dezső-Pogány Frigyes-Szentkirályi Zoltán: Pécs. Budapest, 1956. Városképek-műemlékek sorozat.; Petrovics Ede: A pécsi káptalani házak. Pécs, 1983.

¹¹ Petrovich, i.m. 1983, 71-79.p.

¹² Nagy Lajos-Fetter Antal: Régi magánkúta Pécsen. BH 1977. [1979], 325-396.p., 379-380.p. és 381.p., 14. kép.

¹³ Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793-1794-ben. Pécs, 1988. 55.p. és passim

¹⁴ Hirschfeld, Christian Cay Laurenz: Theorie der Gartenkunst. Band I-III. Leipzig, 1779, 1780, 1780.; Grohmann, Johann Gottfried (Hrsg.): Ideenmagazin für Liebhaber von Gärten ... Vol./Band II. Cahiers/Hefte 13-24.p. Leipzig, 3. Aufl., 1810.

nyeit. A most a Belvárosi iskola udvarán megtalálható kisarchitektúra kitűnik érdekes, városunkban párhuzam nélkül való részleteivel. Egykorú források a *globitsos házikó*, *Globitsos Épület* névvel illetik, a nyolcszögletű középrésze fölött emelkedő hagymakupola miatt, amelyet a legutóbbi műemléki helyreállítás alkalmával rekonstruáltak.¹⁵ Előtte, a timpanon csúcsán, egy kőből kifaragott virágkosár volt. A belsőben a falakat, stílszerűen, zöld színűre festették. A pavilon egy lejtőnél áll, ezért főhomlokzata előtt lépcsőt építettek. Barokk, fonatdíszes kőkorlátjának darabjai már a földből kerültek elő. Az alsó szint bejárati folyosóját grotta formára építették, tettyei tufa darabok felhasználásával. Ebből nyílik a boltozott sala terrena, amelynek hátsó falában csorgókút volt. Kagyló formájú kőmedencéjét később állítólag a közeli Kisszeminarium és a mai Eszperantó-park határán, a kerítésnél álló kútházhoz helyezték át, ahol ma is látható.¹⁶ A szuterént 1821-ben remetelakként említik, feltehetően nem funkciójára, hanem jellegére utalva. Hersching díszkerte a pavilontól délre, már saját telkén lehetett, de nem sokkal élhetette túl 1821-ben elhunyt gazdáját, mert az 1865-ös birtoktérkép már szőlőt jelöl a helyén. Viszont a pavilon mellett keletre egy új díszkertet mutat. Hasonló sorsra jutott Koller nagyprépost fenti kertje is, ahol ugyanezen forrás már konyhakertet tüntet fel.

A magas klérus példáját a díszkertek, kerti épületek létesítésében hamarosan a polgárság is követte. **Rihmer József** káptalani és szeminariumi számtartó még a 19. század elején emeltette új kertje végében, a városfalon, azt a kétszintes, klasszicizáló késő barokk stílusú pavilont, amely ma is a Szent István tér 17. sz. éke.¹⁷ A nyilvánosságokkal díszített, kovácsoltvas korláttal ellátott, külső lépcsőn megközelíthető teraszáról szép kilátás nyílik Pécs nyugati részére. Néha a belvárosi polgárházak kisebb kertjeiben is épültek szerényebb méretű kisarchitektúrák. A Ferencesek utcája 6. sz. néhány éve lebontott, korai gótizáló stílusú hűsölője a 19. század első felére datálható.¹⁸ A városban lakó arisztokraták és nemesek is létesítettek díszkertet házuknál. Ilyen látható például az 1777-es kataszteri térképen a Mária utca 11-13. sz. ingatlanánál, amely akkor **Vass Zsigmond** püspöki inspektor birtokában volt és egy évszázaddal később, az 1865-ös birtokszelvényen is, amikor a telken álló palota a **Majláth** család rezidenciája.¹⁹ Nem csak a városban, hanem a környező szőlőkben is épültek pavilon szerű, présházzal kombinált nyaralók. **Haas Mihály** 1845-ben említi az ezeknél folyó, vidám multságokat.²⁰ Többségüket már régen lebontották. Például **Bayer Márton** tanácsúrnak a Havihegy keleti lejtőjén, a mai Marx út mellett állott, ötszög alapformájú borházát is, amelyet csak **Peter Maria von Berks** mérnök 1816-os helyszínrajzáról ismerünk.²¹ Alsó szintjéről kétoldalt egy-egy lépcső vezetett

¹⁵ Sonkoly Károly: Műemléki kutatások az OMF Pécsi Kirendeltségén (1986-1991). In: Magyar Műemlékvédelem. X. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve, 1980-1990. Budapest, 1996. 228-229.p.

¹⁶ Nagy-Fetter, i.m. 1979, 363-364.p. és 7. kép

¹⁷ Erről bővebben a szerző megjelenés előtt álló tanulmánya: Sonkoly Károly: „Van a belvárosban egy kis palota...”. A pécsi Szent István tér 17. két évszázada

¹⁸ Sonkoly Károly: Egy újabb, középkori részleteket őrző lakóház Pécs belvárosában. Ferencesek utcája 6. In: Műemlékvédelmi Szemle, 1996/1. 102.p. és 97.p. 12. kép

¹⁹ Sonkoly Károly: A pécsi Majláth-palota. In: Pécsi Szemle, 1999. NYÁR, 20-31.p. passim

²⁰ Haas Mihály: Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben. Pécs, 1845. 321-322.p.

²¹ BML XV. 1. b., Tervtár, PvT 32.sz., ill. B 65/1816.sz.

fel a tetején kialakított teraszra, amelynek közepén fából készült, ötszögű kilátópavilon állt. Az épülettípus legkvalitásosabb, fennmaradt emléke a 19. század elejéről az aranyhegyi Gólya dűlőben álló, klasszicista stílusú, ún. Johan-villa, portikuszos főhomlokzatán Cerest ábrázoló magasrelieffel, előtte Flóra-szoborral.²² Később, a század második felétől, lombfűrészkes díszű, svájci stílusú, idővel már villa méretű épületeket emeltetnek szőlőkben a pécsi polgárok. A kerti kisarchitektúrák legegyszerűbb változatai azok a fából készült, kisebb pavilonok, nyitott kioszkok, amelyeknek sora a barokk kori, már csak a levéltári forrásokból ismert emlékektől a 19. század 2. feléből való, fából épített, lombfűrészkes díszű *szaletlikig* terjedt. Divatjuk még a 20. század első felében is élt. A pécsi kerteket díszítő kisépületek műfaja utolsó korszakának szép emléke a Szent István tér 15. sz. ízléses, kései historizáló stílusú pavilonja, amelyet **dr. Ángyán János** orvosprofesszor feltehetően **Kőszeghy Gyulával** (1891-1944?) terveztetett 1928 körül.²³

KLIMO PÜSPÖK DÍSZKERTJE

Visszatérve a 18. századhoz, Pécs barokk díszkertjei közül a legnagyobb méretű és bizonyára a legreprezentatívabb kialakítású az volt, amelyet Klimo György püspök (1751-1777) létesített a Belváros déli szélén. A rezidenciától viszonylag távol feküdt, amit azzal magyarázunk, hogy az ekkor még falakkal, árkokkal körülvett Püspökvárban nem állt rendelkezésre elegendő, üres terület. Itt viszont kínálta magát az egykori szérűskert nagy kiterjedésű, püspöki tulajdonban lévő telke. Erről a díszketről kapta a Dischka Győző utca régebbi, Kert, illetve Aloe utca neveit. Ugyancsak erre vezethető vissza a Citrom és a Geczemani (ma Váradi Antal) utcák elnevezése is. Sajnos, ma már csak ezek a nevek, valamint néhány, korabeli írott forrás, látkép és térkép őrzik az emlékét. Az 1760-as évekből két, felirataik szerint Klimo püspöknek dedikált városkép ismert. **Pruner Ignác** 1763-as vedutája csak másolatokban maradt fenn.²⁴ **Fay Ferenc** akvarellezett rajzát 1766-67-re datálhatjuk az egyes részletek vizsgálata alapján.²⁵ Mindkettő eléggé sematikus ábrázolás, de a jelentősebb épületek beazonosíthatók rajtuk. Az utóbbi a hitelesebb munka. A déli városfalnak a mai Jókai utca mellett álló bástyájától nyugatra eső szakasza mögött mindkét vedután fák látszanak. Szabályos soraik a Fay-féle rajzon egészen a Ferences rendháztól délre eső, másik bástyáig érnek. Ez a Püspökkert.

Az 1780 körüli évekből több olyan forrást ismerünk, amelyekből további adatokhoz juthatunk erről a parkról és a hozzá kapcsolódó, szomszédos, ma Jókai utca 8. sz. ingatlanról. Közülük a legfontosabb **Antonius Duplatre (Duplater)**²⁶

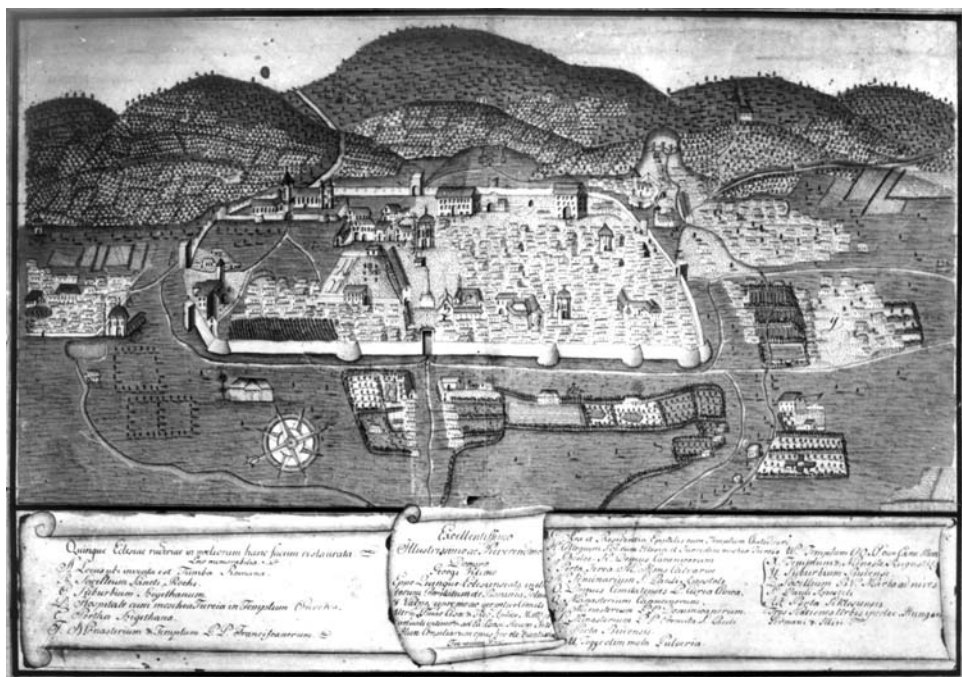
²² Romváry Ferenc: Pécs szobrai. Pécs, 1982. 222.p. 168. kép, 238.p. 195. kép. a domborművet Bartalits Mihály (1808–1979) szignálta és neki attributáljuk a szobrot is

²³ Lásd 17. jegyzet

²⁴ Gosztonyi Gyula: Pécs 1763-ban. Pruner Ignác városképe. Pécs, 1944.; Borsy Károly: Hochrein József akadémiai festő és litográfus. In: Pécsi Szemle, 1999. TÉL, 45-54.p.

²⁵ Pannonhalma, Főapátsági Levéltár, Ad N. 2545.782.

²⁶ Munkáit eleinte franciásan, később németesen, Anton Duplater-ként szignálta

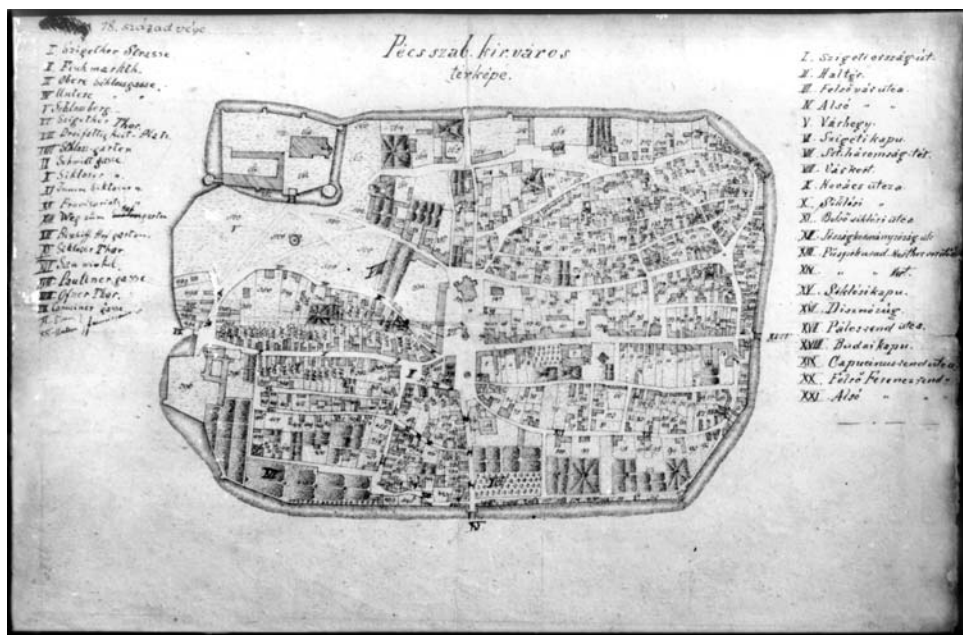
Fay Ferenc látképe Pécsről, 1766-67.

1777-es kataszteri térképe a Belvárosról.²⁷ Ezen a Jókai utca 8. sz. telek a 427. és 428. számokat kapta, a legendában a XIV. jelztnél hozott *Bischof Hofgarten* pedig a 438-at. Az előbbin három épület áll. A díszkert keleti nyúlványánál is feltüntetnek egy kisebb házat és berajzolták az egymást derékszögben metsző, szabályos úthálózatot is, amely nagyobb, lekerekített sarkú mezőkre osztja a területet. A hossz-tengelyben, közepén végigfutó útra merőlegesen kimért, három sétányt mutat a mappa. A metszéspontjaiknál lévő, kis teresedések közepén jelölt, kerek objektumok talán díszkutak lehettek. Körben, a kerítés mellett is út van. Az északi kertfal nyugati szakasza előtt kisebb ágyások láncát látjuk. Délen, a városfal mellett fasort ültettek. Egyértelmű, hogy a geometra egy barokk parkot ábrázolt, amelynek nyugati vége szomszédos a ferences rendház nagy kertjével.

Klimo halálához kapcsolódik egy, a Püspökkerttel is foglalkozó, fontos forráscsoport. A főpap 1777 május 2-án hunyt el, s utána a püspöki szék 1781-ig betöltetlen maradt. A Helytartótanács utasítására 1777 szeptember 1-jén részletes leltárt készítettek a hagyatékról.²⁸ Az általunk használt inventárium az 1778 janu-

²⁷ Csak 20. sz. eleji másolatokban maradt fenn. BML XV. 3. c. Térképtár; korábban: IV. 1406., Pécs V. Tan. iratai, ad 87/1907.sz. Az itt közölt, az előzővel egykorú, de attól kissé eltérő kópia elveszett

²⁸ MOL C 38. Helytartótanácsi Levéltár. Lásd MTA. Művt. Kut. Csoport. Forráskiadványai, IX. Acta Cassae Parochorum, 4. füzet. Budapest, 1973. 215-218.p.

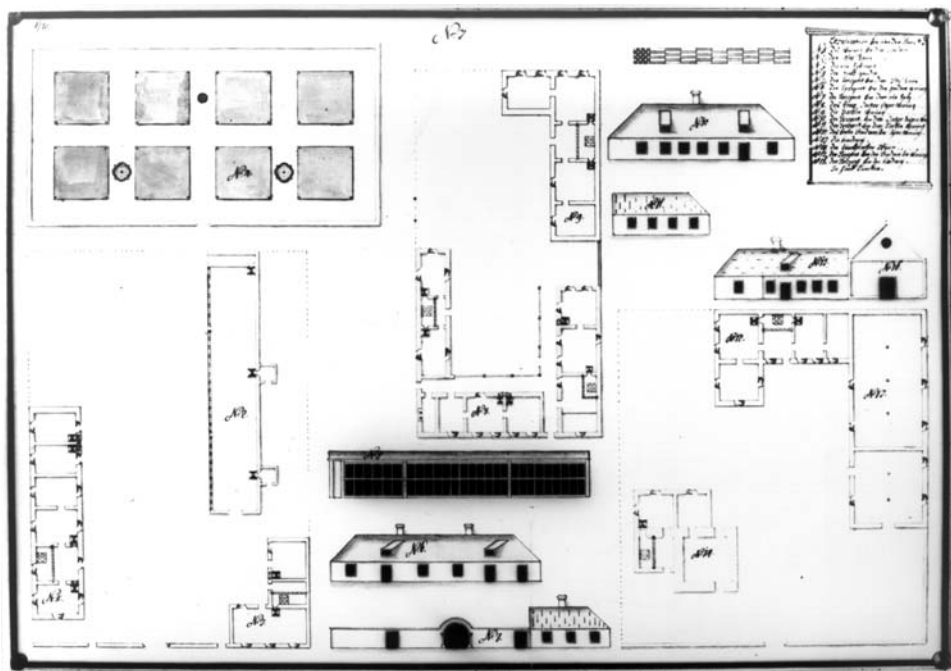
Antonius Duplatre kataszteri térképe Pécs belvárosáról, 1777.

ár 5-i dátumot viseli,²⁹ s a különféle püspöki ingatlanoknál található mobiliákat veszi jegyzékbe.³⁰ Természetesen szerepel benne a vizsgált park is, ahol sok, hordókban és cserepekben tartott egzotikus fát és növényt lajstromoztak. Felsorolnak két, fából készült, üvegezett kerti pavilont és a pihenésre szolgáló fa lócsákat is. Külön vették fel az összeírók a szomszédos, a mai Jókai utca 8. sz. telken álló kertészlakot és mellette az üvegházat, amelyben a kényes, délszaki növényeket tarthatták a hideg idő beálltával. Ezt, a sokszor eléggé szűkszavú, s egyébként is csak az ingóságokkal tördő forrást, amely az épületeket, illetve helyiségeiket csak felsorolja, jól kiegészíti egy, a Magyar Országos Levéltár Tervtárában őrzött, több lapból álló felmérési terv sorozat.³¹ A rajzokon nincs dátum és szignó, s a feltehetően hozzájuk tartozó iratokat sem ismerjük. Nem kizárható, hogy a fenti leltár mellékleteként készültek. Meghatározásuknál segít a legendák szövege. A Pécsi Püspökség tulajdonában lévő épületekről készült felmérésekről van szó. A tervek ezeket a leg egyszerűbb gazdasági épületektől, pécsi házakon, a kegyúri templomokon és pa-

²⁹ A Pécsi Székeskáptalan Levéltára (a továbbiakban KL), fasc. CXXVII., No.22. A leltárjegyzék másik példánya, amelyet korábban publikáltak, elveszett. Pécsi Püspöki Levéltár, 3./778.sz. Entz Géza: Klimó György pécsi püspök kulturális tevékenysége. In: Pannonia, VI./2. sz. 1940, 204.p, 18.sz. jegyzet

³⁰ A szöveg olvasatáért és fordításáért Móró Mária Anna Pécsi Egyetemi Könyvtár tudományos kutatónak tartozom köszönettel

³¹ MOL T 1., 1. téka, fasc 1., No.70. Köszönet illeti Szita László ny. levéltárigazgatót, aki felhívta figyelmemet az anyagra

Helyszínrajz és felmérési terv a püspöki díszkertről, a kertészlakról és melléképületeiről, 1778. körül

rókiakon át, egészen a mohácsi, s mecseknádasdi kastélyokig, a pécsi rezidenciáig bezárólag ábrázolják. Egy lapon általában több épület is szerepel, alaprajzával és egy jellemző nézetrajzzal. A datálásnál segít, hogy a pécsi palotát már az 1770-es években, Klimó püspök által emeltetett, könyvtári szárnyal mérték fel, viszont még hiányzik a keleti szárnyat a Székesegyház délnyugati tornyával összekötő átjáró, amelyet gróf **Eszterházy Pál László** püspök 1782-ben építtetett. Ebből arra következtetünk, hogy a tervsorozat is, a fenti inventárokhoz hasonlóan, a széküresedés idején, az 1770-es évek végén készült. A No. 3. jelzetű lapon, egyebek mellett, a püspöki díszkert, és a kertészlak épületei láthatók. A telkek formáját, kiterjedését, belső struktúrájának arányait a Duplatre-féle kataszteri térképhez képest pontatlanul hozza, például elhagyja a kert keskeny, keleti nyúlványát, amelyet 1777-ben feltüntetnek, és a tájolás sem egységes. Ezt az egyszerűsítő szándéknak tulajdoníthatjuk, mivel a rajzoló arra törekedett, hogy minél több objektumot zsúfoljon össze egy lapon. Mindezek ellenére, a felmérési terv megközelítően hiteles képet ad a legendában No. 4. alatt hozott *zirl gartenröll*, amelyet falazott kerítés vesz körbe. A 180°-kal elfordított helyszínrajz alján, alul, középen jelöli az északra, a mai Dischka Győző utcára szolgáló nagykaput, amely a kert középső, észak-déli tengelyű sétaújtához esett, de nem ábrázolja, hogy itt egy beszögellés van a kerítésnél. A szabályos úthálózat a területet nyolc

Barokk vízköpő szökőkútról, a Káptalan utca 4. kertjében, 1940 k.

Kagylót tartó Triton barokk szobra a pécsi Pezsgőgyár kertjében

mezőre osztja, amelyeknek sarkain metákat, feltehetően szobrokkal, vagy vázakkal koronázott sarokpilléreket mutat. A parkban három díszkutat is jelöl, de Duplatre térképével összevetve, pontatlanul elhelyezve. Közülük az egyik egyszerűbb, kör formájú, míg a másik kettőnek bonyolultabb, négykaréjos bővítményű medencéje volt. Az utóbbiaknál, a középpillérek körül, szabályos elhelyezésben berajzolt, 4-4 pont további, mellék vízköpőket jelölhet. Minden bizonnyal ezeket is szobrok díszítették, a mai Szent István téren volt, szintén Klimó állíttatta, védszentje, Szent György figurájával koronázott szökőkúthoz hasonlóan.³² Hipotézisként feltesszük, hogy az alább tárgyalandó, 1940 körül készült fotókon látszó, az akkor a Káptalan utca 4. sz. kanonoki ház felső kertjében álló, tárcsás csonka gúlákra ültetett torzfejek a most vizsgált park valamelyik szökőkútjának vízköpői lehettek.³³ A lobogó hajú, barokk stílusú kőfaragványok megformálása, tagolt bázisaik hátoldalának kialakítása ezt látszanak igazolni. A Püspök-kert szökőkútjainak működését a terepviszonyok tették lehetővé. Északról, a Ferences templom melletti közkút felől kapták a vizet, földalatti vezetéken.³⁴ Ólomcsövei szerepelnek a fenti inventárban. Egy száz évvel fiatalabb forrás a kertben két víztartót és két kutat említ, nem részletezve jellegüket. Az eddig elősoroltakon kívül más szobrok is díszíthették a régi parkot, amelyek felszámolása idején elpusztulhattak, illetve szétszóródhattak, hasonlóan a fenti vízköpőkhöz. Valószínű, hogy az épebb darabokat más kertekbe vitték át. Stílusából, jellegéből ítélve, ezek egyike lehet

³² Lásd 17. sz. jegyzet

³³ Lásd 55. sz. jegyzet

³⁴ Nagy Lajos–Fetter Antal: Pécs régi vízvezeték rendszereinek története. BH. 1974-75 [1976] 157.p. és 174.p.

az, a Pezsgőgyár egykori kertjének szélén, az Apáca utcánál, csonkán, megkopva árválgató, budafai homokkőből kifaragott, 18. századi Triton-szobor, amely kagyló formájú kelyhet tart a fején.

A vonatkozó, konkrét források híján merészségnek tűnik leírni, de a közvetett adatok alapján és a stíluskritikai elemzésekre támaszkodva, valószínűnek tartjuk, hogy a Püspökkert díszítő kőszobrok mestere a pécsi barokk plasztika legjelesebb képviselője, **Franz Anton Speth** lehetett (1706 körül – 1768).³⁵ A Donner-iskolához köthető művész Pozsonyból kerülhetett Pécsre, még a 18. század második negyedében, amit feltehetően püspökeink és a Káptalan ottani, szoros kapcsolatainak tulajdoníthatunk. Ismert műveinek java is a magas klérus számára készült. Az ezekkel kapcsolatos dokumentumokból kiderül, hogy a nagy megrendeléseknél a művész helybéli iparosokkal működött együtt.³⁶ A szóban forgó esetben is, az egyszerűbb munkákat, például a vízmedencék kávéit, a bázisokat kőfaragók készíthették, míg neki a plasztikai díszeket, szobrokat tulajdoníthatjuk.

Visszatérve az 1770-es évek végére datálható felmérési tervsorozat No. 3-as lapjához, bal alsó részén hozza az utca túlsó északi oldalán fekvő kertészlak telkét, a sarokban az itt álló épületek alaprajzaival és középen egy-egy, jellemző nézetrajzzal. Duplatre térképéhez hasonlóan, az ingatlanon három, földszintes épületet mutat. Ezek közül kettőt az 1778-as inventár is említ. Délen, a mai Dischka Győző utca mentén, a püspöki kertész egyszerű homlokzatú, egytraktusos háza állt (No. 1., ill. No. 6.). Keleti részén az ő többhelyiséges lakása látható a terven. A két nyugati, külön bejáratú, kályhával ellátott szobácska a kertészlegények szállása lehetett. Vele párhuzamosan, mögötte, az udvar végében volt a hosszan elnyúló melegház (No. 2., ill. No. 5.), amelynek teljes déli homlokzatán rácsos, üvegezett faszerkezet bocsátotta be a napfényt. Északi falánál három cserépkályhát jelöl a felmérés, amelyeket külső kamrákon keresztül fűtöttek. Hasonló melegház látható a tervsorozatnak a mecseknádasdi kastélyhoz tartozó melléképületeket bemutató lapján is. A pécsi telek északkeleti sarkánál egy fűthető palántaház állt (No. 3. alaprajz, ill. No. 7. nézet részlete). Ennek nagyobb, sokablakos, utcai helyiségében nevelhették a kényes exóták sarjait a falnál álló cserépkályha melegében, míg a hátsó, konyhából és lakószobából álló szárny a kényes munkát végző, beosztott kertész családjának otthona lehetett.³⁷ Az ingatlan keleti szélét az utcánál, a két ház között, falazott kerítés zárta le, benne két ajtóval és középen egy nagy, íves záródású, kerékvetős, kőkeretes kocsikapuval (No. 7.).

A következő, csaknem száz év folyamán nem történik lényeges változás. Az 1. katonai felmérés 1783-84-ben készült szelvénye léptékének megfelelő vázlatos-

³⁵ Sonkoly Károly: A képfaragók háza. Franz Anton Speth szobrász otthona és műhelye. In: Pécsi Szemle, 2000. NYÁR, 4–21.p.

³⁶ Boros László: A pécsi székesegyház a 18. században. In: Művészettörténeti füzetek, 18. sz. Budapest, 1985. passim

³⁷ Klimó püspök 1769 júliusában, Erdeődy András prefektushoz írott levelében említi, hogy Pozsonyból, hajón Mohácsra küld egy ládában, gondosan becsomagolva „... plantae sunt dictae ananas...” a mecseknádasdi kastélykert számára. Pécsi Püspöki Levéltár, Klimó püspök leveleskönyve, Protocollum Litterarum, Tom. IV. 280.p. Feltehetően, az ilyen és hasonló ritkaságokból a pécsi kertészetnek is jutott.

sággal tünteti fel a parkot.³⁸ Az 1786-os összeírás 102. sz. alatt gr. Eszterházy Pál László püspök díszkertjét, 109. számnál pedig a püspöki kertészlakot hozza. Az 1828-as *Regnicolaris Conscriptio* idején a püspöki kertészház lakója a magányosan élő **Franciscus Ruval** kertész. Ez már annak a jele lehet, hogy Klimó halála után utódai kevesebb gondot, pénzt fordíthattak a parkra, amely lassan elveszíthette régi fényét. Ezzel magyarázhatjuk, hogy a 18. század végének, a 19. század elejének utazói, akik közül többnek nyomtatásban is megjelentek Pécsset bemutató leírásai, meg sem említik a püspöki kertet, pedig közülük nem is egy érdeklődött a hortikultúra iránt. A feledéshez az elhanyagoltság mellett az is hozzájárulhatott, hogy ekkorra a szabályos, barokk parkok már kimentek a divatból, meg az is, hogy a nagyközönség elől elzárt, fallal körülvett magánkertről van szó. A pécsiek kedvelt szórakozóhelye ez idő tájt a város első nyilvános parkja, az 1814-ben megnyílt Czindery-kert.³⁹ Később a Tar-kertet a korabeli sajtó *Pécs Tivolijának* nevezi, ahol egy táncteremként funkcionáló gloriéttben a bányászzenekar szolgáltatja a muzsikát. Az újságíró szól az *üszöki erdőcskéről* is. A *pécsi Stadtwald* már ekkor is kedvelt kirándulóhely volt.⁴⁰ Haas Mihály 1845-ben, más kontextusban, éppen csak, hogy megemlíti, a Püspökkertet,⁴¹ pedig Baranya monográfiájában csokorba gyűjti a mulatóhelyek közé sorolt, pécsi nyilvános és magánkertek jelesebbjeit.⁴² Köztük az 1830 körül, a régi várak helyén kialakított Sétateret is, amelyet **Szepesy Ignác** püspök ajándékozott a város polgárainak.⁴³ **Jellachich Károlynak** a pécsi biedermeiert, a város 19. század közepi életét, bemutató dolgozatában olvashatjuk, hogy „Pécssett a 40-es években sok és elég nagy kert volt, ... Tisztán díszkert csak a püspöki kert és néhány kanonok kertje volt...”⁴⁴

Az 1850-51-es kataszteri összeírásban is előfordul a püspöki kertész háza, amelyről az utolsó adatunk az 1856-os telekkönyvben szerepel. Az Aloe utcában álló épület ekkor a 138. számot kapta. A régi kertészlak még látszik **Lukrits Ignác** városi mérnöknek 1861-ben, az Aloe utcáról készített helyszínrajzán.⁴⁵ Ebben az időben a 18. századi ház már rossz állapotban lehetett, s hamarosan áldozatul esett egy újjáépítésnek. A püspöki ügyész 1863-ban kérelmezte a belvárosi, 138. sz. ingatlanon álló püspöki kertész- és kádárlak ideiglenes adómentességét „új épülés folytán”. Az új kataszteri felmérés nyomán, 1864-ben kiadott házszámjegyzékben a Deák (ma Jókai) utca 13. sz. alatt szerepel. A munka alapján készült az 1865-ös, kéziratos, színezett birtoktérkép. Ennek megfelelő szelvényén látható az első pontosabb felmérés az itt a 270. számot viselő ingatlanról és a Püspökkertől, amely a 271. számot kapta. A kertészlak valamivel nagyobb a réginél, keleti vége

³⁸ Col. X. Sect. 30. ms., Kriegsarchiv, Wien, Kartenabtheilung. B. IX. a. 527.

³⁹ Richard Bright utazásai a Dunántúlon 1815. Veszprém, 1970. 75.p.

⁴⁰ Szekrényessy: Pécs. Társalkodó. 1834. 49.sz. 193-195.p.

⁴¹ Haas, 250.p.

⁴² Haas, 320-321.p.

⁴³ Lásd 17. sz. jegyzet

⁴⁴ Jellachich Károly: Pécs a XIX-ik század közepén. A „Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület” Értesítője, V./1-2. 1912. 40.p.

⁴⁵ BML., XV. 3. c., M 22.sz.

már kiért az utcáig. Áll még a régi melegház is, csak kelet felé megtoldották. Viszont az 1770-es évek végi felmérésén, a telek északkeleti sarkánál volt palántaház már eltűnt. A Kert utca túloldalán, a püspöki kert területe még a régi. A sétautak struktúrája is a 18. századihoz hasonló, bár eggyel több keresztágot számolhatunk. A szökőkutakat nem jelöli a felmérés, de ez nem is volt feladata a kataszteri térképnek. Feltesszük, hogy az 1770-es évek végén készített leltárban szereplő, fából épített pavilonok ekkorra már elenyésztek. Az utak mellett sablonosan megrajzolt fák vannak, viszont virágágyások sehol sem láthatók, pedig ezeket mindenhol feltüntették a városban, például a Püspöki palota alatt, az egykori várak helyén, Szepesy püspök idejében létesített Barbakán kertnél is. Ebből arra következtetünk, hogy a terület ekkorra már elveszítette díszkert jellegét, gyümölcsösként és konyhakertként funkcionálhatott. A szomszédság is jelentősen megváltozott. A déli városfal túloldalán ekkor már házak álltak az Országút (Rákóczi u.) mellett. Nyugaton ebbe torkollott a Gyár utca (Várady A. u.), mivel itt áttörték a városfalat. Keleten viszont még nem, így itt megvan a kertnek a Citrom utca bástyáig érő, keskenyebb nyúlványa. Már ezt a helyzetet mutatja a 2. katonai felmérés 1856-60 között készített szelvénye is.⁴⁶

Az 1865-ös színezett birtoktérképre egy ideig még rávezették a változásokat, amelyen így jól megfigyelhető a régi Püspökkert felszámolásának, kparcellázásának, beépítésének folyamata. A belvárosi, nagy, üres telek ekkor már útjában állt a növekvő Pécs fejlődésének. A Közgyűlés 1871-ben ingatlancserét ajánlott a püspöknek, a 2 hold és 1000 négyszögöl kiterjedésű területre, amelyre "... a város közönségének közcélokra, de leginkább a város szépítése tekintetéből..." szüksége volt.⁴⁷ Az 1872-es csereszerződéssel a kert a város kezére került. Részben középületek emelésére használták, részben felparcellázva magánszemélyeknek adták el, beépítési kötelezettséggel. A városfal áttörésével a Deák utcának is létrehozták a déli kijáratát. Az ezt a Gyár utcával összekötő Eötvös utcát az egykori kert déli részén vezették át. Közte és a városfal között húzódó sávban házakat emeltek. A nagy telken felépült a Tornacsarnok és a Pécsi Nőegylet gyermekkertje. A közénk eső terület — ahol a Nyári Színpark ideiglenes épülete is állt — viszont még sokáig közpark maradt. Ezeket a változásokat feltünteti — az 1865-ös birtokszelvény utólagos kiegészítései mellett — a 3. katonai felmérés 1880-81-ben felvett részlete⁴⁸ és a területről, Nendtvich Sándor városi főmérnök által, 1888-ban készített helyszínrajz is.⁴⁹ Később a tömb keleti szélén felépült a Nagyposta, a nyugatin pedig a Klinika. Az utóbbi évtizedekben a postabővítés elnyelte az itt volt, kis parkot és lebontották a városfal két oldalán álló házakat.

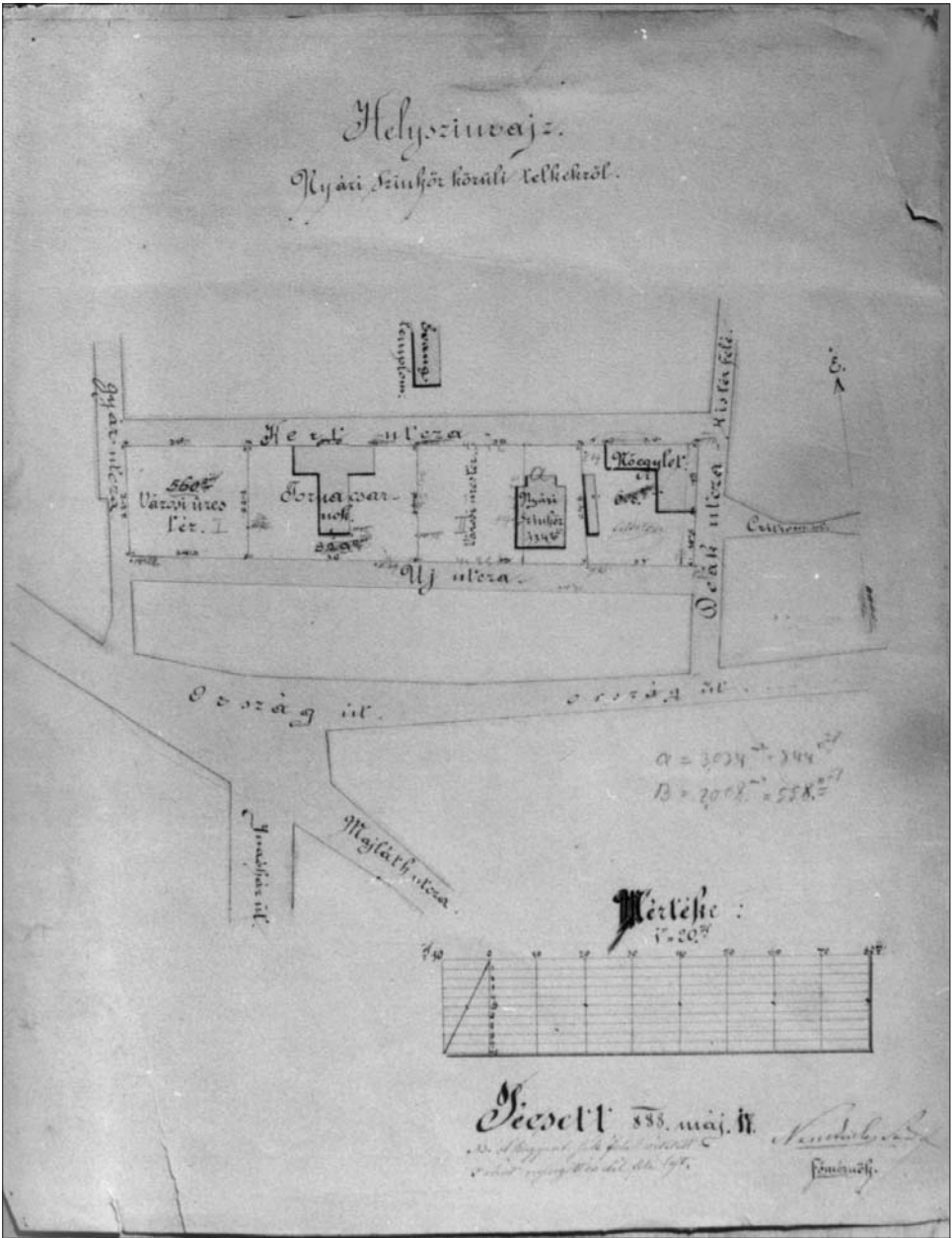
Említést érdemel, hogy az 1880-as években valószínűleg itt, a püspöki kert falainak bontása alkalmával került elő az a kőlap, amely ma a Várostarténeti Múzeum kiállításán látható. Egy töredékes címerpajzs domborműve díszíti, amelynek

⁴⁶ Col. XXIX., Sect. 63. Hadtörténeti Intézet, Budapest, Térképtár

⁴⁷ A vonatkozó iratanyag: BML IV. 1406. g., Különügyek, 40. doboz, 95.sz.

⁴⁸ 5560/4. szelv. Hadtörténeti Intézet, Budapest, Térképtár

⁴⁹ BML XV. 3. c., M 29.sz.

A püspöki díszkert területének beépítését mutató helyszínrajz 1888-ból

mezőjében könyv, felette liliomok övezte csillag látható. A szakemberek sokáig egyöntetűen a középkori pécsi egyetem címereként határozták meg. Az utóbbi években kialakult vitához nem kívánunk hozzájárulni. Azt viszont megjegyezzük, hogy valószínűnek látszik, hogy a kő nem a Széchenyi tér 3. sz., ún. Loewy-palota helyén volt, régi ház bontásakor kerülhetett elő 1883-ban — amint az irodalomban általában szerepel — hanem bontásból származó építőanyagként szállíthatták ide. A régi Püspökkert egy csak akkoriban lerombolt kerítésfal szakaszából került elő.⁵⁰ Adja magát a kérdés, hogy vajon nem arról a szomszédos, nagyobb, emeletes, középkori — a közvetett adatokból ítélve, akkor egyházi tulajdonban volt — épületről származik, amelynek helyén a püspöki kertészlak állt a mai Jókai u. 8. sz. déli szélén? A 18. sz. elején elpusztult ház anyagát könnyen felhasználhatták az utca túloldalán emelt kerítés építéséhez is.

A barokk díszkertet, illetve ami megmaradt belőle, felfalta a város terjeszkedése. Utolsó rekvizitumait említi egy, 1873 elejéről származó adat a Közgyűlési jegyzőkönyvben, miszerint a püspöki uradalom felajánlotta a városnak a volt püspöki kertben lévő két víztartót és két kutat, a vízvezetékekkel együtt.⁵¹ Ezek még bizonyára a 18. sz.-i díszkutat lehetnek. További sorsukat homály fedi, csakúgy, mint az itt feltételezett, barokk kerti szobrokét. Írásos adatok híján, csak a fenti — egyes, talán innen származó kőfaragványokkal kapcsolatos — hipotéziseinkkel traktálhatjuk az olvasót.

A kert megszűnésével kertészre sem volt szükség. Az 1877-ben kiadott házszámjegyzék a Deák u. 13. sz. alatt a püspöki kádárlakot hozza, s a ház továbbra is így szerepel a századvégi forrásokban,⁵² később mint Deák u. 8. sz. Egyes, az 1920-as években készült helyszínrajzokból⁵³ arra következtetünk, hogy a telek északi szélén álló, bizonyára már többször átépített melegházat csak 1916-ban bontották le. A kádárlak egy része 1927-ben, a maradék pedig 1992-93 fordulóján jutott erre a sorsra. Ezzel a Püspökkert utolsó darabja is eltűnt.

A KISPRÉPOSTI HÁZ KÉSŐ BAROKK DÍSZKERTJE

A kanonoki házak — fentebb már érintett — barokk kertjei, ha szerényebb méretekben is, hasonló reprezentációs törekvések eredményeiként születtek, mint a Püspökkert. Alaprajzukat szinte csak az 1777-es kataszteri térkép vázlatos jelölései őrzik. Az 1865-ös birtoktérképről kiderül, hogy ekkorra már eléggé átfomlódottak, de egyes, régi részleteik még a XX. sz. elején is megvoltak. Pusztulásuk az 1945 utáni politikai változások következménye. A gazdátlanra vált kertek az utóbbi évtizedekben szinte teljesen megsemmisültek. Közülük a Káptalan u. 4. sz. kanonoki ház díszkertjéről kissé bővebben szólnánk, az itt még romjaiban fellelhető, igen kvalitásos, 18. századi kisarchitektúra okán, amelyet még meg lehetne menteni.

⁵⁰ Boda Miklós: A középkori pécsi egyetem lokalizációjáról. In: Baranya, V-VI./1-2., 1992-93 [1994] 5-33.p.

⁵¹ BML IV. 1402. a., 1873. III. 20., No. 110. Az adatért a néhai Madas Józsefnek tartozunk köszönettel

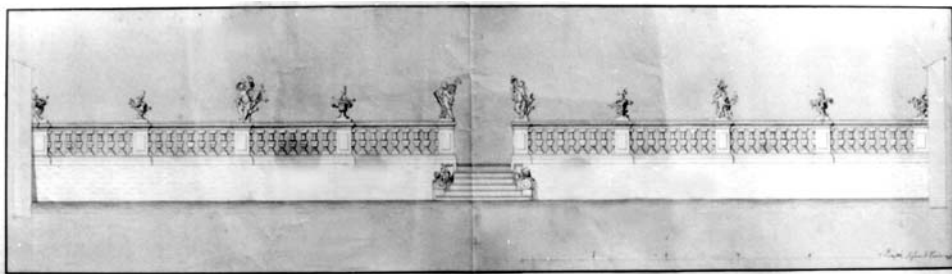
⁵² Vízellátására csak ebből az időből ismerünk adatokat. In: Nagy - Fetter, 1979, 341-342.p. 352.p.

⁵³ Az Emericanum építésére vonatkozó terv- és iratanyagban BML IV. 1407., 1925-, 1927-, 1929.

éveknél

A középkori eredetű kispéposti házat⁵⁴ **Bakich Gábor** kanonok 1730-ban felújította, illetve barokk stílusban bővítette és átalakította. A Belváros 1777-es térképe már ezt a formáját mutatja, s feltünteti az udvar északi oldalán álló melléképületet is (jelenleg Múzeum Galéria). A mappa még egy, a későbbitől eltérő struktúrájú, barokk kertet mutat a kanonoki háznál, de attól nyugatra, a mai Nyári Színház helyén. Keresztben és átlósan kialakított sétaútjai sugarasan övezik a középső, kerek virágágyat. A felső, városfal menti rész ekkor még konyhakert lehetett.

Ezt a felső kertet **Szányi Ferenc** kanonok alakította át díszkertté a 18. sz. végén. Ő 1777 és 1802 között lakott a házban. Még a nagy Klimó György által kinevelt tudós klerikusok nemzedékéhez tartozott, s 1773-ban lett a káptalan tagja. A kert építésére vonatkozó, egykorú forrásokat — leszámítva az alább vizsgált tervrajzot — nem ismerünk és a későbbiekben is csak egy-egy, rövid említésre támaszkodhatunk. Szerencsénkre, a Szányi-féle kert legfontosabb részlete 1940 körül még szinte teljesen ép volt. Így abban az időben **Gosztonyi Gyula** egyházmegyei mérnök, a pécs-baranyai műemlékkutatás hőskorának egyik emblematikus alakja, fényképeket tudott készíteni róla.⁵⁵ Ezek a felvételek pótolhatatlan dokumentumai egy mára a végpusztulás határára került, kerti kisarchitektúrának. A budafai homokkőből kifaragott, késő barokk stílusú, szobrokkal, vázákkal díszített balusztrád egy enyhe tereplépcsőnél épített, alacsony, észak-déli tengelyű támfalat koronáz, a közepén lépcsővel. A felső kertet egykor hosszában kettéosztó sétaút keleti szakaszánál áll, közel ahhoz a ponthoz, ahol derékszögben délre kanyarodva, a

Johan Krammer: Kerti balusztrád és lépcső terve, 1780 körül

kommunéépület vége mellett volt, régi lépcső felé vezették.

Fennmaradt a kvalitásos együttes 1780 körül készült terve,⁵⁶ amelyet **Johan Krammer** (1743-1783), a pécsi, érett és késő barokk építészet legjelesebb mestere⁵⁷ szignált. A szép kivitelű, lavírozott tollrajzon, a középső lépcső két oldalán húzódó báboskorlátot öt-öt pillér szegélyezi, illetve osztja négy-négy szakaszra, egységenként

⁵⁴ Petrovich, 1983, 39-48.p.

⁵⁵ KL Gosztonyi-hagyaték, C. X. doboz, negatívok.

⁵⁶ KL

⁵⁷ Németh Béla: A pécsi Dominikánus-ház története. Pécs, 1903. passim.; Petrovich Ede: A pécsi Káptalani Levéltár épületének története. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1963. [1964] 177-204.p. passim; Boros, 1985. passim

7 egész, valamint a pillérek belső oldalán 1-1 fél bábbal. A pillérek ugyanakkor az együttest díszítő, festői, rokokó stílusú szobrászati alkotások bázisául is szolgálnak. A hat, mozgalmas, szinte organikus megjelenésű díszváza mellett négy, az Évszakokat jelképező, allegorikus puttószobor koronázza az ábrázolt kisarchitektúrát. A középső lépcsőt szegélyező, alacsony, íves pofafalak alsó végét záró volutákra egy-egy kutya szobrát helyezték. A feltüntetett metrum segítségével átszámítható, hogy a két, reá merőleges fal között húzódó balusztrád hossza kb. 26 métert tesz ki. Ez nagyjából megfelel a szóban forgó kanonoki ház északi, felső kertje szélességének. Konkrétan, az udvar északi oldalán álló kommunépülettől induló, a két kertrész elválasztó tereplépcsőnél emelt támfal és az északi városfal közötti távolsággal azonos. Ez alátámasztja azt a feltevésünket, hogy – ellentétben a korábbi feltétele-

Barokk kutyaszobor a Káptalan utca 4. kertjében, 1940 körül

18. századi kerti architektúra a Káptalan utca 4. kertjében, 1940 körül

zésekkel, amelyek szerint ez csak a másodlagos helye – az együttes eredetileg is ide készült.

Ezt az sem teszi kérdéseessé, hogy a tervhez képest redukált volumenben és némileg eltérő formában került kivitelre a mű. A lépcső két oldalán húzódó, alacsonyabb támfalakra egy-egy szakasznyi balusztrád készült, ráadásul egységenként csak 6-6 egész, valamint a pillérek belső oldalán 1-1 félbábbal. A felállított együttes hossza így is csaknem 8 m lett. A szegélyező, négy pillérré csak puttószobrokat állítottak, de a tervhez képest más tájolással. Amíg a rajz egy keleti főnézetre készült együttest mutat, addig az archív fotókon látszik, hogy az elkészült szobrok a lépcső felé fordultak, azaz kettő északra, kettő pedig délre. Ezek kb. 60 cm magasak lehetek. A lépcső íves helyett egyenes oldalvonallal, de tölcésesre készült. Az alacsony, pofafalak helyére bábos lépcsőkorlátok kerültek, amelyek a balusztrádokkal hegyesszöget zártak be. Ide rombusz alapformájú balusztereket tettek (3-3) és a korlátokat indító pillérek is ilyen, perspektivikus megoldásúak. Ezekre egy-egy, csavart kannelúrázású kővázát állítottak. Feltehető, hogy eredetileg, az egyik fotón szereplő, fekvő kutyát ábrázoló szobrot és párját a fenti pillérek mellett, külső oldalakon látható alacsony bázisokon helyezték el. A tervlapon megrajzolt, rokokó puttószobrok és vázák ettől eltérő, visszafogottabb már klasszicizáló formában kerültek kivitelre. Az együttes allegorikus szimbolikája is változott. Az elkészült szobrok

18. századi kerti architektúra romjai a Káptalan utca 4. kertjében

már nem az Évszakok megszemélyesítései. Amennyire a fényképekről megállapítható, a lépcső két oldalán elhelyezett figurák egyike bőségszarut, a másik pedig pénzeszacskót tart, tehát a Bőség és a Gazdagság szimbólumai. Bizonyára a másik két puttó is ezekhez kapcsolódó, egy „lustgarten”-hez illő allegória lehetett. Például a déli puttó mintha borostömlőt cipelne.

Az 1780-as tollrajzon látható, figyelemre méltó kvalitású szobortervek mesztere feltehetően az ekkoriban Pécssett tartózkodó **Giuseppe Antonio Sartori** (1712-1792)⁵⁸ lehetett, aki szoros munkakapcsolatban állt Krammerrel. Stílusuk egyik, a Dóm téren álló Káptalani Épülethez készült, de kivitelre nem került, publikálója által neki attribuíált nézetrajz⁵⁹ festői mozgalmasságú szobraira emlékeztet. Ezek az épület homlokzatát lezáró, a kerti architektúra tervén láthatóhoz hasonló, balusztrád pillérein állnak, rokokó vázákkal együtt. Az utóbbiak esetében még szembetűnőbb az egyezés. Feltesszük, hogy az ebbe a körbe tartozó, 1780 körül keletkezett tervek — amelyeknek többségét Krammer szignálta — Sartori és Krammer közös munkái. Véleményünk szerint a plasztika az előbbie, az építészeti rész pedig inkább az utóbbitól való.⁶⁰ Ez a helyzet azzal az ide kapcsolódó tollrajzzal is, amely egy, a fentebb elemzethez hasonló struktúrájú, de jóval nagyobb méretű és gazdagabb megformálású, szobrokkal díszített támfalhoz készült, közepén impozáns, kovácsoltvas rácskapuhoz vezető lépcsőkkel. Publikálója, **Petrovich Ede** kerti kerítésként határozta meg,⁶¹ de véleményünk szerint **Boros Lászlónak** lehet igaza, aki a Székesegyház előtti térre helyezi a kivitelre nem került, kvalitásos együtttest.⁶² A rajz kispósti ház felső kertjébe szánt kisarchitektúra tervénél sokkal nagyobb szabású, arra a helyre el sem fért volna. Viszont a minden bizonnyal egyidőben keletkezett, azonos kéztől való plánumokon jól megfigyelhető, hogy kölcsönhatásban voltak egymással. A nagy támfal íves oldalú lépcsője kisebb társára emlékeztet és olyan, bábos korlátja van, az alján álló pillérekre helyezett vázákkal, mint amilyen megvalósult a Káptalan u. 4. sz.-nál. Úgy véljük, hogy a végül a tervtől eltérő, lehiggadtabb stílusban kifaragott plasztikák készítője már nem Sartori, hanem más, fiatalabb művész lehetett. Esetleg az akkor már valószínűleg Pécssett dolgozó **Josef Buck (Buk József)** (1755-1815), aki a késő barokkból a klasszicizmusba átváltó korszak vezető mestere a városban. Ő közismert, mint a Rajziskola első vezetője,⁶³ de mint szobrászt, a feledés homálya borítja.

A kertet többször említik a kanonoki házzal kapcsolatban, de részletesebb leírását nem ismerjük. Az 1865-ös színezett birtokterképen beazonosítható, de az eléggé sematikus ábrázolás, bár a fenti, L-alakú sétautat mutatja, nem jelzi a vizsgált kisarchitektúrát. Feltehetően azért mert nem épületről, vagy komoly funkcióval bíró

⁵⁸ Thieme-Becker Künstlerlexikon. Hans Vollmer [Hrsg.]: Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler, Bd. XXIX. Leipzig, 1935. 478.p. Petrovich, 1964, passim; Boros, 1985, passim

⁵⁹ KL; Petrovich, 1964. 196.p. és 192.p. 9. kép

⁶⁰ Petrovich szerint Sartori mellett Krammer csak alárendelt szerepet játszott

⁶¹ Petrovich, 1964, 197.p. 11. kép

⁶² Boros, 1985, 60.p. és 81-82. sz. kép

⁶³ Kopasz Gábor: Buck József és a pécsi rajziskola első évtizedei. In: Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok. Budapest, 1978. 353-391.p.

támfalról van szó. A 19. sz. végén és a 20. sz. elején az írott forrásokban szerepel itt egy rossz állapotban lévő pavilon, egy melegház és egy üvegház is. Nem kizárható, hogy némelyik még 18. századi volt. A kertdíszeket először **Szőnyi Ottó** említi Pécs műemlékeiről szóló tanulmányában,⁶⁴ tévesen a kanonoki épület 1730-as, Bakich Gábor-féle felújításához kötve azokat. Gosztonyi Gyula nem datálja az "ismeretlen helyről származó, perspektivikus rajzú kerti architektúra töredékei"-t.⁶⁵ Ő 1940 körül még szinte teljes épségében lefotózta az értékes együttest és egyes részleteit. Ekkor az eredeti négyből még csak az egyik puttó hiányzott, viszont a kutyaszobrok már nem a helyükön álltak. Amint eltérő időpontokban készült felvételeiről kiderül, akkoriban rendezhették a kertet, talán az ő javaslatára. Például az északi puttószobrot áthelyezték a déli, szélső pillérre. Gosztonyit az téveszthette meg, azért vélhette, hogy a kertdész máshonnan kerülhetett ide, mert a lépcső előtt néhány méterrel keletre, a sétatút két szélén elhelyezett, eltérő stílusú, torzfejes kőfaragványoknak ez bizonyosan csak a másodlagos helyük lehet. A tárcsás csonka gúlákra ültetett fejek bázisai hátoldalának kialakítása azt tanúsítja, hogy eredetileg egy másik, nagyobb együttes részei lehettek, talán szökőkúté, mert kialakításuk vízköpőre hajaz. Mivel ennél az ingatlannál nem tudunk ilyenről, sőt, a 18. sz.-ból vízvezeték létesítéséről sincs adat a felső kertben, máshonnan kerülhettek ide. Amint már említettük, feltehetően Klimó püspöknek a Belváros déli szélén volt parkjából, bizonyára a 19. sz. végén, amikor azt felszámolták. Gosztonyi fotóiról az is kiderül, hogy ebben az időben, az 1777-es térképen a kanonoki háztól nyugatra jelölt, barokk díszkert már nem volt meg. A valószínűleg 19. sz. végi kialakítású, a tereplépcsőkkel párhuzamos sétatutakkal ellátott az alsó kertben ekkor a dísznövények mellett már gyümölcsfák, kordonos szőlők voltak. A lejtőket áthidaló lépcsők, korlátaik pillérein budafai homokkőből kifaragott golyóbisokkal, szintén a 19. sz. végére tehető. A támfalnak épített, kis, üvegezett déli homlokzatú melegház lehet, hogy még 18. századi. A 20. századra már csak a felső kert maradt meg díszkertnek, de a fényképeken, a vizsgált emléken kívül, itt sem látunk semmi olyan részletet, ami Szányi kanonok idejére utalna. Az értékes, ritka együttes az elmúlt évtizedekben vált rommá, amikor a területen nyári színházat létesítettek. A szobrok, vázák már eltűntek, csak a lépcsők és a részben már ledőlt bábos korlátok árválkodnak a gondozatlan kert sűrű bokrok rejtette mélyén. Mindenfelé a széthurcolt kőfaragvány töredékekbe botlik az idetévedő látogató. Az egyik torzfej tárcsás faragású nyakát az újabb, felvezető lépcső korlátjára állították.

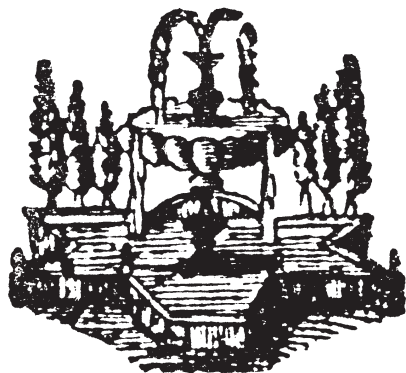
EPILOGUS

Sajnos, ma már csak kevés, szerencsésen fennmaradt példánya őrzi Pécssett a kerti kisarchitektúra műfaj emlékét. A melegházakból például alig egy-kettőt ismerünk. Az ezeknek otthont adó, régi, pécsi kertek többsége eltűnt már, a város melletti lejtők nyaraló-szerű borházait övező szőlőkhöz hasonlóan. A térképeken, Duplatre 1777-es mappáján, vagy az 1865-ös, kéziratos kataszteri szelvényeken, a Belvárosban jelzett, sétatutakkal, virágágyásokkal, apró fasorokkal gazdagított

⁶⁴ Szőnyi, 1929. 554.p.

⁶⁵ Gosztonyi, 1942. 16.p.

díszkertek zömének emlékét már csak ezek, illetve a régi írások, ábrázolások és néhány fénykép őrzi. Az egyik legutolsót, az egykori Littke-ház, a Pezsgőgyár kertjének maradványait a Szent István tér és az Apáca utca sarkánál éppen az elmúlt évben pusztították el. Az itt állott, az 1865-ös birtokterképen ábrázolt díszkertben már jelölt, fából épült, lombfűrészkes díszű kioszkot az üzem új, külföldi tulajdonosa lebontatta, mivel a területen autóparkolót létesítettek. Kérdéses, hogy mi lesz a soruk a ház mellett heverő darabjainak és a még meglévő, néhány kertdísznek, a Zsolnay-kerámia vázáknak, a budafai homokkőből kifaragott, kagyló formájú kelyhet tartó, barokk stílusú Triton-szobornak, s egy hasonló anyagú, 19. sz.-i műsziklának. Feltehetően, következő lépésként ezeket is eltüntetik, hogy ne legyenek útjában az autóknak. A düledező, régi kerítést pedig bizonyára hamarosan valami "szép" újra cserélik, ahelyett, hogy helyreállítanák. Mindez 1999-ben történt, egy a Világörökség rangjára pályázó város közepén, a műemléki jelentőségűnek nyilvánított Belváros turisták által leglátogatottabb részén. Így becsüli Pécs a múltjának emlékeit. Ennyit érnek a lelkes tervezetek, koncepciók, a drága, színes propaganda-kiadványok, a szép szavak és a műemléki védelem. A helyi értékek védelmét nem is említjük, hiszen — mint köztudott — ilyen nincs Pécssett. A vonatkozó, városi rendelet már évekkel ezelőtt megszületett, de azóta sem sikerült összeállítani a védendő emlékek listáját. Mire ez elkészül, már nem lesz mit védeni.

SZKLADÁNYI PÉTER

HÖLZL SZERÁF FERENC PÉCSI ZENESZERZŐ A Noé című oratórium¹

Harminchat esztendei pécsi működés után, 1843-ban halt meg **Lickl György** (Johann Georg Lickl), a székesegyház karnagy-zeneszerzője.² Még ebben az évben kinevezték utódjául **Hölzl Szeráf Ferencet** (Franz Seraph Hölzl).³ A székesegyház 19. századi zenei életének szerencséjére e két neves egyéniség hosszú időre meghatározta a zenélés stílusát, színvonalát, bizonyos mértékig a körülményeit is. Szakmai tudásuk, Pécsre szerződésük előtt Bécsben kivívott hírnevük biztosította az európai látásmód valódi létezését. Másfelől azonban kétségtelen, hogy a városhoz kötöttség, a kommunikációs lehetőségek növekedése ellenére, magával hozta a zeneszerzői stílus bizonyos megmerevedését. Ők ketten a zenetörténet általános stílusváltozását is képviselik Pécsen. A Haydn-tanítvány Lickl a romantikus, szimfonikus hatásokban gondolkodó, önmagát minden műfajban kipróbáló Hölzl követi. E stílusváltozás és Hölzl személyisége is pezsdítően hat a város kibontakozó zenei életére, dalárdák és zeneegyüttesek alakultak.

Malackán született, 1808. március 14-én, **Franz Thomas Hölzl**, Franz Hölzl K.u.K. hivatalnok és **Maria Stradinger** másodszületett fiaként.⁴ Nem keresztelték Seraphra, a felvett név először B-dúr vonósötösének a kéziratán jelenik meg 1837-ben.⁵ Normál iskolai tanulmányait feltehetően még Malackán végezte. Édesapját azonban Bécsbe helyezhették, mert további tanulmányaira már itt került sor. Erről és életének egyéb eseményeiről Pécsen fellelt német nyelvű, egyes szám harmadik személyben fogalmazott önéletrajza tudósít:⁶

Szülei a jوسفstadi piarista gimnáziumba írátták be. Élénk temperamentuma azonban arra hajította, hogy az ottani énekiskolába is járjon, amelyet ekkor **Johann Baptist Ritter von Henneberg**⁷ vezetett. Gyors fejlődése és különösen szép szopránhangja révén a gimnáziumi misék előéneke, majd hamarosan a templomi kórus tagja lett. Ahogy haladt előre zenei tanulmányaiban, úgy romlottak iskolai

¹ A Pécsi Szemle számára átdolgozott részlet a szerző Hölzl Szeráf Ferenc zeneszerző munkássága és a Pécsi Székesegyház zenei élete, karnagyi működése (1843-1884) alatt c. tanulmányából. 1982. Budapest, MTA Zene-tudományi Intézet, kézirat

² Szkladányi Péter: Lickl György a Pécsi Székesegyház zeneszerzője és karnagya. In: Baranyai Helytörténetírás, 1979. Pécs, 1979.

³ Uo. 73.p.

⁴ Fényes szerint: Malaczka tót-német mezőváros Poson vármegyében, Posontól 5 mérföldre. In: Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, III. Pest, 1851. 63.p. Ma Malacky, Szlovákia

⁵ Hölzl világi műveit a Baranya Megyei Levéltár zenei gyűjteménye, egyházzenei alkotásait a pécsi székesegyház kottatára őrzi

⁶ Magántulajdon. A saját kezűleg írt fogalmazvány dátum nélküli, műveit viszont 1859-ig sorolja fel, tehát ekkor keletkezett. Az önéletrajzot ismerteti Várhalmi Oszkár. In: Pécs egyházi zenéje a XIX. században. Kézirat. Pécs, Városháza Múzeum

⁷ Hugo Riemanns Musiklexikon, II. 1853. Elfte Auflage Berlin, 1929. Henneberg (1768-1822) a Theater auf der Wieden karmestere 1803-ig, majd Esterházy herceg muzsikusa. 1818-tól a Hofkapelle orgonistája, zeneszerző.

A növendékek, így Hölzl is mutálás után a Theater an der Wien, vagy a Hofopertheater kórusában helyezkedtek el.⁸ A színházi munka mellett zeneszerzést tanult **Erasmus Kessler**nél⁹ és **Ignaz Ritter von Seyffried**nél. 1827-ben a Musikverein zur 'Bildung für echte Kirchenmusik generálbasszus- és énektanára.¹⁰

Az önéletrajz nem említi Beethovennel kapcsolatos élményeit. Más forrás szerint azonban hangszertudása révén részt vett néhány Beethoven által rendezett hangversenyen, sőt személyesen is ismerte.¹¹ Becses Beethoven ereklyéhez is jutott, amelynek történetét a Pécsi Dalárdához írt 1870-es leveléből ismerjük: „A Pécsi Dalárdának ajándékozom Beethoven egy hajfürtjét. Ezt a hajfürtöt az én immár meghalt barátom, Ferdinand Sauter ismert költő, Beethoven halálos ágyán, ki nek elhalálozási napja 1827. március 26-a, 27-én levágta és több barátom jelenlétében, kik közül csak a még most is élő dr. August Schmidtet, a Wiener Musik-Zeitung egykori kiadóját említem, saját kezűleg nekem ajándékozta.”¹² Az ereklye jelenleg Martonvásáron, az egykori Brunswick-kastély múzeumában található.

Folytatva az önéletrajzot, „állandó kapcsolatban volt a kor híres Concert-spiritueljeinek igazgatóival: **C[arl] Holtz**sal,¹³ [Eduard de] **Lannoy** báróval,¹⁴ valamint **Titze**vel, és hangversenyeken maga is játszott a zenekarban. Cherubini: Ali baba c. nyitánya első előadásakor például Lannoy a triangulumot, Titze a cintányért, Hölzl pedig a nagydobot ütötte, bizonyosságul annak, hogy milyen figyelem járult ekkor a művek előadásához... Számos kiváló költő és művész a barátja, mint: **Niebsch von Strehlenau** [Lenau], akinek írt egy sajnós elveszett hegedűversenyt!,¹⁵ Carl von Holtz, [Gabriel] **Seidl**,¹⁶ [Heinrich Ritter von] **Lewitschnigg**,¹⁷ **Kaltenback**, **J[ohann] N[epomuk] Vogl**,¹⁸ **Anton Ritter von Perger**, stb.”

Hölzl számára azonban a „literátus” kör nemcsak baráti társaság, hanem alkotói közösség is. Általuk lép ki 1841-ben az addigi viszonylagos ismeretlenségéből, ugyanis Noah (Noé) c. oratóriumának szövegét felkérésére Perger írta.

⁸ Várhalmi szerint a Kärntnertheaterben énekelt. I.m. 15.p. Ez azonban a Hofopertheater a Kärntnerthor mellett

⁹ Hugo Riemanns Musiklexikon, 766.p. Josef Christoph Kesslert említi tanáraként. Ezt átveszi Horváth Mihály: Muzsikáló Pécs, Pécs, 1959. 16.p.

¹⁰ Nem 1826-ban, mint Várhalmi írja: 15.p.

¹¹ Deutsche Kunst- und Musik-Zeitung, XI. évf. Nr. 31. 1884. szeptember 3. Több hangversenyen való részvétele valószínűleg túlzás lehet. Beethoven utolsó nyilvános hangversenye 1824. május 7-én volt, a 9. szimfónia bemutatásakor a Hofopertheaterben, a színházi kórus közreműködésével. Ezen elképzelhető a 16 éves Hölzl szereplése

¹² Várhalmi i.m. 21.p. Ugyanő említi: 16.p. Schmidt: Reflex c. önéletrírása alapján, hogy együtt tanultak Hennebergnél és gyermekkori barátságuk egész életükön át tartott

¹³ Hugo Riemanns Musiklexikon: 777.p. Holtz (1789-1858) neves bécsi hegedűs, különböző híres vonósnegyesekben is játszott. 1825-ben Beethoven titkára, később a Concert-Spirituel egyik karmestere

¹⁴ Hugo Riemanns Musiklexikon: 996.p. Lannoy (1787-1853) A Gesellschaft der Musikfreunde in Wien egyik alapítója, zeneszerző

¹⁵ Várhalmi i.m. 17.p. Tény, hogy Nicolaus Lenau hegedült és gitározott. Major Ervin: Fejezetek a magyar zene történetéből, Budapest, 1967. 89-90.p.

¹⁶ Pallas Nagy Lexikona, XIV. Budapest, 1897. 1031.p. Seidl (1804-1875) osztrák költő, 1840-től a bécsi érem- és régészeti gyűjtemény őre. 1854-ben Haydn dallamára ő írta a hivatalos osztrák császári himnusz, a Gott erhalte szövegét

¹⁷ Major i.m. 214.p. Lewitschnigg magyarellenes érzelmű osztrák költő. 1847-ben a Pester Albumban jelent meg „Musik” c. verses prológusa

¹⁸ Pallas Nagy Lexikona XVI. 932.p. Vogl (1802-1866) népies, naiv hangú osztrák költő. Hölzl Voglnak számos művét zenésítette meg

Noé és a vízözön története (Teremtés 1,6-8) valóban oratóriumhoz illő téma. 1823-ban Dessauban **Friedrich Schneider** is feldolgozta *Die Sündflut* címmel.¹⁹ Perger szabadon bánt a szereplőkkel. Noé három fia közül csak Jáfet jelenik meg, Chimri személyében viszont megteremti Noé leányát. A bibliai történetből hiányzó Gábiel és Mihály főangyalok fontos dramaturgiai funkciót kapnak, általuk Noé története némi filozófiai kitekintéssel a szeretet – Gábiel, és a hatalom – Mihály harcává válik, így konkretizálva az Úr megbocsátását és szövetségét a vízözön után. Főképp a kórus számára ad sokoldalú feladatot különböző csoportok: Noé családja, vadászok, pásztorok, katonák, angyalok, asszonyok, ifjak sokszor egyidejű megjelenítésével. Perger inkább ügyes dramaturg, mint jó költő, de a mozgalmassabbá és feszültebbé vált téma Hölzlnek nyújtott több zeneszerzői lehetőséget.

A zenei példakép nyilvánvalóan **Haydn**: Teremtése és ez érthető. Innen vette Hölzl a szokásos énekes kvartett helyett a szoprán, tenor, basszus magánszólamokat és a „közös” főszereplő, Gábiel főangyal itt is szoprán. Haydn-hatás a bárkába menő különböző állatok zenei megformálása: a gerle és a sas barátságát a mélyhegedűk gyors futamaival, a tigris mellett bátran ugrándozó zergét a fagott staccatoival, vagy az elefánt súlyát egy unisono C-hanggal (egyértelmű utalással a haydni tigris üvöltését utánozó desz-re) jellemzi.

A kórusok, recitativók és áriák hagyományos sorozatában azonban az arány a kórus javára tolódik el; a 29 tételből 14 kórusra íródott. Kiváló mesterségbeli tudást bizonyítanak a remek 4-5 szólamú fűgák, függetlenül attól, hogy a Nr. 29-es záró kórus erősen idézi Beethoven 9. szimfóniájának *Seid umschlungen* szövegének témáját. Szép és nem szokványos ötlet a bárka elkészülte, és a beszállás utáni hálaadó a capella énektrió.

A zenekar is a cselekmény tevékeny részese. A mű a vízözön témáját előlegező hangszeres bevezetéssel indul, az első rész végén pedig utójátékkal zárul. Kifejező hangszerezéssel jeleníti meg a víz lassú emelkedését, majd remek fokozással vezet a menekülők hatalmas négyszólamú fűgájáig, szinte naturalista módon érzékeltetve a minden életet elborító víz hatalmát. A katasztrófa utáni döbbszent csendet jól jellemzik a vonós tremolók, amelyek romantikus enharmónikus modulációkkal vezetnek a víz felett hangzó éteri angyalkórusig (Nr. 25.). Általában elmondhatjuk, hogy a Noah szép és értékes példája az oratórium 19. századi stílusváltozásának.

Az önéletrajz szerint „a bemutató A. F. Syr kereskedő anyagi támogatásával jött létre 1841. május 21-én (helyesen 23-án) ²⁰ a Gesellschaft der Musikfreunde in Wien termében, a K:K: Hofopertheater zenekara és kórusa közreműködésével. A mű nagy sikert aratott és August Schmidt Wiener Musik-Zeitungja különösen jó véleménnyel volt.

Az alábbiakban közöljük e lap kritikusanak, Athanasiusnak (ez valószínűleg a jóbarát, Schmidt írói álneve) cikkét: „Szándékunk e fiatal művész első nagy

¹⁹ Szabolcsi Bence-Tóth Aladár: Zenei Lexikon III. Budapest, 1965. 35.p.

²⁰ Május 23-a van a hangverseny plakátján, az Allgemeine Wiener Musik-Zeitung kritikájában és az autográf partitúrában

művéről – mivel neve eddig csak néhány jól sikerült dallal keltett figyelmet – a későbbiekben részletesen beszélni; ma csupán az előadásról és a fogadtatásról előlegezünk egy keveset. Talán kedvezőtlen időpontot választott a szerző (délután fél egy!) szelleme hősi gyermekének világra küldésére, ami abból is kitűnt, hogy kiváló honi énekeseink már megkezdték szabadságukat, és távol lévén nem járulhattak hozzá a legnagyobb pontosságot igénylő mű sikeréhez. Továbbá a 28 fokok melegben csak a szenvedélyes zenekedvelők tartottak ki csaknem 3 órán át olyan megfeszített figyelemmel, melyet egy ilyen hatalmas mű kíván. Tehát a közönség érdeklődése a teltett koncertet (vagy még több koncert – szörnyűség) és az anyagi haszonnak mindent alárendelő, közönséget mulattató és vonzó, frivolabb és változatosabb színházi élvezetek által már érthetően eltompult ahhoz, hogy egy komolyabb, klasszikus (és sajnos jelenleg egyenlő hangzással unalmasnak nevezett) zenei költemény ízlésének megfelelő legyen. A közönség, valamint a művészetismerők és barátok (valójában kevesen, de ők művészeti iskolánk csodálatos fájának színe-java és gyümölcse) viselkedése mégis bizonyította, hogy császárvárosunk szívében milyen tisztelet él a valóban jó és igaz művészetért, amely nem hódol a divatnak. Távol legyen tőlünk, hogy a fentiekkel leki-csinyeljük vagy megvessük a mostani előadást, hiszen bármelyik baráti szívesség teljesítménye szerfölött készséges volt. Művészeti életünkben már sokszor szereplő Lutz [a Hofkapelle tagja] és Leitgeb urak, valamint Corradori kisasszony [a josefstadi színház első énekese] a szólórészekben egészen kifogástalanul, sőt egyesekben kiválóan énekeltek... Mi csak a megszokott közönség nevében beszélünk a magasan ünnepeelt nevek, mint például Hasselt-Barth vagy Staudigl hatását illetően, akiket mi nem egyszer szidtunk, de azért egy ünnepeelt név sokat ér.²¹

A rendkívül szigorú igényű műben kiváló a kórusok szerkesztése [...] amelyre a zeneszerző – emlékezve e műfaj klasszikus mintáira – a legnagyobb gondot fordította. Mesterségbeli tudását és a zene mindenható szellemei fölötti uralkodását bizonyította Händel, Graun és Haydn csodálatos formáinak felidézésével [...] A kórus teljesítménye viszont (a basszust részben kivéve) őszintén szólva szívélyesen rossz volt. Ez különösen a nőikarra áll, mert néhány jól eltalált hatástól, a körülményektől és az általában biztos intonációtól eltekintve állandó tétovázás, hamis hangokkal megtűzdelt szellemtelen kiabálás és tempóbeli vigyázatlanság jellemezte éneklésüket [...] Ezért kedvetlenség töltötte el a zenebarátok szívét, mert a csodálatosan megkomponált hatalmas fűgákban többet sejtett, mint amennyi élvezetet kapott. A legmélyebben megrendítő és régi templomi stílusban fogalmazódott két anygalkórus pedig annyira minden áhítat nélküli, annyira hideg, száraz és részvétlenül szétszabdalt volt, mintha a zongora billentyűin következett volna akkord akkordra.

A zenekar [Georg] Hellmesberger vezetése alatt derekasan helytállt, az őket illető részeket ügyesen átértézték és megoldották, mint például a sokszoros tapssal jutalmazott vízözön-jelenetet.²² Az áriák kísérete lehetett volna halkabb és

²¹ Hugo Riemanns Musiklexikon, 715.p.

²² Hugo Riemanns Musiklexikon II. 733.p. Az idősebb Hellmesbergerről van szó

mérsékeltabb, de a végrehajtás tűzében főképp a fúvósok ragadtatták el magukat, figyelmen kívül hagyva az egyébként néha betartott pianokat és decrescendokat.

A művet maga a szerző vezényelte és őszinte örömmel gratulálunk (a végrehajtás hibái dacára) az igazán kielégítő sikerhez, melyet hatalmas és ígéretes zsenijének első próbarepülése kivívott.

1841. szeptemberében a *Leipziger Allgemeine Musikalische Zeitung* írt a Noahról: Hölzl? Ki ez az ember? – kérdezte egyikünk a másiktól. Csak kevesen tudták, hogy egy fiatal zeneszerző, aki kollégáinak százaihoz hasonlóan magánórák adásából él, és eddig néhány kielégítően fogadott dalt és misét komponált. ... Így azután mérsékelt, majdnem közönyös igénnyel mentünk a hangversenyre. Csakhogy ez a Hölzl Szeráf Ferenc... eme első nagyobb próbálkozásával meglepetést szerzett nekünk. Művészete annyira örömteli, hogy a bámulattól alig ocsudtunk fel, hogy azután leróhassuk csodálatunkat a tehetséggel megáldott zeneköltőnek ezért a magasan sikerült alkotásért. Ne kívánjanak egyetlen egy – ráadásul semmiképp sem kifogástalan – előadás után részletes és körültekintő ismertetést; ez csak a kinyomtatott szöveggel, mint kézben lévő vezérfonallal lehetséges, sorról sorra követve a hangfestés lépcsőfokait. Mivel ez megadatott, élénk tárult minden pillanat és helyzet körvonala és utalása, [...] a formák és eszmék újdonsága, pszichológiai valósága, jellemzőkészség, a kórusanyag erőteljes alakítása és a megragadó hangszeres hatások. ... Nem titkoljuk tehát hazafias óhajunkat...hallhassuk még egyszer e honi talajból eredt polifón összerejű zeneművet. A Gesellschaft der Musikfreunde ehhez jóakaratóan nyújthatná kezét, céljainak megfelelően és új érdemeket szerezve.²³

Talán e cikknek köszönhetően az önéletrajzot idézve: a Gesellschaft der Musikfreunde egyik hangversenyén újra előadtak egy részletet a Noahból. Ennek ellenére Bécsben semmilyen kilátása sem volt kevésbé nyomorúságos egzisztencia biztosítására. Így **J[oseph] Fische**f professzor ajánlatára művészeti igazgatóként elszerződött Innsbruckba, 600 ezüstforint fizetéssel. Innsbruckban mint energikus és körültekintő karmester, bizonyította tehetségét és szeretetreméltó előzőkenységével a legrövidebb idő alatt megnyerte mindenki szívét.²⁴

Tudjuk, hogy 1842. szeptemberében, mint Kapellmeister in Innsbruck vett részt az első salzburgi Mozart-ünnepségen, ahol a kórusban énekelt.²⁵ Ezen az ünnepségen két pécsi muzsikus is részt vett: a hegedűs **Witt János** Orchesterdirektor in Fünfkirchen, a kórusban pedig **Radenich Imre**, *Advokat in Fünfkirchen*.²⁶ Witt bizonyára megismerkedett Hölzllel, mert 1843-ban ő juttat el neki 250 forint útiköltséget. Erre utal a pécsi káptalan 1843. júniusi ülésének jegyzőkönyve is: több pályázó közül „eleve történt értekezés” után döntöttek Hölzl javára, „ki e’ hivatal elvállolását kinyilatkoztatta.”²⁷

²³ Uo.1727.p.

²⁴ Uo. 513.p. Fischef (1804-1857) a Gesellschaft der Musikfreunde zongoratanára 1833-tól

²⁵ Major: 26.p.

²⁶ Major téved, amikor a keresztnév nélküli Wittet azonosítja Friedrich L. Witt pesti karmesterrel. Az Orchesterdirektor lényegében a koncertmester elnevezése, melyet Witt János, a pécsi székesegyház hegedűse önhatalmúlag használt Salzburgban, azt csak később kapja meg

²⁷ Lásd: 2. sz. jegyzet

Így kezdődött el Hölzl Szeráf Ferenc majdnem negyven évig tartó pécsi működése, amelyet az önéletrajz szerint azért vállalt el, mert feltételezte, hogy ott minden eszköz a rendelkezésére áll ahhoz, hogy műveit kívánsága szerint adathassa elő.

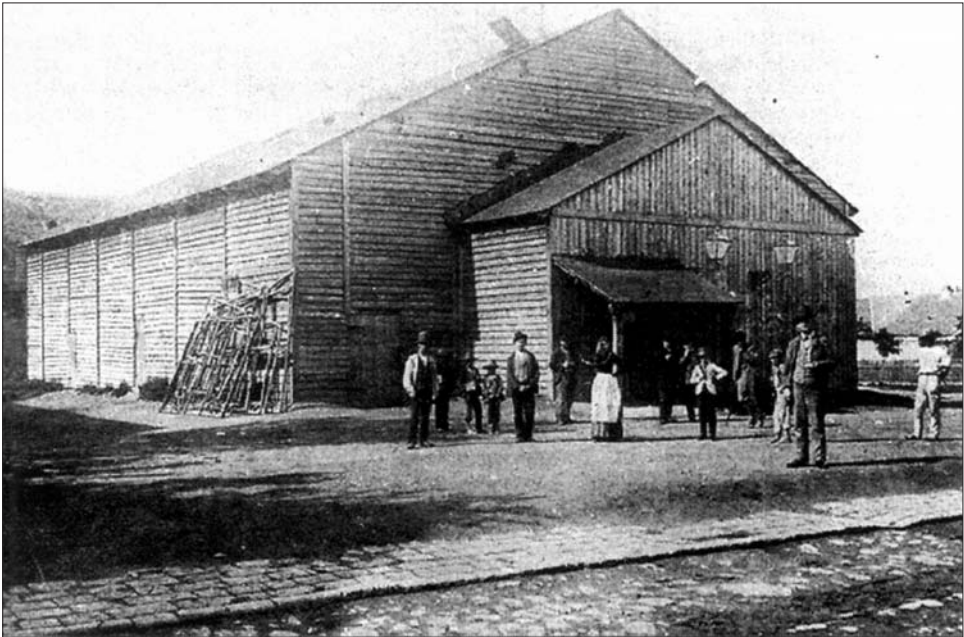

Hölzl Szeráf Ferenc síremléke a pécsi köztemetőben, Kiss György bronz domborműve, 1886.

MÁRFI ATTILA

A KERT UTCÁBAN ÁLLÓ NYÁRI SZÍNHÁZ Búcsú a Mária utcai teátrumtól

„Annak a színekörnek föl kell épülni,” írta visszaemlékezésében **Somogyi Károly** színiigazgató 1895 októberében az új kőszínház felavatása előtti ünnepélyes pillanatokban.¹ A jeles direktor ugyanis tevékeny főszereplője volt annak az időszaknak, amikor Pécs első kőszínházának bezárásával ideiglenesen teátrum nélkül maradt a megyeszékhely. Az ekkor már gazdag színi kultúrájú város életében fontos állomásnak bizonyult az 1886-os esztendő ugyanis a városvezetés döntő lépésre szánta el magát az 1840-ben felépült Mária utcai kőszínházat illetően.² Az állagában fokozatosan romló és színpad-technikailag is elavult „egykori büszke teátrumot” hosszas tanácskozás és vívódás után 1886. április 21-én életveszélyessé nyilvánította a Pécsi Rendőrkapitányi Hivatal, kapuit bezáratta, s ezzel végleg lezárult egy jelentős korszak a város színi kultúrájában.³ Városunk ekkor

A Somogyi-féle nyári színház a mai Dischka Győző és Várdi Antal utca sarkán

¹ A Pécsi Napló 1895. október 5-i különszáma a Pécsi Nemzeti Színház megnyitásának alkalmából 8.p.

² Márfi Attila: Pécs első kőszínháza a Mária utcai Stadttheater. In: Pécsi Szemle, 1999. NYÁR. Pécs, 1999. 38.p.

³ Baranya Megyei Levéltár Pécs város Tanácsának iratai (Továbbiakban BML Pvt. ir.) sz.n.

vesztette el ideiglenesen a több, mint ötven éves előkelő státuszát, azaz a vendégtársulatoknak nem tudta biztosítani a téli évadokat, s az Országos Színi Egylet nyilvántartásában nyári állomáshellyé minősült vissza.⁴ Somogyi egykori barátja és pályatársa, **Lenkei Lajos** hírlapszerkesztő így emlékezett vissza ezekre a nehéz napokra: „A régi színház fölött azonban megkondult a lélekharang. Senki nem sírt utána, amikor csakis mesterséges injekciókkal lehetett azt már az utolsó években fenntartani. A Nemzeti Casino választmánya és **Kisfaludy Imre**, majd **Krasznay Mihály** kaszinói igazgatók elnöklésével működő színügyi bizottságok társadalmi akciói öntöttek még némi lelket a közönségbe, hogy az ne forduljon el teljesen a színháztól. Amikor végleg bezárták a sok vihart látott színház kapuit, teljes tudatában voltak annak, hogy senki se tesz majd kísérletet sem a régi színház jó karba helyezése, sem pedig új színház építése érdekében. Ezekről komoly szó se eshetett. Nem igen törődtek akkoriban azzal, járhatnak-e színházba, vagy sem.

Ekkor Somogyi Károlyra gondoltam, aki második éve volt sopron-győri és balatonfüredi színigazgató. Előzetesen senkit nem kérdezve, elutaztam Sopronba Somogyihoz, akit komoly törekvésű, rajongó színházi embernek ismertem és nehogy Pécs város közönsége teljesen színészet nélkül maradjon, rávettem, hogy Pécssett, függetlenül minden városi anyagi támogatástól, csakis a város által elkérendő telken építsen fel egy tágas egyszerű nyári színikört és amennyiben erre hajlandó, tegye meg Pécssett nyári állomásává, amivel megerősítheti téli színtársulatát is, mellyel Sopronban még nemzeti missziót is végez.⁵ Somogyi akkoriban még kezdő direktor volt és nem rendelkezett megfelelő anyagi eszközökkel, hogy megtakarított pénzével építhette volna fel a pécsi színikört. De ott volt az öreg Dalnoki, takarékos pénztárosa, akinek volt néhány ezer forint megtakarított pénze és nagyon is helyesnek találván érveimet, azon kérdésre, rendelkezésre bocsátja-e pénzét Somogyinak, igent mondott, én pedig megígértem, hogy kieszközölöm a városi tanácsnál, hogy az aréna felépítésére megkapja a tornacsarnok mellett lévő üres városi telek egy részét.⁶

Lenkei sorai elbúcsúztatják az elaggott teátrumot, ugyanakkor a kor egyik híres, hanem a leghíresebb színészegyéniségéről, Somogyi Károlyról is említést tesz, aki valóban sokat áldozott azért, hogy a Mecsek-alján ismét legyenek színpadi produkciók. Somogyi, az ekkor negyvenes éveit taposó színi direktor tapasztalatait, művészi kvalitásait az ideiglenes pécsi színpadokon kamatoztatta, s majdnem tizenöt évig folyamatosan állt a pécsi nagyérdemű szolgálatában.⁷

Somogyi Károly 1845. október 11-én született a Somogy megyei Pusztakovácsiban.⁸ Még nincs húsz esztendő, amikor a színi pályát választva **Hetényi József** színtársulatához szegődött. Pályája elején hősszerelmes szerepkörben láthatták

⁴ Márfi Attila: A Kert utcai játékszín története. In: Tanulmányok Pécs történetéből 2-3. Pécs, 1996. Szerk.: Vonyó József. 125.p.

⁵ A nyári színikör, illetve nyári pavilon fogalma és épülete már nem volt idegen a város lakosságának, hiszen már az 1850-es években felépült az első ilyen mutatványos hely Pécs első nyilvános parkjában, az egykori Czindery-kertben

⁶ Lenkei Lajos: Negyven év Pécs életéből. (Egy pécsi újságíró visszaemlékezései) Pécs, 1922. 153-154.p.

⁷ Lásd a 4. sz. jegyzetet

⁸ Magyar Színházművészeti Lexikon. Főszerk.: Székely György. Budapest, 1994. 694.p.

legtöbbször, de az évek múlásával igazi karakterszínésszé ért a vándorévek alatt. 1872-ben pedig, mint rendező is bemutatkozhatott a nagyjérdeműnek, s kilenc esztendő elteltével főrendezőként láthatjuk nevét a korabeli színlapokon. Színi pályájának huszadik esztendejében, 1886-ban vállalta el élete első önálló társulatának vezetését, amikor a sopron-győri színi kerület igazgatói posztját bízták rá.⁹ Vándoréveinek több, mint húsz esztendeje során olyan jelentős színi kultúrájú városok színpadain lépett fel, mint Székesfehérvár (1870-1873), Komárom-Győr (1874), Pozsony-Arad, Sopron (1875), Miskolc (1876), Arad-Szeged (1877), Kassa (1878), Eperjes-Szeged (1879), Szeged (1880), Kecskemét (1881-1882), Arad-Nagyvárad (1884), Pécs-Debrecen (1885).

Pécsre 1887-ben került, amikor a színi pályázatra jelentkező három direktor közül őt választotta a színügyi bizottság a nyári állomáshely igazgatójának.¹⁰ Ugyanakkor ellátta a téli állomáshelyként szolgáló sopron-győri színi kerület igazgatói feladatait is 1892-ig.¹¹ Ekkor három egymást követő évre Szegedre szerződött, s az itt elért sikereknek köszönhetően kérték fel az újonnan átadott Pécsi Nemzeti Színház vezetésére. Közben részt vett az Országos Színészegyesület vezető testületének munkájában is.¹² Vidéki állomáshelyein a repertoárjában előszeretettel szerepeltette a Népszínház, a Magyar Színház és a Vígszínház művészgárdái által sikerre vitt színdarabokat. Így az igényes direktornak köszönhetően Pécs városa is bekapcsolódhatott az ország művészeti vérkeringésébe.

A VÁROS ÚJ SZÍNKÖRE

Az elaggott színházépület bezárása után is még tartott a pécsi játszóhelyek jó híre, amit bizonyít, hogy egyszerre három direktor is versengett az 1887-es szezon elnyeréséért. A városatyák végül Somogyi Károly mellett döntöttek, akit még **Aradi Gerő** színtársulatából ismerhetett meg a pécsi publikum.¹³ A szíinigazgatót a legjobb ajánlólevelek kísérték, de megfelelő tőkével is kellett rendelkeznie, mivel hamarosan kiderült, hogy a lehetséges színi termek nem felelnek meg a kiváló egyéniségeket felsorolató társulata igényeinek.¹⁴ Ezért Somogyi elhatározta barátja, Lenkei Lajos unszolásának engedve, hogy saját költségén nyári színikört, faragóházat építtet, hosszú évekre biztosítva ezzel magának a pécsi nyári állomáshely játszási jogát. A mindig bizonytalan nyári állomáshely kérdése, ha nagy áldozatokkal is, de megoldódni látszott. A pályája kezdetén álló szíinigazgató azonban nem rendelkezett a vállalkozáshoz szükséges anyagi fedezettel, ráadásul helyi kapcsolatai sem voltak. Szorult helyzetében a Pécsi Takarékpénztár már Lenkei által említ-

⁹ Lásd 8. sz. jegyzet

¹⁰ BML Pvt. ir. 4 785/1887.

¹¹ Lásd 8. sz. jegyzet

¹² Márfi: A Kert utcai... 126.p.

¹³ Márfi Attila: Pécs és színháztörténetének forrásai a Baranya Megyei Levéltárban (1886-1949). Budapest, 1990. 41.p.

¹⁴ Tulajdonképpen a Fehér Hattyú, a mellette álló Nemzeti Casino színi terme és az Elefántos Ház első emeleti szalája jöhetett számításba, de ezeket a régi játszóhelyeket már kinötte a város lakossága. Sem a termek nagysága, sem a technikai adottságok nem feleltek meg arra, hogy hosszabb távon azokban előadásokat tartsanak

tett egyik tisztviselője segített azzal, hogy hajlandó volt több ezer forint kölcsönt áldozni a vállalkozáshoz. S Lenkeinek köszönhetően a városatyák erkölcsi támogatása sem maradt el, ugyanakkor az építési telket is biztosították a direktor tervének megvalósításához.¹⁵

A direktor a városi tanács döntésének köszönhetően már 1887 elején megkapta az építési telket a Kert (ma Dischka Győző) utcában a Városi Tornacsarnok melletti akkor még üres fundust kijelölve. Évtizedekkel ezelőtt a püspöki uradalom tulajdonában állt a birtokrész, s rajta szederfákat neveltek a selyemhernyó-tenyésztéshez. Később kivágták a szedreskertet, s a telken a Pécsi Jótékony Nőegylet székházát építették fel. Majd itt kapott helyet a város első gyermekkertje, azaz óvodája, „Szigriszt bácsi kiseddóvója.”¹⁶ A tél elmúltával rögtön neki is álltak az építkezési előkészületeknek, s az építési tervek elkészítésének. Somogyi 1887. április 1-én kapta meg a színkör építési engedélyét, s ennek birtokában sorra köthette a vállalkozáshoz szükséges szerződéseket a pécsi iparosokkal.¹⁷ Elsőként Rath Mátyás fakereskedővel állapodott meg, s személyesen válogatta ki a színkörhöz szükséges tartóoszlopokat, gerendákat és deszkákat. Az ácsmunkálatok elvégzésére pedig Kléber György helyi ácsmesterrel egyezett meg.

Április közepére már elkészült az építmény alapjául szolgáló téglafundamentum is. S a gyors munkavégzésnek köszönhetően a hónap végére már készen állt a faaréna, a pécsiek által „deszkaszínháznak” elnevezett új városi színkör.¹⁸ Az eredetileg tervezett „villámvilágítás” a tetemes költségek miatt elmaradt, s helyette a légszuszvilágítás bevezetése mellett döntött a direktor.¹⁹ Somogyinak ez a vállalkozása 4000 forintját emésztette fel, s bár a városi tanácstól évi kétezer forint szubvencióra, azaz anyagi támogatásra kapott határozott ígéretet, ez az összeg az évek során fokozatosan csökkent, míg el nem érte a később állandósult 400 forintos segélyösszeget. A város új, több, mint ezer főt befogadó színkörét kétszintesnek építették, tetőzetét kátránypapírral vonták be. A négyszög alakú játékszínnek egy főbejárata, s a két oldalán 3-3 kijárata volt. A tréfásan csak deszskabódénak becézett épület az új igazgatónak köszönhetően nemsokára a pécsiek legkedveltebb szórakozóhelyévé vált.

ELSŐ ÉVAD A JÁTÉKSZÍNBEN

Még el sem készült a játékszín, a pécsiek máris izgatottan várták a direktor nagy hírű szintársulatát. A helyi sajtó szinte naponta adott hírt Somogyi színészeiről, s amikor hírért vették, hogy Győrben ágyának esett, aggódva figyelték az orvosi tudósításokat a beteg állapotáról.²⁰ Az ünnepélyes átadás közeledtével fokozódó izgalommal készültek a nagy eseményre. Sikerült megnyerni még **Várady Antal**, akkor már elismert pécsi lírikust is, hogy az ünnepi alkalomra prológot írjon. A tervezett ünnepséggel kapcsolatban Somogyi a *Pécsi Hírlap* hasábjain május elsején a

¹⁵ Lásd 6. és 12. sz. jegyzet

¹⁶ Lásd a 6. sz. jegyzet

¹⁷ BML Pvt. ir. 4295/1887.

¹⁸ Dunántúli Napló 1995. augusztus 26. 6.p.

¹⁹ Pécsi Hírlap 1887. április 17.

²⁰ Márfi: A Kert utcai... 127.p.

következő hirdetést tette közzé a pécsi színházrajongók számára:²¹ „Van szerencsém értesíteni Pécs szabad királyi város közönségét, miszerint előadásaimat folyó hó 4-én a „Tornacsarnok” és a „Kiseddóvóda” közti téren kényelmesen és a közönség igényeinek megfelelő színpályán megkezdem. Megnyitás műsorozata a következő:

Nyitány: Hunyady operájából

Bevezetésül: Prológ, melyet dr. Várady Antal írt ez alkalomra

Szavalja: Somogyi Károly

Utána: Csoportozat és a Hymnus eléneklése az egész színtársulat által.

Ezt követi először Felhő Klári, Rátkai László 100 arany pályadíjat nyert eredeti énekes népszínműve.

A megnyitó díszelőadásra jegyek iránt intézkedni Traub B. és Társa Könyvkereskedésben.

Bérelni folyton lehet Dömmel Nándorné asszonynál. Tisztelettel Somogyi Károly a győr-soproni színházak igazgatója."

Az ünnepi eseményen természetesen telt ház fogadta a társulatot. Az úgynevezett nyári évad két hónapját követően Somogyi visszatért Győrbe, hogy ottani kötelezettségének is eleget tegyen, majd szeptember elején ismét Pécsre utazott társulatával, hogy pár hétig szórakoztassa a pécsi nagyrődöt.²² Az itteni nyári szezon repertoárját a Népszínház és a Vígszínház sikerdarabjaira építette. A nagyon változatos és sokszínű, ugyanakkor zsúfolt 1887-es nyári műsor (Somogyi naponta tartott előadásokat) néhány jellemzőbb darabját tudjuk csak e helyütt ismertetni: Mindenekelőtt a győri társulat műsorának gerince operettekre és népszínművekre épült. E műfajokból a közönség igénye szerint többször is eljátszották Sullivan *Mikádóját*, a *Ne bánts virág*, a *Cigánybáró* és az *Egy éj Velencében* című operettet, valamint a népi darabok köréből a *Pölöskei nótárius*, *A földhöz ragadt szegények* és *A csizmadia, mint kísértet* című népszínműveket.²³

A direktor a kor divatos magyar történelmi témájú műveit is gyakran műsorra tűzte. Így a *Budavár megvétele*, a *Tündérlak Magyarhonban* és a *Zilah herceg* címűeket minden héten előadták. Igazi közönségsikere azonban a budapesti színművészek vendéjátékának volt.²⁴ A korabeli színikritikus lelkesedő sorai talán érzékeltetnek valamit abból a hangulatból, abból a lelkesedésből, amit a hálás pécsiiek éreztek a győri társulat produkciói után: „Somogyi Károly derék színgazgatónk, ki mindent elkövet, hogy a közönség igényeit kielégítve, jobbnál jobb darabokat ad elő, melyek nagyobb része újság ingerével hat, amennyiben még Pécssett nem adattak elő. Somogyi megérdemli, hogy a közönség levetkőzve az eddigi közönyt, s tömegesen látogassa a színi előadásokat.”²⁵

²¹ Pécsi Hírlap 1887. május 1.

²² Márfi Attila: Győr és Pécs színházi kapcsolatai a 19. században. In: Győri Tanulmányok 16/1995. Győr, 1995. Szerk.: Bana József. 103.p.

²³ A Pécsi Hírlap idevonatkozó, naponta közzé tett műsorjegyzékei szolgálták a repertoár tanulmányozásához

²⁴ Pécsi Hírlap, 1887. május 15. 5.p.

²⁵ Pécsi Hírlap, 1887. május 12. 7.p.

BLAHA LUJZA FELLÉPÉSE A NYÁRI SZÍNKÖRBE

A „nemzet csalogányának”, a Népszínház akkori ünnepelt művésznőjének háromnapos fellépése óriási esemény volt a városban. A korabeli újság folyamatosan tájékoztatta olvasóit a jeles eseményről, a színésznő megérkezéséről például így tudósított a *Pécsi Hírlap* munkatársa: „A Népszínház ritka művésznője, a nemzet csalogánya a péntek de. fél tízes vonattal Pécsre érkezett. Az indóháznál Somogyi és a társulat jelesebb tagjai fogadták. A peronon a fiatalság is várta nagy számmal a bájos dívát, s mikor kilépett a coupéjából lelkesen megünnepelte őt. Aztán a Nádor szállóba hajtatott, hol hamarosan átöltözve, a színkörbe sietett, s azonnal elkezdődött a próba az *Eleven ördög* operettből, mely azon este előadásra lett kítűzve.”²⁶

A júniusi vendégjáték során az ünnepelt színésznő eljátszotta a *Parasztkisasszony*, a *Cigány*, a *Koldusdiák* és a *Cigánybáró* címszerepeit. Ezenkívül dalesttel is kedveskedett a pécsi publikumnak. A rövid vendégjáték befejeztével így lelken-dezett az egykori pécsi kritikus: „A bájos díva művészete, szépsége, kedvessége, gyönyörű hangja örök kincs, mely nem csak hogy nem enyészik, hanem meg sem csorbul. Minden dalával elragadta, elbűvölte a hallgatóit, játékával pedig valóság-gal a kis ujján forgatta a közönséget. Volt is taps és kihívás bőven, aminőt ritkán hallott a faalkotmány. Környezete is kitett magáért, az operett összeloadása pompás, mondhatnók tökéletes volt.”²⁷

Az utolsó előadást követően a színigazgató a Neusidler-féle vendéglőben búcsúvacsorát adott a nemzet csalogánya tiszteletére. A meghitt búcsúest éjjel két órakerült véget, majd a művésznőt tisztelői a szállodáig kísérték, éjjeli zenét is adva a hajnali órán. Blaha Lujza a direktor felkérésére többször is fellépett a faaré-nában ezt követően is, megtartva a mecsekali várost szép emlékei között. A neves művésznő pécsi vendégszereplése után nem sokkal befejeződött a nyári idény az új színkörben. 1887. július 1-jén tartotta búcsú fellépését Somogyi színtársulata a *Szabin nők elrablása* című bohózat színrevitelével.²⁸ A színtársulat bemutatkozása a várakozásnak megfelelően kiválóan sikerült, és évenkénti visszatérését nagy örömmel fogadták a színházszerető pécsiek.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ FELÉPÍTÉSÉIG

Kétségtelenül elsősorban Somogyi Károly érdeme, hogy a faaré-nában az új színház átadásáig, 1895. októberéig, nyolc éven át, rendszerint húsvéttól az ősz beálltáig, rövid megszakításokkal, szinte naponta tartottak színi előadásokat.²⁹ Somogyi rövid távolléte alatt sem szüneteltek a produkciók, mert a színkört bérbe adta színtársulatoknak, egyesületeknek, dalárdáknak, de gyakran sportrendezvényeket is tartottak a deszkafalak között.³⁰

²⁶ Pécsi Hírlap, 1887. június 28. 2.p.

²⁷ Pécsi Hírlap, 1887. június 30. 3-4.p.

²⁸ Pécsi Hírlap, 1887. július 3. 4.p.

²⁹ A Pécsi Nemzeti Színház impozáns épületét október 5-én adták ünnepélyes keretek között. Eredetileg milleneumi felajánlasként készült el a színházpalota, de az országos felajánlások elcsúszásával az 1895-re tervezett fényes, ezeréves fennállást ünneplő rendezvényeket 1896-ra tették át

³⁰ Márfi: Pécs... 41-68.p.

E folyamatos vándorlás során Somogyi Károly színészgárdája is folyamatosan változott. Ettől függetlenül a direktor társulata a legjobb vidéki együttesek sorába lépett az évek során. Irányítása alatt országos hírnévű művészek kerültek ki a keze alól, illetve szerződtek hozzá, mint **Andorffy Péter, Balla Kálmán, Boross Endre, Dezséri Gyula, Follinus Aurél, Kálmán Piroška, Ligety Mari, Réthy Lina és Ryzsinszky Ilona.**³¹ Egy-egy alkalomra sikerült a színpódiumra szerződtetnie **Küry Klárát** a Népszínház primadonnáját, a „nemzet csalogányát” **Blaža Lujzát**, a Nemzeti Színházból **Latabár Kálmánt, Jászai Marit és Ódry Lehel** operaénekest is. Ódry Lehel a *Bánk bán* és az *Othello* című operákban vendégszerepelt, míg Jászai Marit az *Elektrában*, *Stuart Máriában* és Ibsen: *Nóra* című színművében láthatta a pécsi közönség. De színpódiumra került a „deszkaszínházban” a *Hamlet* és a *Rómeó és Júlia* is.³²

Somogyi Károly igényes színtársulataival az eddigi műsorrendtől eltérő módon a klasszikus művek műsorra tűzésével és a színvonalasabb operettek, népszínművek adaptálásával nagy tömegeket vonzott a Kert utcai játékszínbe. A pécsi játszóhelyeken a nyomorúságos körülmények ellenére sem hallgattak el a műzsák, s az adott körülmények ellenére magas szintű művészi fejlődésnek lehettek tanúi nap, mint nap a színpódiumra látogatók.

A nyári színpódiumon nyolc éven át tartott előadások sorozata minden várakozást felülmúltak. Az arénában zajló színi előadások nemcsak művészi, erkölcsi elismerést adtak a színiigazgatónak, hanem lassan-lassan anyagilag is kezdett jövedelmezővé válni a vállalkozás. A nagy látogatottságnak köszönhetően, az így befolyt jövedelemből Somogyi Károly házat tudott vásárolni, s ezzel állandó lakhelye is lett városunkban. Lakhelyét is a Játékszín közelsége határozta meg, ugyanis a Kert utca nyugati sarkán fekvő épületben lakott pécsi tartózkodása idején.³³

A Kert utcai Faszínházban az utolsó évadot 1895-ben tartották, de ekkor már mindenki az új színház felavatását várta, s a kopott deszkaépületnek titulált Játékszínre már nem sok figyelem jutott. Somogyi Károlynak a pécsi színművészetért hozott áldozatvállalását és nagyszerű művészi teljesítményét a város vezetése azzal jutalmazta, hogy az 1895. október 5-én ünnepélyesen átadott Pécsi Nemzeti Színház első állandó társulatának igazgatójává nevezték ki.³⁴ Somogyi ezt követően négy évig állt a pécsi teátrum élén, a századfordulón távozva, igaz kissé megkeseredett szájjal. Az általa létesített Faaréna nyolc évig otthont adott Thália papjainak, s ezzel betöltötte szerepét. Bár az új színházépület átadását követően még egy esztendeig állt a Kert utcában, már elkerülték a városiak. 1896 végén bontották le, s azóta szinte teljesen feledésbe merült az egykori nevezetes játékszín.³⁵

A város kultúrtörténetében ha rövid ideig is, de fontos szerepet kapott. S talán nem követünk el stílustörténetet, ha az egykori játékszínről való megemlékezésünket az

³¹ Futaky Hajna: A Pécsi Nemzeti Színház műsorának repertórium bibliográfiával (1895-1949) I. Kötet. Budapest, 1992. Főszerk.: Kerényi Ferenc. 12-13.p.

³² Márfi: Győr és Pécs... 103.p.

³³ Lenkei: l.m. 155.p.

³⁴ BML Pvt. ir. 619/1897.

³⁵ BML Pvt. ir. 30/1897.

alapító Somogyi Károly visszaemlékező szép gondolataival zárjuk:³⁶ „A sok küzdelemben már annyira belefáradtam, hogy felakartam hagyni az egész építkezéssel, de te nem csüggedtél, hanem biztattál, hogy annak a színekörnek föl kell épülni. Igen, mert a te próféta lelked a jövőbe látott, s tudta, hogy az fogja megérlelni a szükségét a mai díszes színház felépítésének.

Nem is csalódtunk: mert 8 évi munkás szorgalommal a színészet fejlesztésében, olyan közönséget teremtett a legalsóbb osztályokban is; hogy életszükséggé vált az állandó színház, és hála Pécs város köztörvény hatóságának, belátta a nagyközönség óhaját, s összeszedve végső erejét, hogy a közóhajnak eleget tegyen, és a Kert utcai rozoga dűledező bódéból az éveken át ott nyomorgott nyári fecskéknek, fényes, meleg, téli otthont teremtett, s ezzel megvalósult nyolcz év előtti álmunk, és elmondhatjuk, hogy ha túrtünk és szenvedtünk is annyi éven át, szeles, hideges, esőt, forró nyári napot, a minden oldalról keresztül kasul át meg át repedezett bódémban, de most már van biztos hajlékunk, a hol annyi küzdelem után egy kissé megpihelve, folytathatjuk tovább küzdelemteljes munkánkat a színészet emelésére.”

Somogyi Károly, 1895-1899 között

³⁶ A Pécsi Napló 1895. október 5-i különszáma a Pécsi Nemzeti Színház megnyitása alkalmából. 8.p.

SEY GÁBOR

A HAMERLI DINASZTIA Az első három generáció

Édesanyám, Hamerli Ilona emlékére

Pécs ipari-, kereskedelmi-, pénzügyi- és politikai életében kiemelkedő szerepet játszott a **Hamerli dinasztia** számos tagja, akik valamennyien kitartó munkájukkal, állhatatosságukkal, jó üzleti érzékükkel, s főleg szakértelmükkel szereztek meg, majd tovább gyarapították vagyonukat, s városuk iránti szeretetükkel, nem egyszer jótékony felajánlásaikkal vívtak ki a pécsi polgárok többségének elismerését, megbecsülését. Természetesen, mint mindenki másnak nekik is akadtak ellenségeik, akik sanda szemmel nézték gyarapodásukat, s jótékonykodásuk csak szálka volt szemükben. Talán ennek tulajdonítható, hogy az államosítás után méltatlanul agyonhallgatták ennek a valóban tüke családnak Pécs városában, a városért folytatott majd száz éves tevékenységét.

A Hamerli nemzetség első képviselője, a dinasztia alapítója **Hamerly Ferenc** volt, aki 1803-ban Körmenden látta meg a napvilágot. Apja, **Michael Hammerl** és anyja **Barbara Hörm** úgy 1780 táján születhettek, már itt Magyarországon. Nevük alapján anyja talán nyugat-magyarországi osztrák. Apja bevándorló, akinek ősei a betelepítés során kerültek az országba. Megalapozott feltevések szerint svájci. A név mindenestre erre utal, amit valószínűleg Hamerlynak kellett volna írni, vagy talán Hámedlynek, mint ahogy a család egy másik ága írta a nevét.

Hamerly Ferenc előbb Baranyában, Nádasdon túnt fel, ahol legidősebb lánya **Klára** (1835) és **Mihály** (1837) fia született. Az anyakönyv tanúsága szerint katona volt, s nevét előbb ypszilonnal, később azonban ivel írták. Felesége **Mészáros Anna** (1814-1874), akivel viszonylag későn, 1834-ben kötött házasságot.

Hamerly Ferenc Pécssett püspöki hajdúként áll az egyház alkalmazásában. Munkáját megbecsüléssel végezhetette, egy ránk maradt fényképen büszkén feszít mellén valamilyen medállal. Hogy ezt miért s mikor kapta, a családi fáma nem őrizte meg. Második fia, **János** 1840-ben már Pécssett látta meg a napvilágot. Jánost még három lány követte, közülük kettő korán elhalt, a harmadik pedig pártában maradt. Utoljára egy vakon született fiúcska következett. A házassági-, és születési anyakönyvek tanúsága szerint Hamerly Ferencnek nem voltak a városban különösebb, felső társadalmi kapcsolatai, hiszen a házassági tanúk és a keresztszülők is hasonló társadalmi rétegből

Hamerly Ferenc

Hamerly János, felesége Szalay Flóra, gyermekeik, Izabella, István, Imre

kerültek ki. Anyagi helyzete sem lehetett rózsásabb az átlagosnál, hiszen a Kis-Flórián utcában, ahol a 8-as számú ház volt a családé, nem éppen a gazdag polgárcsaládok éltek. Fiainak lehetőségeihez mért taníttatásáról azonban kellőképpen gondoskodott, megnyitva előttük a felemelkedéshez vezető utat. Mihály esküdtszéki ülnök, adószedő, majd gazdatiszt lett, János pedig a kesztyűs- és sérvkötő készítő szakmát tanulta ki.

Mihály ága korán elszármazott Pécsről, s napjainkra kihalt. Mégis unokáját, Lászlót, aki grafikus lett meg kell említeni, mint a család egyik jeles személyét.

János, szakmáját Pécsen sajtóította el, majd az akkori szokásoknak megfelelően tizenhét évesen vándorútra indult az Osztrák-Magyar Monarchiában. Előbb Temesvárra, majd Aradra ment dolgozni, ahol egyik nagybátyja, az asztalos, majd vendéglős **Hamedli Ferenc** élt. 1858-ban hazatért Pécsre, hogy **Gaierszky Ignác** műhelyében képezze tovább magát. A következő állomáshelyei Pest, Bécs, Graz, Salzburg voltak. Mielőtt végleg hazatért volna, még Cseh- és Morvaországban lévő tímárműhelyeket is meglátogatott, tanulmányozta az ott folyó munkát.

1860-ban véglegesen felmentették a katonai szolgálat alól, s vándorútját befejezve ez év karácsonyára hazatért. A következő év augusztusában már engedélyért folyamodott a Tekintetes Városi Tanácshoz, hogy mesterségét itthon űzhesse. Kérését azonban elutasították, mivel ekkor még nem volt nagykorú. Leleményesen most már nagykorúsításáért folyamodott a tanácshoz, mellékelve szülei beleegyező nyilatkozatát. A nagykorúsításról a határozatot hamar kézhez is kapta, s ez után már megkapta az engedélyt műhelyének megnyitásához. Első kesztyűs-és sérvkötő műhelyét apja Kis Flórián utca 8. alatti házában nyitotta meg.

1862 májusában házasságot kötött a Veszprémből származó **Szalay Flóriával**, a Majthényi birtokok jószágkormányzójának a leányával. Hamerli Jánost üzleti tevékenységében is sokat segítette a felesége. Csakhamar kiköltöztek az atyai házból 1863-ban a Ludwig-féle házba, majd Kindl Ferenc és Kindl József szülőházába költöztek át a műhellyel egyetemben, majd kibérelték a Fő (ma Király) utca 5. sz. alatti épületet Rábel Ágostonnétól. Az épületet később meg is vásárolták. Mindemellett 1865-ben Bécsben is nyitott üzletet Hamerli János. Ez idő alatt, a család is hosszabb-rövidebb időt töltött a Császárvárosban. Második fiú, **Mihály** is Bécsben született. A bécsi üzletet kilenc évig működtették, majd annak ellenére megszüntették, hogy kellő tőkével rendelkeztek, s elismerésnek sem volt híján a cég. Hamerlit a szíve hazahúzta Pécsre. A monarchiában már jól ismerték a nevét, ezért úgy ítélte meg, hogy pécsi üzletének fejlesztésével is tovább gyarapíthatja vagyonát. Több ingatlant vásárolt, s már 1877-ben megkezdte üzemének, a Városi Tanács kérésére, a belvárosból az Alsó-Puturla utcába történő kitelepítését. A műhely műszaki-, technikai színvonalát nagyszabású beruházásokkal fejlesztette, a kor legjobb minőségű gépeit, szerszámaikat beszerezve.

A mellett, hogy műhelyét üzemmé fejlesztette, megvette és üzemeltette a „Három varjú” fogadót is, a városban bérkocsikat tartott fent, és a lovak ellátására jelentős földterületeket vásárolt a városon kívül.

Hamerli János egyénisége, munkabírása, jó üzleti érzéke, céltudatos tevékenysége méltán állítható példaként bármely kor üzletembere elé. Hihetetlen szorgalma, folytonos önképzése, széleskörű nyelvismerete, új műszaki megoldások bátor alkalmazása, tőkéjének visszaforgatása, új üzleti lehetőségek felkutatása, üzletek beindítása méltán váltott ki személye iránt tiszteletet a városban. Sajnos korai, 1895-ben bekövetkezett halála kettétörte karrierjét. Művét fiai fejezték be, akiknek halála előtt átadta a kesztyűs üzemet és a tímár műhelyt.

A Hamerli név jó hírét, János leszármazottai Pécs városában tovább öregbítették. Legidősebb leánygyermek, **Izabella** (1865-1942) **Matros János** (1850-1893) vaskereskedő felesége lett, majd férje halála után, annak üzletét örökölve **Auber Gyulával** (1861-1907) a kereskedés első segédjével, üzletvezetőjével kötött házasságot. A Hamerliek így kerültek kapcsolatba a vaskereskedéssel. Izabella csakhamar maga mellé vette öccsét **Hamerli Józsefet** (1878-1953), aki 1917-től a vasüzletet már a saját nevében vezetve, példamutatóan továbbfejlesztette és bővítette. Neki köszönhető, hogy az üzletből, komoly üzlethálózat, nagykereskedés lett. Tevékenységi körét, az évek során, műszaki, vízvezetéki és csatornázási, me-

Hamerli Imre – Novy Sarolta, Hamerli Izabella – Auber Gyula

zőgazdasági gép, autó, növényvédelmi, állategészségügyi cikkek árusításával gyarapította. Fenntartott és üzemeltetett ezen kívül, még egy építőanyag raktárat is a vasút melletti telephellyel. Munkája elismerésül 1922-ben a Kormányzó „Kereskedelmi Tanácsossá” nevezte ki.

Fiai nagyban segítették munkáját, valamennyien a családi vállalat alkalmazásában. Az 1948-ban bekövetkezett államosítás a családot azonban anyagilag teljesen ellehetetlenítette.

H. Imréné Novy Sarolta, H. Károlyné Willmann Mária, H. Istvánné Eisner Gizella

Hamerli Imre (1867-1927) és **Hamerli István** (1868-1903) 1895-ben vették át apjuktól az akkor már Európa, sőt világszerte ismert és jól menő kesztyűs-, és kesztyűbőr készítő üzemet, amit az 1901-ben felvett állami hitellel és saját tőkével 1903-ra korszerű gyárrá fejlesztettek. István azonban, aki a műszaki vezetést látta el a gyárban, pár hónappal a gyáravató után elhunyt. Az új, a Tettye alatt lévő gyár vezetése Imre kezébe került, aki a feladatokat megosztandó, maga mellé vette **Károly** (1881-1960) öccsét. A gyár vezetésében résztvevő testvérek vagyona 1912-ig, édesanyjuk haláláig osztatlan volt. Részleges vagyonmegosztásra csak ezután került sor, a tényleges irányítást végző két testvér, s az elhunyt István örökösei között.

1913-ban a család szétköltözött, az addigra életveszélyessé vált Fő utca 5. számú épületből, aminek a bontását azonnal meg is kezdték. A kitörő világháború, s Károly frontra vonulása ellenére Imre a lebontott épület helyén megkezdte egy impozáns, korszerű szálloda építtetését Pilch Andor tervei alapján. A kivitelező a budapesti Jaulus Gyula, vállalkozó volt. A korszerű szállodában, ami 1915-re felépült, a kor minden igényét kielégítő, színvonalas kávéház és étterem is helyet kapott.

A testvérek 1917. ill. 1918-ban véglegesen megosztották vagyonukat, a Kesztű-, és Kesztűbőr gyár Károly, míg a Pannónia Szálloda Imre kezébe került.

Hamerli Imre, aki számtalan testületnek, bizottságnak, részvénytársaságnak volt elnöke, alelnöke, tagja, 1913-ban kiérdemelte a „királyi kereskedelmi tanácsos” címet. A kezdetben maga irányította szállodáját. A gazdasági élet romlása, sokirányú tevékenységének következtében szétforgácsoló energiája arra készítette, hogy az egész komplexumot a Dunántúli Bank Rt-nek bérbe adja, majd annak részvényei fejében a bank tulajdonába átadja. A pontatlanul, s vitatható körülmények között számára előnytelenül megkötött szerződés Hamerli Imrét csődbe juttatta, ami nagyban hozzájárult korai, 1927-ben bekövetkezett hirtelen halálához.

Hamerli Imre korát megelőző szellemű, lángoló egyéniség volt. Politikai ambíciók is fűtötték. 48-as eszméket vallott, de politikai karriert csinálnia sohasem sikerült. A helyi, városi közéletben azonban gyakran szerepelt, s egyénisége meghatározó volt. Mi sem jobb bizonyíték arra, hogy a szerb megszállás alatt a megszállók őt is több napon át fogva tartották. Szociális érzékenysége ugyancsak példaértékű. A Matessa árvaház gondnoki tisztét például éveken át ellenszolgáltatás nélkül látta el, anyagilag is támogatva az intézményt. Halála után méltatlanul feledték el, ezt a város iparáért, kereskedelméért, iparoktatásáért és kultúrájáért sokat tevő férfiút.

Legidősebb fia, **Imre** (1897-1966), apja halála után megpróbálta még a Dunántúli Bankkal kötött szerződés érvénytelenítését jogi úton elérni, ezirányú kísérlete azonban kudarcba fulladt. A család ezen ágának anyagi helyzete jelentősen romlott, szerény, polgári szinten történő megélhetés jutott osztályrészül az özvegynek és három, akkor még kiskorú vele élő gyermekének.

Hamerli Imre három idősebb gyermeke az örökségük ráeső részét kivéve tovább nehezítette anyjuk és testvéreik sorsát.

Itt kell említést tenni **Nóvy Saroltáról**, Hamerli Imre feleségéről, akinek apja bécsi, udvari cukrász volt. S bár Nóvy felvidéki magyar, korán elhunyt felesége egész családjá „echte” bécsi polgárcsaládból származott. Nóvy Sarolta, Andrea nővérével Hackingban nevelkedett, s a sors érdekessége révén kerültek mindketten Pécsre. (Andrea Reeh József gyarmatárú kereskedő felesége volt.)

Hamerli Imre gyermekei közül **Ilonát** (1912-1998) kell kiemelni, aki szép énekhangjával korán kitért környezetéből. A harmincas évek elejétől sikeres énekesnőként lépett fel D. Hamerli Illy, majd Pécsy Ili néven Pécssett, Szegeden, majd Budapesten, illetve külföldi turnékon. A II. világháború karrierjét félbeszakította és a polgári életbe illeszkedett be.

Hamerli Károly igazából a második vagyonmegosztás után vállalt tevékeny részt a gyár vezetéséből. István bátyja halála után, idősebb bátyja, Imre mellett is-

merkedett a gyár vezetésének módszereivel, a bőrös szakmával. Ekkor Imre mellett anyjuk **Szalay Flóra** a gyepőlőt még erősen kézben tartva részt vállalt a gyár ügyeinek intézésében. Károly még anyja halála előtt a bécsi születésű **Willmann Máriával** kötött, nem ki-mondottan jól sikerült házasságot, ami szintén visszafogta munkájában, majd a világháború, katonáskodás következett. A testvérek közötti vagyonmegosztással egy időben házassága is rendeződött, magánéleti problémái is megoldódtak. Felesége, mint bejegyzett cégvezető vett részt a gyár munkájában s a tényleges irányítás egyre jobban az ő kezébe került. Willmann Mária nagy érdeme, hogy gyermekeit tudatosan készítette fel a gyár irányításának átvételére. **Károly** fia nemzetközileg elismert bőrvégysz, **István** fia jogász lett. Willmann Mária a gyárban szigorú rendet tartott, amivel István fiának, aki később a személyzeti vezető lett, példát adott. Szigorúságuk miatt nem éppen a legnagyobb népszerűségnek örvendtek munkásaik körében. Ifjabb Károly, aki szakmai irányító volt, annál népszerűbb volt közvetlen modora, s biztos szakmai tudása révén.

Sey Lajosné Hamerli Ilona

A gyár termékei továbbra kiváló minőségükről voltak híresek, s valóban kezesettekké váltak az egész világon. Az elismeréseknek, amikben a gyár termékeinek már jócskán részük volt Hamerli János idejében, most sem voltak híján. A II. világháború, az azt követő időszak, az államosítás a családnak ezt az ágát is tönkretette. A gyár mint Pécsi Kesztyűgyár, majd mint Hunor Kesztyűgyár továbbra is fennmaradt, de a fejlesztések és eredmények ellenére messze elmaradt attól a szinttől, amit Hamerliék vezetése alatt ért el.

A Hamerli nevet a kesztyűgyárral kapcsolatban is igyekeztek agyonhallgatni, eredményeiket lekicsinyelni. A szocialista, állami kesztyűgyár egyetlen igazgatóhelyettese Déri János volt, aki fáradságot nem ismerve, felvállalta a harcot, hogy a Hamerli család igazi arcát bemutassa, hogy újra elismertesse tevékenységüket, s legalább erkölcsileg rehabilitálja a család tagjait a felszabadulás után ért atrocitásokért. Déri János tollából jelent meg először a Hamerli kesztyűgyár hiteles története, s ő volt, aki létrehozta Siklóson a gyár történetének állandó kiállítását.

Sajnos az 1989-es rendszerváltás után, mint annyi nagy vállalat a Hunor Kesztyűgyár is tönkrement, feladta 1903 óta álló telephelyét. A mostani vezetés még annyit sem tud a gyár alapítóiról, mint annak idején a szocialista érabeli elődeik. A fáradsággal összegyűjtött állandó kiállítás megszűnt, a felbecsülhetetlen értékű ereklyék ma már nem tekinthetők meg.

ÉPÍTŐK ÉS ÉPÍTETŐK A SZÁZADFORDULÓN Adalékok Schlauch Imre munkásságához

Pécs városképének nagyhatású formálójáról, **Slauch Imre** építésről már több tanulmány is készült.¹ A Schlauch életmű feltárása azonban korántsem teljes, a pécsi polgárok nagy többsége számára pedig meglehetősen ismeretlen. Dolgozatunk célja ezért az építész-vállalkozó tevékenységének összefoglalása és kiegészítése, munkáinak köztudatba való beemelése. Életét és munkáit két részre osztva tárgyaljuk: először mint a legjelentősebb századfordulós középületek kivitelezőjét, majd pedig mint tervezőt mutatjuk be olyan épületein keresztül, melyek eddig hiányoztak a Schlauch oeuvre-ből.

Slauch Imre Erdély szülötte, és unokaöccse volt az országos jelentőségre és hírnévre emelkedett nagyváradi püspöknek, Schlauch Lőrincnek.² Weiler Árpád valószínűsíti, hogy szülővárosa megegyezett pályafutása kezdetének színhelyével, Temesvárral.³ Születési dátumára vonatkozóan találkoztunk 1840. szeptember 17. és 1841-es adattal is. Szőnyi Ottó a budai-külvárosi temetőről 1911-ben írt könyvében a legújabb kriptasorba temetett sírok között megemlíti Schlauch nyughelyét is, mégpedig 1840-es születési évszámmal.

A céhes keretek között folyó építészképzés útját járva gimnáziumi és rajzi tanulmányai után a legkiválóbb helyi mesternél, Schmidt Ferencnél inaskodott. A többre törekvő kőművestanonc legényvándorlása során Szeged és Kassa állomásain keresztül Bécsbe is eljutott, ahol a Glaser cégnél betöltött állása mellett a Politechnikum és az Akadémia előadásait is látogathatta. Miközben több terve kivitelezésre került Bécsben és Badenben, tanulmányai eredményeként 43 éves korára, 1883-ban megszerezte az építésmesteri képesítést. Valószínűleg akadémiai professzorának, a pécsi székesegyház neoromán köntösbe öltöztető **Friedrich Schmidtnak** köszönhette Pécsre kerülését, aki felhívta figyelmét a város megélénkülő fejlődésében rejlő lehetőségekre.⁴

A szorgalmas munka során összegyűjtött vagyonával városunkban letelepedő építész a *Pécsi Figyelő* 1884. május 24-i számában adott hírt magáról. Első munkái között szerepelhetett saját házának a megépítése, mert októberben a Hunyadi (ma Mátyás király) utcából az Indóház utca 6. szám alá költözött, és irodáját is ide he-

¹ Lévárdy Ferenc-Lévárdy Henriette: Pécs historikus építésze, In: Baranyai Művelődés, 1987/1. 6-23.p. Mendöl Zsuzsa: Pécs építésze a századfordulón, In: Magyar Építőművészet, 1989/6. 4-8.p.

Weiler Árpád: A századforduló építésze, In: Baranyai Művelődés, 1987/1. 27-51.p.

² Schlauch Lőrinc (1824-1902) püspök, egyházjogász, az MTA igazgatósági tagja volt. A moldvai csángók magyar nyelvű kultúrájának ápolására alapította a Szent-László Társulatot. Egyházpolitikai tevékenysége elismeréseként elnyerte a bíborosi kalapot is

³ Weiler, i.m. 1987/1. 36.p.

⁴ Az 1882-1891 közötti átépítés igazi oka nem a falak elhajlása volt; azt a püspöki gazdaság konjunktúrája és a milleniumi készülődés indukálta, a pécsi közönség tiltakozása ellenére

lyezte át.⁵ A ház 1905-ös dokumentációjára véletlenül bukkantunk rá, ekkor ugyanis átépítették.⁶ Mivel a hátsó konyha és kamra toldaléképítkezése a homlokzatot nem érintette, így csak alaprajzzal rendelkezünk a Schlauch-házról. Az 1904 júniusában megtervezett átalakításra talán pont azért került sor, hogy az építész halála után a két Schlauch fiúval a vállalkozást továbbvivő cégtárs, Károlyi Emil építész is ide költözhessen. Azt ugyanis nehezen tudjuk elképzelni, hogy az ötgyerekes Schlauch család korábban is a ház egyik, 3 szobás lakásában nyomorgott volna.

Schlauch jó viszonyban volt a székesegyház átépítési munkálatainak irányítására Pécsre küldött legkedvesebb Schmidt-tanítvánnyal, **Kirstein Ágostonnal**. Baráti kapcsolatuk munkakapcsolattá fejlődött, ahogy a Dulánszky püspök környezetében dolgozó Kirstein több nagyszabású egyházi feladathoz segítette hozzá mesterünket. Közös munkáik sorát az irgalmas rend Gránátalma gyógyszertárának emeletréépítése és templomuk homlokzatának reneszánsz átalakítása nyitotta meg (1887-1891). Az 1795-ben felszámolt kapucinusok helyén megtelepedett, betegápolással foglalkozó rend számára építette fel Schlauch az Irgalmasok Igazságügyi Palotáját (Széchenyi tér 4-5./ 1889), és a Kossuth tér 1-3. számú kétemeletes bérházat (1891), egyaránt 80 000 Ft-os költséggel. A sziléziai származású, berlini és bécsi tanultságú Kirstein tervei szerint húzta fel 1889-ben a Székesegyházi Ének-és Zeneiskolát francia reneszánsz stílusban, majd 1895-ben a Kereskedelmi-és Iparkamara Székházát (Perczel utca 20.) és a Pécs Egyházmegyei Alapítványi Hivatal és Takarékpénztár épületét (ma Csontváry Múzeum). A reformkori ihletettséggű Nemzeti Casino új székházának kirsteini terveit Schlauch 1895-ben olcsóbbá dolgozta át (Király utca 13., ma FEK).

„Kirstein jól értékesítette Schlauch organizációs képességeit és építőipari gyakorlatát, Schlauch pedig sokat pótolhatott elméleti ismeretei hiányából Kirstein segítségével.”⁷ Együttműködésük igazi kapitalista nagyvállalkozót formált Schlauch Imréből, aki „mint tervező nem igen versenyzett a pálmáért, de mint építő mindig elnyerte az elsőséget” Pécs legfontosabb középületeinél.⁸ A Schlauch vállalat munkásai valósították meg a Pécsi Nemzeti Színház (terv: Lang és Steinhardt, 1893-1895), a Postatakarékpénztár (Korbl és Giergl, 1898) és a Postapalota (Balázs Ernő, 1902-1904) architektúráit.

1891-ben **Piacsek Gyula** tervei alapján a Királyi Táblát, 1896-ban a város mérnöki osztályán megfogalmazott elképzelés szerint a Mária utcai elemi és polgári leányiskolát építette fel. Ismerjük még néhány megvalósított középületét, ahol érdemes lenne megvizsgálni Schlauch szerepét a tervezésben is: a Pécsi Kölcsönös Segélyező Egylet épülete (Király utca 23-25.) a Városi Szegényház (Vitéz utca 3.), az Elmegyógyintézet (Rét utca 2.). A Megyei Árvaház (ma PTE Művészeti kar) esetében az újságokból már kitűnt, hogy a terveket is Schlauch mester készítette.

A **Károlyi Emillel** közösen vezetett Református templomon kívül ő építette a szentegáti kápolnát (báró Biederman Rezső részére), valamint a pécsbányai, a

⁵ Erről a Pécsi Figyelő 1884.X.4-i számában értesítette a város lakóit. Schlauch haláláig itt lakott, csupán az Indóház utca kiépülése folytán változott meg a házsám 1896-ban 17-es, majd később 28-asra

⁶ Baranya Megyei Levéltár (továbbiakban BML): polgármesteri iratok 27 823/1905.

⁷ Lévárdy Ferenc-Lévárdy Henriette, i.m. 20.p.

⁸ A Pécsi Napló nekrológja. 1904. január 19.

paksi (1901) és a döbröközi templomot. Ez utóbbinak a terveit Kirstein Ágoston készítette még 1892-ben, de kivitelezésére csak 1901-ben, 124 000 korona költséggel került sor.⁹ 1904-ben saját tervei alapján építette fel a Pécsi Katolikus Legényegylet házát a Megye utca 20-22. sz. alatt.

Szinte nincs olyan épületfajta, amit ne épített volna. „Bámulatossággal emelte fel házait. Annyi munkást alkalmazott, amennyi csak elfért az építkezéseinél.”¹⁰ Eredményessége és gyorsasága jó szervezőképességében és munkatársai igényes megválasztásában rejlett.

A kutatás eddigi állása szerint egyetlen tervpályázaton tette próbára építési kvalitásait, mégpedig nem is sikertelenül, hiszen 1903-ban készült városháza tervével a 17 pályázó közül a 3. díjat nyerte el.¹¹ Talán mesterének, Friedrich Schmidtnek bécsi városháza eszméje lebegett a szeme előtt, mikor a csúcsíves, fiatornyos, vimpergás homlokzatú, gótizáló terveket elkészítette, mindenestre a Pécs architektúrájában alig nyomot hagyó gótika stílusának kiválasztása nem tűnik számunkra túl szerencsésnek.

A Schlauch-féle városháza földszintjén 13 bolthelyiség és egy vásárcsarnok, a mezzanin szinten zárkák és börtönök kaptak volna helyet. Az első emeleten díszterem, tanácsterem, polgármesteri és gazdasági hivatalok, a második szinten a közgyűlési terem, a levéltár, a rendőrkapitány, míg a harmadikon az ügyészi, katonai, mérnöki és árvaszéki hivatalokon kívül egy múzeum is lett volna. Halálakor a virilistáknak¹² kijáró közgyűlési határozatban is kiemelték sikerét: „Még csak egy ambiciója volt, melyen szeretettel csüngött, a városi tanácsház megépítése, amelyre vonatkozó tervpályázatban díjat is nyert, ami örömkönyveket sajtolt ki szemeiből.”¹³

A városháza végül **Lang Adolf** tervei szerint, de a Schlauch és Károlyi cég kivitelezésében épült fel 1905-1907 között. Ennek a nagy munkának a megszerzése módosítja azt a szakirodalomban olvasható nézetet, mely szerint a vállalat csak a megkezdett építkezések befejezésére koncentrált volna, bár az tény, hogy a Schlauch és Károlyi cég hamar megszűnt. Lenkei Lajos: *Negyven év Pécs életéből* című, 1922-ben kiadott könyvében azt írta, hogy a városháza kivitelezésén Schlauchék elvéreztek, de ennek okát a krónikás elhallgatta. A Schlauch fiúk közül József 1906-ban elköltözött a városból. 1909-re Károlyi és társává alakult át a cég, ahol ez utóbbi meghatározás már nem Schlauch Lőrinc, hanem Marton Miksa vállalkozót fedte.¹⁴

Schlauch Imre első pécsi terveinek a Ferencesek utcája 33. szám alatt épült egyemeletes és a mellette lévő Váradi Antal utca 2. sz. földszintes lakóházakat tart-

⁹ A Pécsi Napló 1901. március 3-i számának adatai

¹⁰ Pécsi Napló nekrológ

¹¹ Tervpályázatát Sopianae jelige alatt találtuk meg a városháza anyagában, a 34. számú különügy alatt.

¹² 1901-ben 674 (X2) koronával, 47-ként került fel a virilista jegyzékre. Halálakor, 1904-ben 574 (X2) koronájával már csak az 55. volt

¹³ BML.: 4220/1904. Pécs sz. kir. város törvényhatósági bizottságának 1904. február 3-i rendkívüli közgyűléséről felvett jegyzőkönyv kivonata

¹⁴ Érdekes, hogy a Schlauch és Károlyi cég megalapításakor Schlauch Imre korábbi építési vállalkozását nem szüntették meg, ezért a cégbíróóság 1929. (!) november 20-án hivatalból indította meg a cég törlésének eljárását. Mivel a felhívástól számított 45 napon belül a megszüntetés ellen senki nem emelt kifogást, 1930. február 26-án a céget törölték a cégjegyzékből

ják. Mindkét ház megrendelője Schwarz Frigyes főorvos volt. Az egykori emeletes bérház nemrég befejeződött korrekt felújítása és a külsőn diszkréten mutatkozó funkcióváltás (ma CIB Bank) mintaértékű lehet más épületek számára is.

A kivitelezéskor megtapasztalt új hatások nem hagyták érintetlenül a tervezőt sem. A szecesszió és a Postaigazgatóság épületének hatása érződik a Nádor Szállón (1902). Másik két szállodaterve az 1886-ban megépült Vadember Szálloda (Bajcsy-Zsilinszky utca 2.) és a Konzum Áruház építése miatt lebontott Hungária Szálló 1903-ból. Az építőtechnika új vívmányaként öntöttvas oszlopokat rejtett a szintén Schwarz doktor számára épült Király utca 14. számú kétemeletes bérház toronyszerű kupolája és ornamensei mögé. Ez a mai Corso Kávéház és a kamarszínház épülete, helyén 1894-től a Vigadó otthon étterem működött.

A tervtár és az építési engedélyek 1895-1898 közötti átvizsgálása azt a feltételezésünket igazolta, hogy Schlauch Imre húszéves pécsi tevékenysége alatt sokkal több lakóházat tervezett, mint amennyit eddig ismertünk.¹⁵

Az újonnan felfedezett lakóépületek között négy nagyméretű és impozáns bérházat találtunk. Ennek az épülettípusnak közös jellemzője, hogy „túlzott mértékben a reprezentációs szempontok szerint tervezték, rendezték be és használták, nem pedig a gyakorlatiasság és higiénikus életmód körülményeinek megfelelően.”¹⁶ Az általában neoreneszánsz külső szimmetrikus, tengelyes homlokzatához igazodott a belső, melynek egymásba nyíló szobái 2 traktus mélységben vagy L alakban helyezkedtek el. A szobák nagyméretűek, magasak, de nem elég világosak és nehezen fűthetőek voltak. Az előszobák és hallok a tervezési hibák elleplezésére születtek, természetes világítás és szellőzés nélküli, sokajtajú, csak átjárás céljára szolgáló terek voltak. A bérházak lakásai 3 részre: szolgálati, reprezentációs és magánszféra különültek el. Míg a reprezentatív helyiségek elmaradhatatlannak voltak, addig a mindennapi szükségleteket kiszolgáló terek (budoár, gyerek-szoba) gyakran hiányoztak. A vízvezeték bevezetése ellenére sem vált általánossá a fürdőszoba, bár a további fejlődés során a gazdasági és higiénés helyiségek a reprezentációs terek rovására terjeszkedtek.

1893-ból az Irgalmasok utcája 16. sz. alatt Krausz Benőnek felépített egyemeletes bérházra bukkantunk.¹⁷ A homlokzat klasszikus szimmetriáját egyedül a baloldalra helyezett kapu töri meg a földszinten, ahol a bejárat mellett három bolt,

¹⁵ 1886. Bajcsy-Zsilinszky utca 2. egyemeletes ház a Bedő Kávéházzal

1887. Mária utca 23., Hamerli János lakóháza

1889. Munkácsy Mihály utca 23., dr. Erdőssy József

1890. Zsolnay Vilmos út 13., Piacsek Károly

1894. Király utca 14., Schwarz Frigyes

1897. Váradi Antal utca 11.

1897. Mária utca 28., Hillebrandt Ferenc bádigos háza

1897. Apáca utca 1., Sipőcz ház és patika

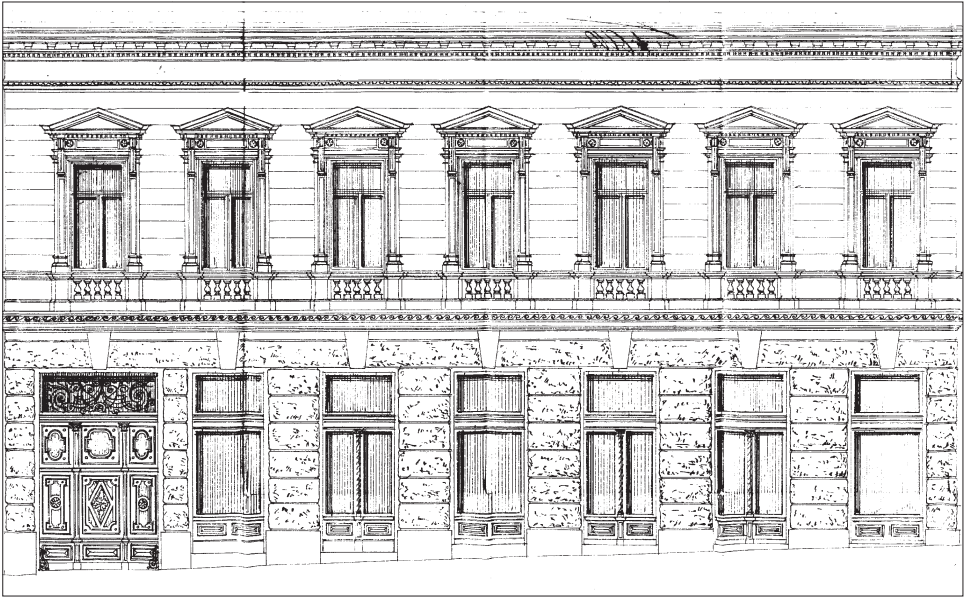
1897. Irgalmasok utcája 18., Antal Gyula bérháza patikával

1898. Anna utca 7. földszintes lakóház

Halála után készült el a Geltsch és Gráf cég megbízásából a Király utca 4. sz. három emeletes lakóház

¹⁶ Polgári lakáskultúra a századfordulón. Budapest, 1992. 8.p.

¹⁷ Az épületnek csak tervrajza került elő, írásos dokumentációja nem, így a polgármesteri irat számát nem tudjuk közölni

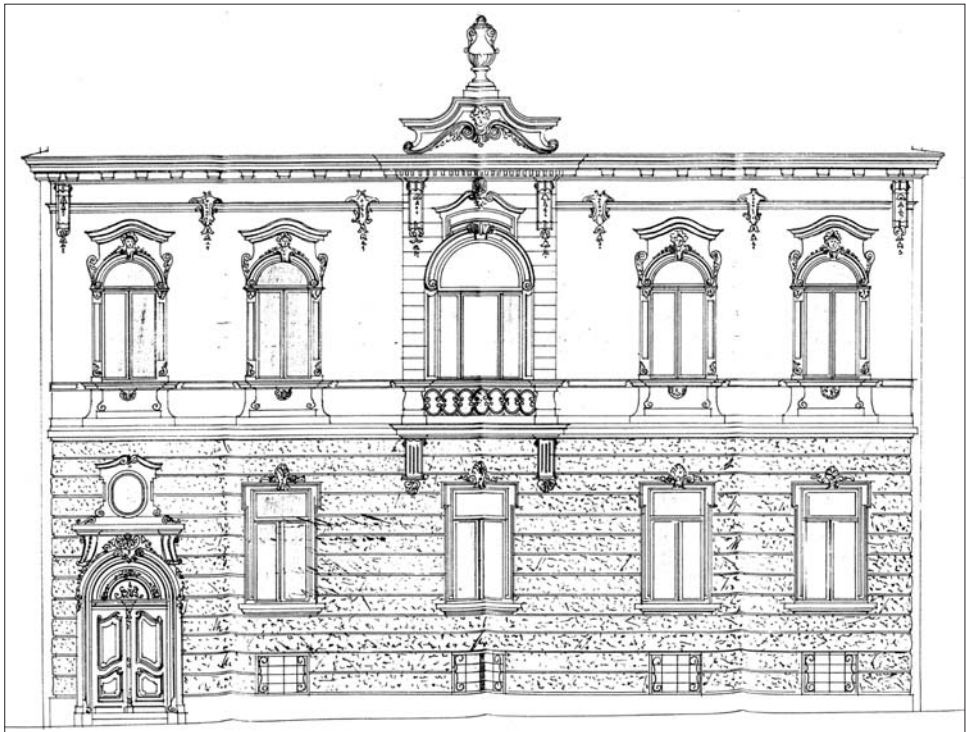
1893. Irgalmasok utcája 16.

1895. Nepomuk utca 11.

két iroda és 1 egy raktár került kialakításra. Az emelet timpanonos szemöldökpárkányokkal, oszlopos keretézéssel és balusztrádokkal kiemelt egyforma ablakai egyetlen, hétszobás lakást rejtettek maguk mögött. Az alaprajz csak abban tért el a szokványostól, hogy míg a fürdőszoba általában a hálószobához kapcsolódott, addig itt a háló a szalon mögötti kisebb szoba lehetett. Schlauch az étkezőt azzal is kihangsúlyozta, hogy középre helyezte, és három ablakkal nyitotta meg az utcára. Bár a középosztály felső rétegeitől kezdve nem volt szoros összefüggés a lakás méretei és a család tagjainak száma között, a két gyerekszoba arra enged következtetni, hogy az építető nagycsaládos volt.

A Nepomuk (ma Munkácsy) utca 11. számú ház építetője Fürst Győző ügyvéd volt.¹⁸ A ház építésekor, 1895 körül a pécsi borkereskedők ügyeivel foglalkozó Fürst iroda fogalom volt Pécsen. Azonban Darányi Ignác földművelésügyi miniszter alatt „a pécsi borpiacot másfél évtizedre elpusztították és ezzel meggyengült a Fürst féle iroda is, mely csakis idők múltával tudott új erőre kapni.”¹⁹ Házán kívül az ügyvédúr nyaralót és kisebb földbirtokot is bírt, és virilistaként tagja volt a városi közgyűlésnek. A külső merevségét Schlauch a szélső rizalitok díszesebb kiképzé-

1896. Nepomuk utca 27.

¹⁸ BML polgármesteri iratok 6921/1895.

¹⁹ Lenkei Lajos: Negyven év Pécs életéből. Pécs, 1922. 108.p.

sével oldotta fel. A földszint kváderezett félköríves ablakait az emeleten, a széleket kivéve, annak timpanonos variánsai váltották fel. A ház földszintjén két hasonló méretű, négyszobás lakás volt bérelhető, míg az emelet kilencszobás nagypolgári otthonában Fürst ügyvéd és felesége, Zirner Mária laktak Ella és Erzsébet nevű lányokkal. Az ebédlőn és szalonon kívül a többi szoba funkcióját nem adta meg a terv, ami azt a gyakorlatot bizonyítja, hogy a lakóhelyiségek funkciója nem az építészről, hanem a lakóktól függött.

Építészünk nagyobb szabadsággal és több fantáziával gyúrta rokokós könnyedségűvé az építészeti elemeket a Nepomuk (ma Munkácsy) utca 27. számú ház homlokzatán.²⁰ Schlauch gyorsaságára jellemzően az 1896. januárjában Prix Ferenc részére tervezett épületre már szeptemberben megadták a lakhatási engedélyt. Az emelet vonzó megjelenítése az alaprajzban nem észlelhető; mindkét szinten egy háromszoba-konyhás utcafronti és egy – az L alak szárában lévő – kétszoba-konyhás lakás volt található. Ez utóbbi, a társadalmi léptékváltást mutatva, már cseléd-szobával sem rendelkezett. A lakásokban nem volt fürdőszoba sem.

1898. Indóház utca 8.

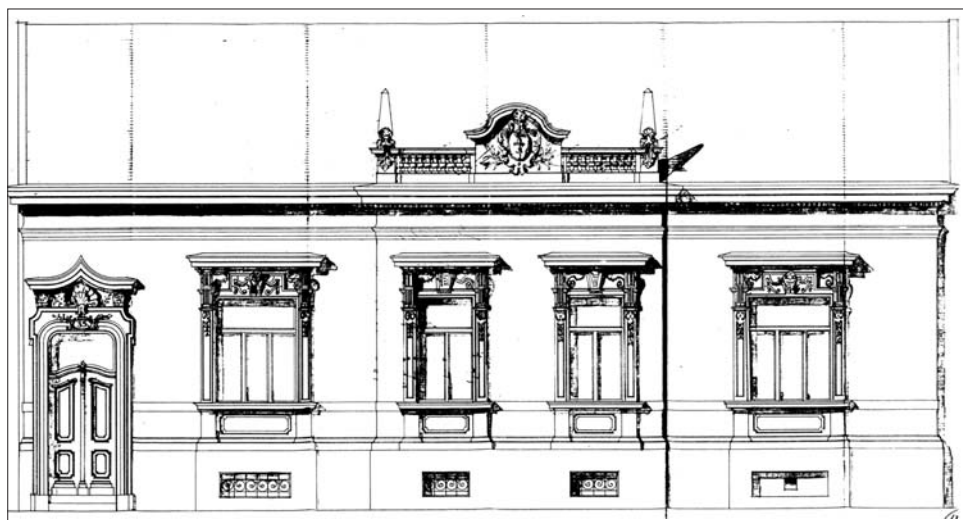
Az Indóház utca (ma Szabadság út) 8-as számú ház Ruska Elemér megrendelésére 1898-ban készült el.²¹ A nem túl impozáns külső, valamint a belső elrendezés is azt sugallja, hogy az egész ház bérbeadás céljából épülhetett, amit alátámaszt, hogy maga Ruska nem lakott benne. Az U alak bal oldalán egy utcára néző négyszobás és egy szobakonyhás, jobb oldalán egy ötszobás és egy kétszobás lakást értékesíthetett az építető.

Sok pécsi polgár lakóháza is Schlauch mester keze nyomát dicséri. Koszér János királyi törvényszéki bíró földszintes háza az előző épület szomszédságában, az Indóház utca 10 szám alatt épült fel.²² Az egyenes záródású gipszstukkós ablak-

²⁰ BML polgármesteri iratok 15 871/1896.

²¹ BML polgármesteri iratok 4487/1898.

²² BML polgármesteri iratok 6389/1898.

1898. Indóház utca 10.

keretek, az ajtó szemöldökpárkánya és a tető kissé idegenül ható bábos korlátos címerdísze tették ékessé az épületet. Az alaprajz egyetlen érdekessége, hogy a négy szobán (ebédlő, szalon, háló, szoba), konyhán, cselédszobán, előszobán és fürdőn túl vendégszobával is rendelkezett az épület.

Auber Gyula 1896-ban építtette meg udvari emeletes házát Schlauch Imrével a Király utca 9. szám alatti telkén.²³ Itt működött az Auber-féle vaskereskedés, amit a tulajdonos felesége, Hamerli Izabella révén 1908-ban Hamerli József örökölt meg. 1897-ben ugyanezen utca 27. számú ötszobás épülete Papp István részére készült el.²⁴ Ebben a lakóházban sem volt fürdőszoba, mivel a minden fölösleges kiadást rosszálló jómódú vidéki polgárság ekkor még luxusnak minősítette a fürdőt. A középosztálybeli lakás elmaradhatatlan tartozéka volt viszont a cselédszoba, amit elősegített a cselédtartás olcsósága.

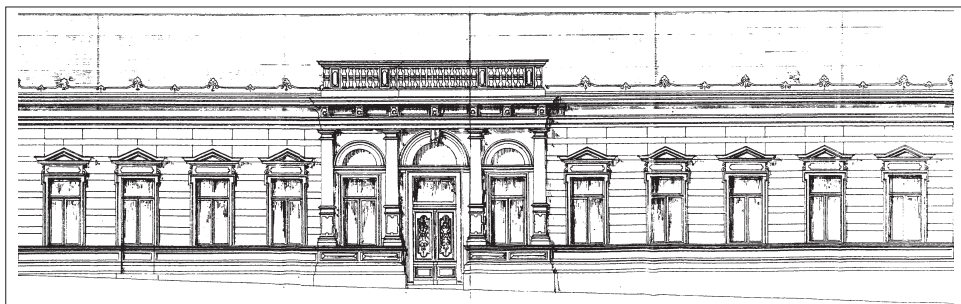
Gyakran foglalkoztatta az építész a város egyik kiemelkedő iparos, Scholcz Antal sörgyáros, aki 1887-ben adott megbízást a Scholcz-féle vendéglőre, a Sörház (ma Majorossy Imre) utca 6-8. sz. alatt.²⁵ A hosszú, tizenkét axisos homlokzatot diadalív-szerű kapuzat osztja két, aszimmetrikus részre. A vendéglő több ezer ember befogadására alkalmas udvara egészen a harmincas évek közepéig számos munkásmozgalmi nagygyűlés és rendezvény: bálók, daloskörök, összejövetelek helyszíne volt. Három évvel e munka után a Scholcz család Sörház utca 12-es szám alatti házához alkotott új homlokzatot,²⁶ majd 1892-ben a tettyei sörcsarnokot húzta

²³ BML tervtár: 30.

²⁴ BML tervtár: 601.

²⁵ BML tervtár: 800.

²⁶ BML tervtár: 1299.

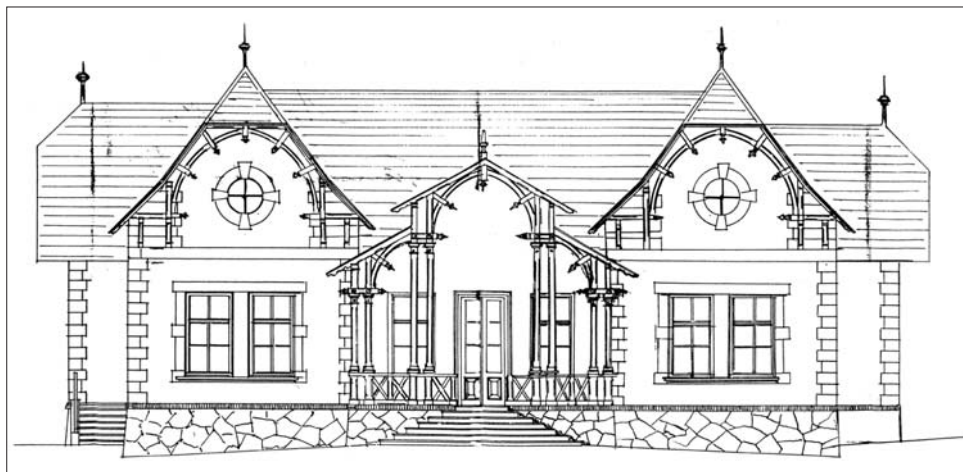
1887. Sörház utca 6-8.

fel.²⁷ Az itt megjelenő fa ornamentikát alkalmazta a város megbízásából Pécsbánya-telepen felépített altiszti iskola és tanári lakás²⁸ külsejénél is. Az 1896-ban tervezett iskola mindössze két 51 négyzetméteres tanteremből, egy kisebb laboratóriumból, szertárból és tanári szobából állt, mely pontosan szemben helyezkedett el a négyszobás tanári lakással. Szintén 1896-ban és gazdag fűrészelt-faragott fa díszítéssel került kivitelezésre Herbert János gazdasági tanácsos Báthory utca 12-es számú hét szobás, U alaprajzú lakóháza.²⁹ Herbert nemcsak a város életében játszott jelentős szerepet, de a népszerűtlen Janszky tábornok ellen általa szervezett pécsi tüntetés következtében a lemondását fontolgató Tisza Kálmán miniszterelnök is megjegyezte a nevét. A botrány következtében Herbert elveszítette tisztirangját, de a jogászfújóság fátylós menettel kárpótolta a hazafias vezért. A városnál betöltött tanácsosi állását a fölöttesével való összeszólalkozás miatt hagyta el. Ezt követően szőlőművelésbe kezdett patacsi birtokán, amíg fel nem kérték a pécsi villamos telep igazgatására. A Herbert-villa svájci stílusú, lombfűrészdes díszű, fa verandás típusa a Schlauch villatelep házaiban teljesedett ki. Az Indóház–Imre–Gizella–Arany János (ma Szabadság-Kaffka Margit-Móricz Zsigmond-Gizella) utca mentén 1899-1900-ban saját tőkéből felépült első pécsi kertváros megvalósítása, mely a bérháznál sokkal kellemesebb és egészségesebb lakókörnyezetet kínált, anyagilag balul ütött ki, amit a kortársak azzal magyaráztak, hogy a munkásaival atyailag bánó építész a beruházásra csak azért határozta el magát, hogy az építkezés híjával levő évben munkásainak kenyeret adhasson. „Nemes szívű, nagylelkű férfiú volt, aki minden törekvését inkább az erkölcsi mint anyagi sikerre alapozta” – írta a Pécsi Napló a halála fölötti kesergésben. Ennek látszólag ellentmond, hogy a pécsi kőműves sztrájkok (1894, 1897, 1895, 1898, 1902) leggyakoribb kiindulási pontja éppen a Schlauch építővállalat volt. Azzal azonban a munkások is tisztában voltak, hogy követeléseiket nem a néhány tucat kőművest, hanem az olykor nyolcszáz munkást is foglalkoztató legnagyobb vállalkozónál tudják csak érvényesíteni. Az Indóház utcára néző öt emeletes és a belső utcákban felépült földszintes házak

²⁷ BML polgármesteri iratok 13 820/1892. Az épület ma lakóházként funkcionál Havihegyi utca 1. sz. alatt

²⁸ BML tervtár 266.

²⁹ BML tervtár 233.

1896. Báthory utca 12.

elsősorban az értelmiség középső és felső rétegének kínáltak ideális lakóhelyet. A Schlauch villatelep házait néhány katona és tanár mellett elsősorban a tisztviselők és hivatalnokok, valamint a vasút közelsége miatt a MÁV tisztikara preferálta.

Ezekben a vagyonosabb rétegek számára készített tetszetős terveken kívül meglehetősen sok egy-kétszobás, külvárosi, teljesen egyszerű külsejű kispolgári lakás tervrajzát fedeztük fel, amiből arra következtethetünk, hogy az építész munkája számukra is megfizethető volt.³⁰ Schlauch apróbb munkákat, átépítéseket, toldaléképítéseket is elvállalt, és a kor számos pécsi gyárosának ipari építkezéseit is kielégítette. Hirschfeld Samu sörgyára számára és a Gazdák tejszarnokának kéményt,³¹ Sipőcz István részére szikvízgyárat,³² a Höffler testvéreknek áztató műhelyt,³³ Jánosi Engel József fateleperére pedig két árnyékszékét tervezett.³⁴

Schlauch Imre halálával Pécs város „iparos osztálya egyik jelesét veszítette el, s a nagyközönség egy közmegebecsülésben álló derék tagját, aki polgári erényeivel, tudásával és vállalkozási szellemével a város fejlődése terén igen hasznos szolgálatokat tett, s maradandó érdemeket szerzett.”³⁵ Gyomorbetegséggel és „bélpannával” kezdődött betegsége 1904. január 18-án végzett vele. Január 20-án délután 3 órakor, a kor legimpozánsabb temetéseként, ezer főt meghaladó gyászmenet kísérte utolsó útjára.

³⁰ Vilmos utca 12. és 27-29. ikerház Schiffrich András részére; Kálvária utca 20. Vlasits Ferencnek; a Nyíl utca végén Ohneszorg Jánosnak; Felső-Balokány utca 51. Lenti Andrásnak; Kiskirály utca 1. Dobszay Antal megrendelésére; a Nyíl utca 35/7. ifj. Hebenstreit Károlynak; az Ó-posta utcában ház-mesteri lakás Hoffmann Lajosnak és végül az Alajos utcában két egyszoba-konyhás lakásból álló ház Rideg István számára

³¹ BML polgármesteri iratok 13 329/1896.

³² BML polgármesteri iratok 11 070/1897.

³³ BML polgármesteri iratok 18 975/1897.

³⁴ BML polgármesteri iratok 18 944/1897.

³⁵ Pécsi Napló nekrológ

Mendly Lajos

75 ÉVE AVATTÁK FEL A SZENT ISTVÁN AKNÁT

Gróf Zichy Gyula dr. pécsi megyéspüspök számos közéleti személyiség jelenlétében 1925. április 26.-án, 75 éve szentelte fel ünnepélyesen az **Első Duna-gőz-hajózási Társaság**, a DGT új főaknáját, a **Szent István aknát**, a Társaság pécsi bányaműveinél az 1913-ban elkezdett szervezési és fejlesztési tevékenységének egyik legjelentősebb létesítményét.

Az alábbiakban ismertetett fejlesztést a DGT 1913 és 1930 közötti pécsi bányai igazgatója, dr. mont. h.c. ing. **Jaroslav Jičínský** hajtotta végre, akinek életútjáról Lapunk ez évi tavaszi száma emlékezett meg.

A 19. SZÁZAD UTOLSÓ ÉVTIZEDEI

A Mecsekszabolcs és Somogy községek határában művelt bányák összevonásából létrejött szabolcsi kerület a Pécs környéki bányászat legnagyobb kiterjedésű, a legnyugodtabb településben a legnagyobb szénvagyonnal rendelkező területe lett. Szabolcs és Somogy községek területén kevés kivétellel szinte minden szén tartalmú földterület ősidőktől a Pécsi Székeskáptalan és a Székesegyházi Uradalom tulajdona volt. A DGT 1869-94-ig az összes egyházi tulajdonú, el nem idegeníthető terület bányaművelési jogát tartós bérlet útján megszerezte, elvben 1968-ig. Mindkét község területén az egyéni, *Riegel Antal*, *Koch Ferenc*, valamint a társasági tulajdonú *Magyar Lloyd-Gőzhajózási Rt.*, *Egyesült Magyar Gőzhajózási Rt.* területek bányaművelési jogát 1892-ig megvásárolta a Társaság.¹

A terjeszkedéssel egy időben a DGT fokozatosan korszerűsítette és koncentrált a szállítást. Megépítette az András akna és Üszög (1854), az Üszög és a mohácsi szénkikötő (1857), az Üszög és a Ferenc József akna (1873) közötti vasutakat. Egyre több gőzgépet, a kilencvenes évektől már villamos gépeket alkalmazott, telefonnal kötötte össze a vállalat telephelyeit, a megszerzett aknák, tárók, bányaterületek összekapcsolásával, bezárásokkal és funkció változtatással jelentős termelési-szállítási koncentrációt hozott létre.

Gerber Ferenc salgótarjáni bányai igazgatónak a DGT megbízásából 1891-ben végzett részletes vizsgálata, elemző jelentésének és észrevételeinek elfogadása vezette a Társulatot a 20. század elején megtervezett és végrehajtott további koncentrációs és fejlesztési terveinek megvalósításához.

Felesleges, költséges és alacsony hatékonyságú a többlépcsős: Bécsben székelő bányai igazgatóság, Pécsen működő bányafelügyelőség és a három bányakerület feletti vezetés.² Helyette Pécsen, a közvetlen tapasztalatok alapján irányító igazgató, központosított műszaki irányítás, adminisztráció és gazdálkodás volt a javaslata.

¹ Jaroslav Jičínský: Die Pécs-Steinkohlenbergwerke der Ersten Donau-Dampfschiffahrts Gesellschaft. 1852-1931. Universitäts-Buchdruckerei „Dunántúl“ Pécs (Fünfkirchen), 1931. 22-61.p.

² Pécs(bánya), (Mecsek)Szabolcs, Vasas bányakerületek

Az akkor tíz termelő akna helyett három megfelelő kapacitású aknára lenne csak szükség. A szállítóberendezések kihasználásához az aknákat 2 km-enként célszerű telepíteni. A sok működő akna miatt a feltárás, előkészítés elégtelen. A fejtési mező előkészített szénvagyona legyen háromszorosa az aknaszállítás kapacitásának. A DGT Gerber jelentése alapján döntött a szervezeti változásról, az üzemkoncentrációról, a műszaki fejlesztésről. Jičínský Jaroslav személyében megfelelő szakembert neveztek ki a feladat végrehajtására.³

Az 1873-ban megépített Üszög-Ferenc József akna közötti 6,99 km hosszú vasúttal a szabolcsi üzem is vasúti csatlakozáshoz jutott. A szabolcsi üzem szállítást a György- és a Ferenc József akna, a szellőztetést a Sándor- és a Flach- (Lapos) akna biztosította. Az 1870-ben mélyített, 250 m mély fabiztosítású **György akna** iker gőzszállító-géppel szállított V. szintről. Szenét (1913-ban 12,1 ezer tonna) légszérelés⁴ után fékrendszerű, végtelenített láncpályán szállították az Üszög-Ferenc József akna közötti vasút mellékági rakodóhelyére, ahol közvetlenül a vasúti kocsikba töltötték.

Az 1865-ben üzembe helyezett, 222 m mély **Ferenc József akna** (később: Béke akna) 1894-ben létesített iker gőzszállító-géppel szállított 1913-ban százhatvanegyezer tonna szenet. Külszínén üzemelt egy régi építésmódú kovácsszénmosó az óránként egy tonna mosott terméket előállító ülepítő géppel, egy gőzüzemű *Boulett tojásbrikett prés* 8,5 tonnás teljesítménnyel és egy ugyancsak régi kivitelű, melléktermék nélküli kokszoló kemence. Az üzem légellátását **Sándor aknán** elektromos hajtású *Pelzer ventilátor*, a lejtaknán ugyancsak elektromos hajtású *Guibal ventilátor* biztosította. A villamos energia igényt egy 150 lóerő kapacitású kondenzációs gőzgép látta el szíjmeghajtású, 350 volt névleges feszültségű egyenáramú dinomóval. A Ferenc József- és a Rucker aknák közötti kisvasút energia ellátását egy 330 volt névleges feszültségű egyenáramú dinomó biztosította.

A somogyi üzem szállítását **Rucker akna**, a szellőztetést egy légfeltörés látta el. Az 1876-ban létesített, 236 m mély Rucker akna 1913-ban 90 ezer t szenet szállított, az 1871-ben létesített két iker-gőzszállító gép segítségével. A légszérelt szenet 3 km hosszú, részben az Új-táróban vezetett villamos üzemű, 330 voltos egyenáramú, felső vezetékes, keskeny nyomtávú vasút szállította a Ferenc József aknai vasúti rakodóra.

A légfeltörés Pelzer ventilátorral volt felszerelve, melyet gőzgépről, a vasasi üzemtől vételezett villamos energia ellátásra állítottak át.

A szabolcsi, a somogyi és a vasasi üzemeknek a Ferenc József (és a György-) aknai rakodóra szállított széntermelését gőzüzemű, normál nyomtávú, a DGT tulajdonában álló vasúton szállították el az üszögi állomásra, ahonnan a szén nagy részét, a saját hajózás és az értékesítés céljára szolgáló szenet Villányon át, a Mohács-Pécsi Vasúttal szállították a mohácsi kikötő rakodójára.⁵

³ Gerber Frigyes: Bericht über das Kohlenvorkommen und den Bergwerks-betrieb zu Fünfkirchen. Salgó-Tarján, 1891. 42.p.

⁴ Gyenge légáramnak a különböző fajsúlyú, nagyságú és alakú szemcsékre gyakorolt eltérítő hatását hasznosító széndúsító eljárás

⁵ Lásd 1.sz. jegyzet

A TERVEZETT KONCENTRÁCIÓ MEGVALÓSÍTÁSA

A tervezett fejlesztés keretében a szabolcsi kerületben egyetlen, új szállító akna létesült, ötszázezer tonna éves kapacitással. Az I. világháború miatt a tervezettnél később megvalósult, a politikai változások miatt **Neu Franz Josef Schacht** helyett a **Szent István akna**, 1925. évi üzembe helyezéssel. Kihúzó szellőztetés céljára körszelvényűre kibővítették, 5 m belvilággal kifalazták György légaknát a nyugati és Rücker légaknát a keleti szárnyon. Sándor aknát és a Rücker légfeltörést felhagyták. A Ferenc József, új nevén Béke aknát és a Lapos aknai légfeltörést a tervezett 1935 helyett 1965-ben hagyták csak fel.

A SZENT ISTVÁN AKNA MÉLYÍTÉSE

Az aknát az első ütemben 400 m-ig mélyítették ideiglenes aknamélyítő szállítóberendezéssel, 273., 330. és 380. m mélységben rakodószintek kialakításával, 20 m-es zsomppal.⁶

Az 1913 végén négy hatórás műszakkal, az aknatalpon műszakonként tizenöt fővel megkezdett mélyítést a mozgósítás miatti munkás és felügyelet hiányában már 1914 július végén 117 méternél abba kellett hagyni. A munkát a korábbi létszám egyharmadával még abban az évben, november elején folytatták, de az anyagbeszerzés problémái és az alacsony munkáslétszám miatt a következő év március elején, 147 méternél újra abba kellett hagyni.

A mélyítést korlátozott létszámmal 1916. október elején folytathatták és 1917 szeptemberében 271 méternél rályukasztottak (áttörtek) a Ferenc József aknai 22-es telepi vágatról a Szent István aknához hajtott főkeresztvágatra.

Az aknát a bányagépgyártó *Heinrich, Fröhlich és Krüpfel Rt.* aknamélyítést kivitelező részlege mélyítette *Hannebeck Frigyes* helyi irányításával. Az aknamélyítés nem jelentett különösebb műszaki problémát. A vízhozófolyás függvényében egy ütemben 5-20 méteres szakaszokat mélyítettek 6 m belső átmérővel, melyeket ideiglenes biztosítással U-vasakkal és fabéléssel láttak el. A betonozást szakaszonként lengőpadozatról végezték, 60 cm falvastagsággal. Csöveket és vízgyűrűket szükség szerint betonozták be, ezeken át vezették a fakadó vizet a szivattyúkhöz. A legnehezebb, 20 kg-os aknamélyítő fúrókalapácsokat használták, a robbantást dinamittal végezték, a külszínről világítási árammal indítva. A kötélvezetésű szállítóberendezés 800 liter űrtartalmúak voltak.

A másfél éves üzemszünet után a zomp vizét elektromos meghajtású, sújtólég biztos centrifugális búvárszivattyúval juttatták a külszínre. A 152 m elérése után a búvárszivattyút helyben lerögzítették, mert a mélyebb rétegek a víz át nem eresztő agyagréteg miatt csaknem szárazak voltak. Itt a későbbiekben minimum száz liter hozamú ún. édesvizet, haszon- és ivóvizet nyertek az akna teljes élettartama alatt.

A II. szint felett olyan intenzív gázkitörést kaptak, amely több mint öt méterre feltöltötte az aknát készlettel. Az aknamélyítés befejezése után kerülhetett sor az aknaszerelvényezésre, a fő- és kereszttartó vasak, a szállítókasok vezető gerendáinak beépítésére. A bányát és a külszínt összekötő elektromos energia, jelző és

⁶ zsomp = a bányában fakasztott vizek összegyűjtésére szolgáló bányatárság

telefon kábelek, alacsony- és magas nyomású sűrített levegős, valamint az ivó- és a bányából kiemelésre kerülő szennyezett, savas víz csővezetékeinek, a szintek közötti közlekedést szolgáló járóosztály létráinak és fejtődő padozatainak beszerelésére. Az aknamélyítést és szerelvényezést szolgáló ideiglenes szállítógép elvonulása után kerülhetett sor a végleges aknaszállító torony alapozására, majd megépítésére.

MŰSZAKI FEJLESZTÉS A BÁNYÁBAN

A II. szint rakodója közelében falazott zsomp vágatokban összegyűjtött vizet tágas falazott géptérben elhelyezett három villamos meghajtású centrifugál szivattyú 1200 lóerővel nyomta a külszínre. A bányaszállítás a távolabbi pontokról a gyűjtőhelyekre kézi csillézással, illetve lóvontatással, innen az aknáig magasnyomású sűrített levegős mozdonyokkal, ötven csillés vonattal, illetve kötélvontatással történt.

A fejtőcsákányokkal, a közép-kemény telepekben megfelelő teljesítményű sűrített levegővel működő réselő gépekkel való jövesztés mellett a rázott csúszdák üzembe helyezése jelentős teljesítménynövelést eredményezett. A kemény szennű és jó mellékközvetű vékony széntelepekben megkezdtek az *Eickhoff-típusú* rudas (1925-1940), majd a láncos réselőgépek alkalmazását.⁷

A feltáró és elővájó munka teljesítményét, a könnyebb és biztonságosabb munkavégzést segítették a tipizált fúrókalapácsok mellett az ugyancsak sűrített levegős vitlák⁸ és szivattyúk, valamint a sújtóléges bányában különösen nélkülözhetetlen, a munkahelyek fokozott szellőztetését megoldó ventilátorok.⁹

A KÜLSZÍNI LÉTESÍTMÉNYEK

A szállítótorny és az aknatorony az aknaházzal, a csillekörforgalom pályája, a szénszállító és a meddő elszállító rendszer, a gépház, az üzemi épület fürdőekkel, irodákkal, lámpakamrával, felolvasó csarnokkal, raktárral, mentőállomással, a legényotthon, valamint a készenléti lakóépületek.

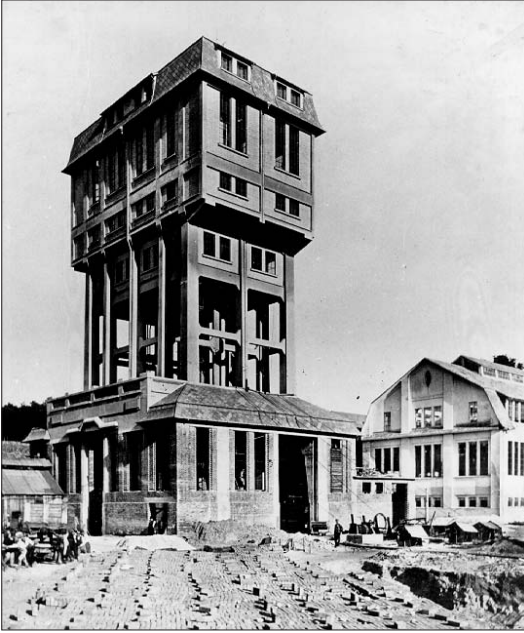
Aknatorony és aknaszállítógépek

A 41 m magas aknatorony 28 méteres szintjén kialakított gépházban helyezték el a két Ward-Leonard rendszerű, hajtótárcsás szállítógépet. Ezek közül egyik az István II. akna 1963-ban történő üzembe helyezése után feleslegessé vált, a másik 1989-ig, a bánya teljes élettartama alatt megbízhatóan üzemelt a 637 m szállítási mélységig. Mindkét aknaszállítógépet 650-es mélységhez és 4000 kg hasznos teherhez konstruálták. Ez az aknatorony kiképzés, melyet a bécsi J. Schöngut tervezett, és addig csak a brünni Kukla aknánál Jaroslav Jičínský rekonstrukciós programja keretében alkalmaztak, statikai és gazdasági előnyöket is nyújtott a szokványos vasbeton építményekkel szemben az esztétikai megjelenésen túlmenően. Az alaptól a gépszintig közel függőlegesen felnyúló beton oszlopok az állandó és a változó terhelések tetemes részét felvéve, feszítőművek segítségével nélkül, közvetlenül hártották át az alaptalajra. Így nemcsak az épületszerkezetek

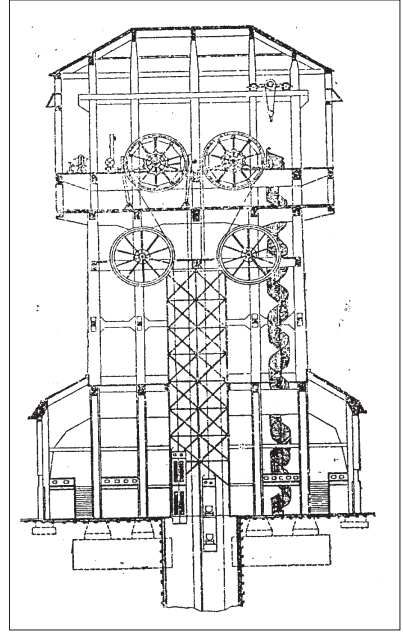
⁷ Lásd 1. sz. jegyzet

⁸ vitla = csörlő

⁹ A mecsek-szabolcsi Szent István akna. Első Dunagőzhajózási Társaság. Dunántúli Egyetemi Nyomda. Pécs, 1925. 1-20.p.

Szent István-akna

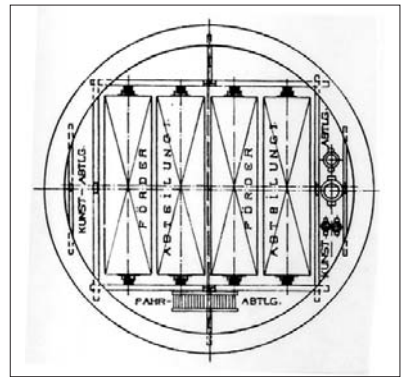

Akna-torony metszet

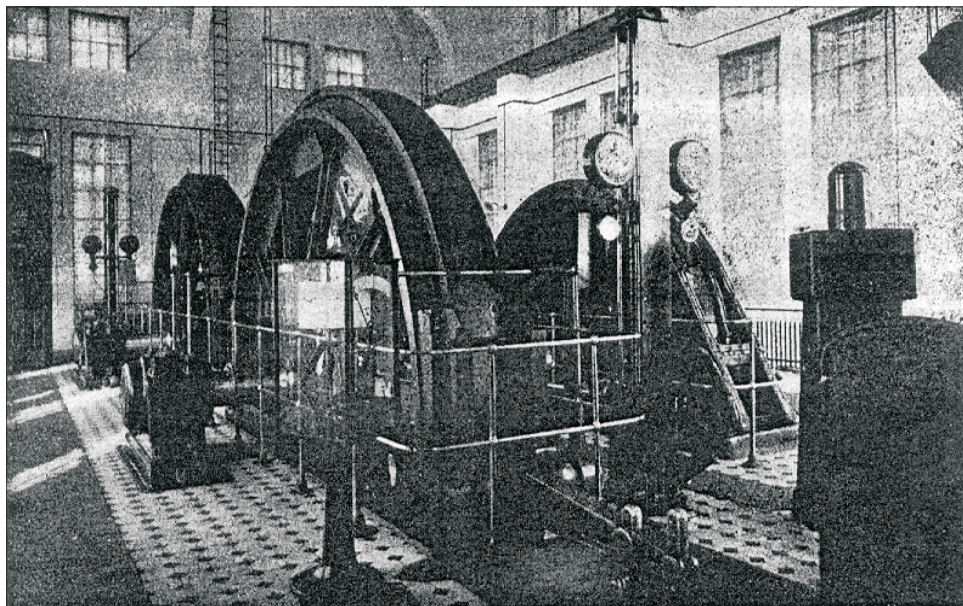
erőeloszlása egyszerűsödött, hanem lényegesen egyszerűsödött és olcsóbbá vált a kivitelezés is. A toronyban kialakított gép-, készülék- és terelőkorong szinteken vasbeton födémekeket képeztek ki. Az így kialakított emeletek téglafalal lettek kitöltve. A többi részen az oszlopok az aknaház felett szabadon állnak, az egész toronynak bizonyos könnyedséget biztosítva. Az ipari emlékként megőrzött tornyot a budapesti Eduard Ast & Co. cég építette. A kétszintes, két-két egymás utáni csillét szállító kasok súlya 4000 kg. A külszínen és az aknarakodókon a lengőpadokat sűrített levegő működtette. A személyszállítás idejének lerövidítésére a külszínen emeleti erkély, a szinteken a rakodók alatt kiképzett közlekedő pince szolgált. A 350 kg önsúlyú vascsillék 600-tól 1000 kg-ig voltak terhelhetők.

Csillefogalom

A teli szenes csillék a kasból lejtéssel gördültek a láncpálya-állomás előtti vágányzárhoz, ahol a visszatérő üres csilléktől függően az önműködő csatló berendezés segítségével a láncpályára kerültek. A fékrendszerű (így energiaigény csak

Akna-szelvény

Szent István-akna szállítógépe

a meginduláshoz volt szükséges), 840 m hosszú, 18 % lejtésű végtelenített felső-láncpálya közvetlenül a Ferenc József aknai rakodóállomásba torkollott. A visszatérő üres csillék az aknához lejtéssel futottak be. Ugyanígy gördültek le a fatérről a megrakott fászcillék, valamint a hányóról visszatérő üres meddős csillék külön vágányokon, majd együttesen jutottak el az aknához. A csillék összeütközésének elkerülésére a csatlakozásoknál az egyik mindig szabadátfutású vágány volt, a másikat az ettől működtetett kerékfék zárta 4 méterrel a váltó előtt, amikor ott csille haladt át, és oldotta 1 méterrel annak elhaladta után.

A kétszintes gépház emeletén helyezték el az aknaszállításhoz az elektromágneses kapcsolású, Ilgner-rendszerű Ward Leonard áramátalakítót, a budapesti Láng Gépgyár által gyártott, elektromos meghajtású kétlépcsős, hét atmoszféra túlnyomásra és óránként 2500 m³ beszívott levegőre méretezett tandem elrendezésű (iker-) kompresszort, a Vitkovicében gyártott, egyenként 600 m³-re méretezett két magasnyomású kompresszort, melyek 175 atmoszféra feszültségű sűrített levegőt állítottak elő a földalatti, sűrített levegővel üzemeltetett mozdonyok számára, a *BROWN-BOVERI & Co, Mannheim* cég által gyártott nyolc atmoszférára méretezett, 7800 fordulatonál 10.000 m³ szívóteljesítményt nyújtó, háromfázisú váltóáramú motorral meghajtott turbó-kompresszort.

Üzemépület

A budapesti *Országos Építőipari Társaság* építette az üzemépületet, mely magába foglalta a fürdőket, a lámpakamrát, az irodákat, a központi mérnökséget, a vendégszobákat, az anyagraktárt, a központi mentőállomást és a kazánházat.

A munkásfürdőben 1300 földalatti és 200 külszíni munkás részére felhúzóruhaakasztó volt (ún. *hengás* fürdő) és egyidejűleg 72 zuhanyozó rózsa alatt lehetett fürdeni. A műszakiak fürdői, az aknász és a tisztai fürdő külön-külön ruhaszáritóval voltak ellátva, hét-hét kád, zuhanyozó fülkék és egy-egy gőzfürdő, az ún. tisztai fürdőben még hőlégfürdő is volt.

Egy nagy helyiség szolgált a felügyelet elhelyezésére, további helyiségek az üzemvezetőség, a mérnökök, a bányamérő szolgálat, a pénzügyi és adminisztratív irodák részére, a vendégeket és a nőtlen fiatal mérnököket négy szoba és egy fürdőszoba várta. A műszaki és adminisztratív irodák közötti tágas csarnok volt, az ún. *felolvasó*. A munkások innen tolóablakon keresztül intézhették ügyeiket feletteseikkel és az alkalmazottakkal.

A töltő és kezelő berendezésekkel felszerelt lámpakamra 1300 elektromos és 200 benzinlámpa elhelyezését és kezelését biztosította.

A Rucker aknai mentőállomást az üzemépületek elkészültekor helyezték Szent István aknára és Központi Mentőállomássá fejlesztették. Az aknaház közélébe telepített állomáson vezették be és honosították meg Magyarországon először a *Draeger oxigénes mentő és újraélesztő készülékeket*. Gyakorló helyisége, melyben 1925 végén a mentési gyakorlatok számára egy modern füstkamrát alakítottak ki, a másik két üzemet is szolgálta.

Az épület alagsorában, melynek legnagyobb részét az anyagraktárak foglalták el, volt az épület fűtésére és a szükséges melegvíz előállítására szolgáló kazánház. A javító-, a kovács- és a villamos műhelyt, csak a közvetlenül szükséges napi javítások, karbantartás és az üzemzavar elhárítások céljára létesítették, a nagyjavításra, karbantartásra a újhegyi főműhelyt rendezték be.¹⁰

A SZÉNTERMELEST KISZOLGÁLÓ KÜLSZÍNI TEVÉKENYSÉGEK

A széntermelést kiszolgáló elaprózott, kisteljesítményű, kezdetleges, élőmunka igényes, rendkívül gazdaságtalan tevékenységek, mint a gőz és villamos energia termelés, szénosztályozás és feldolgozás Újhegyre történő koncentráálásával, a szénosztályozó és az erőmű 1914-re történő megépítésével a DGT e folyamatokat gazdaságossá tudta tenni, a felszabaduló munkaerőt fejlesztési céljainak megvalósítására tudta átcsoportosítani.

Külszíni szénszállítás

Új szállítóaknák telepítése révén új szállítási megoldások váltak szükségesé. A Ferenc József akna vasúti állomásán 2500 tonna tároló kapacitású, önműködő töltésű betonsílló épült amely tárolta a kellő válogatás után, gumiszalagon érkező szenet. Az üzemi állomásról gőz- helyett villamos mozdonyok vontatták az önműködően töltött *Talbot kocsik*at az újhegyi szénelőkészítő műbe, ahol egyenként negyven tonnás terhűtől fenékkürtéssel szabadultak meg.

A SZENT ISTVÁN AKNA FELSZENTELÉSE

A DGT az akna felszentelését a bányászati teljes elkészülte utáni időpontra tűzte ki, 1925. április 26-ára, a hónap utolsó vasárnapjára. 25-én, szombaton a munkahelyek egy részét nem telepítették, azaz bizonyos műszakokat kihagytak.

¹⁰ Lásd 1.sz. jegyzet

A

S

zent István akna
felszentelése alkalmából

1925. április 26-án

Lichy Gyula püspök

<p><i>Michmágyi Antal</i> püspöki ált. helynök.</p> <p><i>Schossanyi Deues</i> nagy főpapot.</p> <p><i>Horag J. Schönka</i> <i>Sereusz</i> S. G. T. - elnök.</p> <p><i>Verakmeny János</i> S. G. T. - vezérigazgató</p> <p><i>Csatányfrigyas</i> S. G. T. - alelnök</p>	<p><i>Wurster József</i> nagy főpapot.</p> <p><i>Mezeusz Emil</i> S. G. T. - alelnök</p> <p><i>Sz. György Viktor</i> S. G. T. - igazg. tag</p> <p><i>Leit Billon</i></p> <p><i>Scheringh</i> Szerplakár</p>
---	---

Munkások takarítottak a telepen és az üzemtéren, virág girlandokkal díszítették az üzemi épületeket, az akna bejárata előtt díszkaput és oltárt építettek, vele szemben a vendégek részére ácsolt dobogót is virág díszítette a másnapi ünnepélyre.

Az avatási ünnepség közönsége az erre az alkalomra készített húszoldalas képes ismertető, emlék füzetet kapott a Társaságtól.

A Dunántúl című napilap az aknaszentelésről

A lap szombati száma az ünnepély közönségének ajánlott füzet adatai egy részét ismertetve és méltatva hozza hírül, hogy „az aknaszentelést Zichy Gyula gróf megyéspüspök végzi nagy segédlettel.”¹¹ Az ünnepélyes aktusra Pécsre érkezők között felsorolja a DGT vezetőit, az egyházi méltóságokat, a megyei és városi notabilitásokat, akik jelenlétére másnap számítanak. A lap keddi számában Szabó Géza újságíró tollából megjelenő, a korabeli média gyakorlata szerinti öt közbeszúrt rövid hirdetés és hír híján egy és egynegyed oldalas beszámolóból az alábbiakat érdemes kiemelni. „A lelkek kalóriájának kiaknázása nélkül nincs munka, szén és áldás. A Szent István akna felszentelése Mecsekszabolcson. A DGT a mecsekszabolcsi harangra 20 milliót, a pécsi szegényeknek egy vagon szenet adományozott.”¹² Pécs felett ezen az úton utoljára 1921 augusztus 22-én hajnalban hullámozott ekkora tömeg, amikor a szerb megszállás után a felszabadult Pécs és Baranya népe fogadta a bevonuló nemzeti hadsereg csapatait. Már messziről szembe tűnik a Szent István akna magasba nyúló tornya, tetején két nemzeti színű trikolorral. „Esőre hajló az időjárás, de azért, amerre a szem tekint, százával özönlik a nép Szent István akna felé. Csakhamar hatalmas embergyűrű veszi félkörbe a telepet. A korláton belül, mint valami völgyben, díszbeborultan áll az akna épülettömbje. Az akna bejárója előtt művészies oltár emelkedik. [...] Az oltár előtt díszruhás bányaaltisztek állanak égő lámpával. A dobogó körül a csendőrség, a hadastyánok, tűzoltók, cserkészek, az iskolák növendékei, a bányaaltisztek, a bányamunkások, odébb a katonazenekar, Mecsekszabolcs küldöttsége és a DGT tisztviselői teljes számban. Ahány ablak van az épülettömbön, mind tele van ünneplő néppel. Közben egyre-másra érkeznek a meghívott előkelőségek kocsjai, akiket a DGT Pécsre érkezett vezetői fogadnak.”

„Tíz órakerkezik meg **Zichy Gyula** megyéspüspök **Mosonyi Dénes** dr. püspöki helynök kíséretében. A főpásztort lovag **Schonka Ferenc** DGT elnök üdvözli. Mozsárágyú jelzi a felszentelési aktus kezdetét. Zichy Gyula megyéspüspök teljes főpapi díszben szembefordul az ünneplő tömeggel és nagyszabású beszédet mond.” Beszédében „... örömét fejezte ki afelett, hogy ezen az ünnepélyen megjelenhetett, amikor első szent királyunk birtokába veszi ezt a kincsesbányát, arra figyelmeztet, hogy bárminő gazdagság is álljon a nemzet rendelkezésére, a kincseket nem magukért kell keresni, hanem, hogy azok láttára annál biztosabban találhassuk meg az utat Isten felé [...] Ragaszkodjatok tehát Krisztus kinyilatkoztatásának óréhez: a kat. Egyházhoz. Mert ez mutatja meg, hogyan kell élni és végül az utat, hogy hozzá juthassatok.”

¹¹ A DGHT ünnepe. Vasárnap szentelik fel a társaság Szent István aknáját. A cikk szerzője nincs megnevezve

¹² A Dunántúl egy számának ára ekkor 1500 korona volt

„... Majd a megyéspüspök bejárja az akna helyiségét és elvégzi a beszente-
lést. Utána csendes szentmise következik, amelyet a főpásztor mond [...] Szentmi-
se alatt a katonazenekar emeli az áhítatot gyönyörű egyházi zeneszámokkal.”

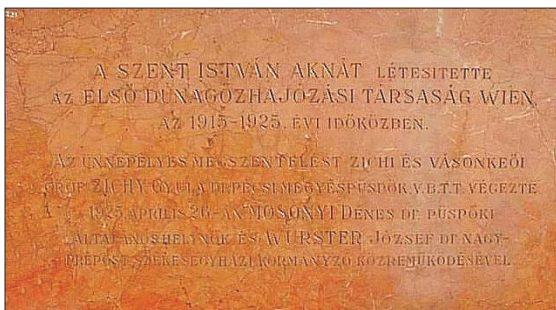
Elsőnek lovag Schonka Ferenc elnök lép a főpásztor elé és magyar nyelven mondja: „A magasztos órának és Excellenciád kegyes szavainak hatása alatt mé-
lyen megindultan kérem, fogadja a magam és társaságom nevében őszinte szívből
fakadó hálánkat és miután sajnos magyarul nem tudok, engedje meg, hogy
Csatáry alelnök úr öméltósága tolmácsolja érzelmeinket.”

Csatáry Frigyes elnökhelyettes a pécsi egyházmegyei kitűnőségeknek a
DGT 1852. évi megjelenésétől a szénbányászat mindenkori hathatós támogatását
méltatta. „Tette ezt pedig gyakran nehéz körülmények között annak ellenére is, hogy
társulatunk, bár Széchenyi István által alapítva, de mégis, nélkülözve éppen Magyar-
országon a szükséges anyagi támogatást, osztrák tulajdonba került. Követték e te-
kintetben Szent István királyunk Imre fiához intézett híres oktatását, mely szerint
meghagyta: „Az idegeneket jóakarattal lásd el és becsületben tartsd őket, hogy szí-
veesebben tartózkodjanak nálad, mint egyebütt. [...] a legnagyobb érdemet az egyház
szolgái azon működésükkel vívták ki, amelyet a sok ezrenyi munkásság életének fej-
lesztése, a hitbuzgóság terjesztése körül szereztek és szereznek. Mert valóban a lel-
kes kalóriájának kiaknázása nélkül nincsen munka, nincsen szén és áldás.”

A lelkes éljenzés után **Wertheimer Lajos** DGT vezérigazgató beszédének
néhány kiragadott gondolata: „Ma a pécsi bánya, nemzetközi elsőrangú szakértők
ítélete szerint, Európa legmodernebbül berendezett bányái közé tartozik.” A mű
kezdeményezői és műszaki alkotói között kiemeli „Schonka elnök, Csatáry Fri-
gyes, Graetz dr., Jičinský Jaroslav, majd Schöngut mérnök” érdemeit. [...] a bánya
4500 munkásnak ad kenyeret és keresetet nyújt Pécs kereskedelmének és ipará-
nak. [...] Itt nem csak egy magángazdasági alkotásról van szó, hanem a közgazda-
sági élet egy fontos tényezőjéről, amelynek Baranya vármegye és Pécs városa
szempontjából különösen jelentősége van.”

Fischer Ferenc dr. főispán és **Nendtvich Andor** polgármester támogatásá-
ért mondott köszönet után **Michnay Árpád** bányahatósági főtanácsos szólt a pénz-
ügy minisztérium részéről. Ezzel a hivatalos rész véget is ért. A vendégek megtekin-
tették a telepet, majd elindultak a kocsik a telepről. „Délután 2 óra-
kor 60 terfészes bankett volt a Pannóniának erre az alkalomra
gyönyörűen feldíszített nagyter-
mében.” Természetesen itt nem
ismertetett tósztokkal.¹³

Az akna felszentelésének
emlékére márványtáblát helyez-
tek el az üzemi irodák kiscsarno-
kában. 1945 után, szerencsére

¹³ Dunántúl, 1925.IV.25. 2.p.; 1925.IV.28. 2-3.p.

épen kibontva, az üzem padlására került, ahonnan az 1970-es években a már szerveződő Mecseki Bányászati Múzeum anyagához szállították.

Külön figyelmet érdemel az üzem bársonyba kötött vendégkönyve, melyet az angyalos magyar kis címer alatt, két bányász jelvény között a Jó szerencsét! köszöntés és Horthy kormányzó aláírása nyitott meg 1923. április 26-án, tehát pontosan két évvel az akna felszentelése előtt. A következő oldalon láthatók 9 tagú kíséretének aláírásai. Az ünnepi alkalomra a vendégkönyvben virágos keretben az aknatorony és a budapesti Szent István szobor képe alatt díszes iniciáléval, a Szent szó S betűjére akasztott benzinbiztonsági lámpa alatt az alsó íven térdeplő, imádkozó bányással indított felirat alatt kezdődnek az avatáson bejegyzett aláírások, három oldalon összesen közel hetven.

Az évtizedek folyamán sok jeles és egyszerű személy látogatta meg az aknát, illetve a bányát. Jičínský bányaigazgató felesége is többször leszállt a bányába a hölgyvendégek kíséretében, ilyen alkalmakkor a kiszállás után csoportkép is került a vendégkönyvbe. A könyv utolsó hivatalos bejegyzése 1945. VIII. 2-án Török Júlia és Kübler Jenő nemzetgyűlési képviselőké.

A következő bejegyzés 1949. IV. 7-én egy-egy párt- és szakszervezeti funkcionáriustól való, akik hatalmas, de aránytalan ötágú csillag fölé írták nevüket ceruzával, amikor valahogyan kezükbe került a vendégkönyv. Természetesen elől néhány nevet, címet áthúztak a könyvben. Az 1951-ben elkövetett ceruzás bejegyzés, olvashatatlan krix-krax, talán kisgyermek firkálmánya, alatta itt is ötágú csillag, belsejében koszorú közepében kivehetetlen rajz.

Végül „1993. V. 12-én már a bezárás stádiumában megtekintettem a bányát. Az eddigi optimizmus sajnos hiányzik. Az 1951 óta eltelt idő után a még itt dolgozóknak és valamennyi bányásznak Isten áldásával jó szerencsét kívánok. † Mayer Mihály püspök, Wolf Gyula püspöki titkár, Guld József gazd. hiv. vezető.” A bánya részéről: „1993. 05. 12-én. A bánya végleges bezárása előtti bányalátogatás alkalmából szomorú szívvel dr. Göndöcs István felszámoló biztos” bejegyzés zárja a sok szép évet, de fájdalmas, rossz napokat is látó vendégkönyvet. E sorok egyben búcsúztatják az ünnepélyes avatástól 68 évig rendületlenül szolgáló, a bányászatban matuzsálem korú Szent István aknát, melynek tornyát ipari emlékként őrizzük. Az akna felszentelése helyett „avatásának” ötvenéves évfordulójáról az üzem a bányaigazgatóság egykori Déryné utcai, akkoriban képzőművészeti kiállításoknak is helyet adó három nagy termében rendezett kiállítással emlékezett meg, melyre Zsolnay eozin plakett is készült.

A 60. évfordulót az üzemi kultúrotthonban tartották, melyen a résztvevők sínes emléklapot kaptak. Az emléklap a vendégkönyv aknaszentelésre készült díszes oldaláról készült fotó másolat, az alkalomra utaló felirattal.

A 75 éves évfordulóról az alkalomhoz méltó kiállítás fog megemlékezni szeptemberben.

T. MÉREY KLÁRA

A MAGYAR KIRÁLYI DOHÁNYGYÁR ÉS PÉCS 1909 és 1946 között

A kétezer éves Pécs történetében mindenképpen fontos epizódot jelentett a dohánygyár megtelepedése. A város vezetői mindig is törekedtek arra, hogy a lakosságnak meglegyen a megélhetése, hogy gazdag, de legalábbis a mindennapi kenyerüket megszerezni tudó polgárai legyenek. Ezt általában nem volt könnyű elérni sohasem. De különösen nehéz volt a 19. század második felében, amikor a város lakossága már felduzzadt, és nem lehetett úgy áttekinteni a megélhetési viszonyokat, mint amikor jóformán név szerint, de legalábbis csoportok szerint ismerték őket a város irányítói.

Első adataink arról szólnak, hogy az 1870-es években Pécs akkor még németnyelvű sajtója arról adott hírt, hogy e város, mint egy dohánytermelő vidék természetes központja, szívesen látna falai között egy dohánygyárat. Ez azért lenne fontos, írta a *Fünfkirchner Zeitung* 1870. június 19-én, mert a pécsi szénbányák és más iparvállalatok kb. kétezer férfi munkást alkalmaznak, akiknek feleségei és lányai jó munkát találhatnának a dohánygyárban. Ez a kíváncsi aztán akkor vált égetően sürgőssé, amikor Pécs hegyoldalain pusztítani kezdett a filoxéra, és a város, amelynek életében igen nagy szerepet játszott mindig is a szőlőkultúra, egyszerre elvesztette polgárai megélhetésének egyik lényeges forrását. Ez a csapás mindenekelőtt a napszámos réteget érintette, tehát a legszegényebbeket, hiszen munkaalkalmuk megszűnt, de sújtotta a szőlősgazdát is, aki egyszerre koldusszegénnyé lett.

Az 1890-es évektől egymást érték a kormányoknál Pécs város vezetőinek küldöttségei. Változó összetételben ostromolták az ugyancsak változó összetételű kormányokat azért, hogy a legközelebb megalapítandó dohánygyár székhelye Pécs legyen. A 19. század utolsó évtizedében a váratlanul nagy keresletet kiváltó dohánygyárak száma egyre nőtt, de azok megtelepítésében a kormányok más politikát követtek, mint amit a közgazdasági szemlélet megkívánt volna. Messze elkerülték eleinte a jó dohánytermő területeket és teleszórták gyárakkal azokat a nemzetiségiek által lakott perem és nem perem területeket, ahol fontosnak tűnt a munkahely létesítése. Ezek messze elkerülték a Dunántúlt. Pécs vezetői azonban ropant kitaratók voltak. 1903-ban a kormányhoz beadott memorandumuk különösen alaposan kidolgozott. Nemcsak arról írnak, igen alapos és sok adattal alátámasztottan, hogy a hegyoldalak szőlőinek teljes kipusztulása milyen sok pécsi polgár kenyerét vette el, hanem azt is megemlítik, hogy a városban rendelkezésre álló női munkaerő milyen olcsó! Példaként a Zsolnay Porcelángyár munkásnőinek keresetét említik, akik 24-30 krajcár napszámért kapnak ugyanakkor, amikor a debreceni dohánygyárban 1 korona 20 fillér, az egriben pedig 1 korona 57 fillér a munkásnők bére. Harmadik érvük az, hogy Pécssett a szénbányák miatt jóval olcsóbb a tüzelő

anyag, mint másutt. Ebben a városban 1 mázsa szén 1 korona 50 fillérbe kerül, az ország más vidékén, a működő dohánygyárak telephelyein ez az összeg 2-2,50 korona. Negyedik érvük az, hogy a dohánygyár számára a környéken: Somogy, Tolna, Baranya és Bács-Bodrog vármegyékből szerezhető be a legjobb dohány, mert ebben a körzetben 4080 kat. holdnál is nagyobb területen negyvenhat községben több, mint 2,4 millió kg dohánylevelet termelnek. Egy évvel később már feljegyezték azt is, hogy a városnak jó vasúti összeköttetése van, és ezért a pécsi dohánygyár még Szlavóniát is elláthatná dohánnyal, ahol még nincs dohánygyár.¹

Ennek az ostromnak nehéz volt ellenállni, de a magyar kormányoknak akkor is mindig takarékoskodniuk kellett, ha gazdasági kérdésekről volt szó. 1904-ben ugyan megszületett az állami beruházásokról szóló törvény, amely lehetővé tette azt, hogy a dohányipar vezetője, a Dohányjövedék építkezéseket kezdhessen.² Pécs azonban most sem jutott közelebb vágyaihoz. A helyi sajtó, a *Pécsi Napló* 1905. december 24-én keserűen közli, hogy **Wekerle Sándor** pénzügyministersége idején (1889-1895) tett ígérete, az ti. hogy Péccsett lesz a legközelebbi dohánygyár, mindmáig bevádatlan maradt, noha azóta négy dohánygyár is épült az ország más vidékein. Ekkor már Baranya megye főispánja, báró **Fejérváry Imre** is tett lépéseket ez irányban. Végül 1906. január 13-án megszületett az a rendelet, amely Pécsset jelölte ki egy felállítandó új szivarkagyár székhelyéül.³ Ezzel a pécsi dohánygyár alapítása megtörtént, de a döntés megvalósításáig e város lakóinak és vezetőiknek még sok izgalomban volt része.

A város képviselő testülete – roppant nagyvonalúan – Pécs három pontján négy telket jelölt ki a dohánygyár felépítésének céljaira, amelyet ingyen engedett át a kincstárnak. A megjelölt telkek közül kettő a Megyeri úton, a város nyugati részén volt, a harmadik a pécsváradi és a mohácsi út mentén, a bányákhoz közelebb, és a negyedik a légszeszgyár (gázgyár) és a villanytelep közti területen, az akkori Budai külváros vásárterének déli részén feküdt. A pénzügyminisztérium 1906 januárban kiadott és említett rendelete után, még abban a hónapban leutaztak Pécsre a Dohányjövedék Központi Igazgatóságának küldöttei, hogy megvizsgálják a felajánlott telkeket. Döntésük áprilisban vált ismertté: a negyedik telket, a Budai külvárost választották.

Pécs város képviselő testülete 1906. szeptember 12-én – nem kis vita után – megszavazta e telek átengedését és ezzel a város tízezer négyszögöl (6 hold 400 négyszögöl) területet engedett át a kincstárnak, és szerződésben biztosította a Tettye és a Tortyogó forrásokból az ivóvizet. Kikötötték, hogy az építkezés a gyáros költségén történjék. Az esetleges kútúrást engedélyezték, s a város vállalta azt, hogy gondoskodik a szennyvíz elvezetéséről, továbbá a gyártelep észak-keleti sarkától az országútig gyalogjárót létesít és tart fent. Ezen kívül a város vállalta a gyártelep északi homlokzata előtt a „terhes kocsi” közlekedésére alkalmas kocsitút lé-

¹ Baranya Megyei Levéltár (továbbiakban: BML) Polgármesteri iratok 2361/1914. E kérdéssel behatóan foglalkozott Szita László: A pécsi dohánygyár alapítása és első évei. In.: Művelődési Tájékoztató, 1967. szeptember 114-119.p.

² Magyar Törvénytar. Az 1904. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: dr. Márkus Dezső. Budapest, 1905. 79-128.p./1904. XIV. t. c. III. fejezet 2. pont

³ Szita, i.m. 114-119.p.

tesítését és fenntartását, sőt még azt is bevették a szerződésbe, hogy a város engedélyezni fogja az iparvágány létesítését a dohánygyárnak.

A szerződésben azt is rögzítették, hogy a kincstár, mint a dohánygyár tulajdonosa, köteles ezen a területen szivarkagyárat létesíteni, s őt terheli az ingatlan tulajdonjogának telekkönyvi bekebelezésével kapcsolatos összes költség.⁴

Ezzel a gyár megalapításának fontos szakasza zárult le, ami azonban korántsem jelentette azt, hogy ezzel minden eldőlt. A helyi sajtóban már 1906 májusában felröppent a hír, hogy a megváltozott politikai viszonyok miatt, azzal ti. hogy az ellenzék választási győzelmével új kormány alakult, a Pécsre szánt cigarettagyárat gróf Zichy Aladár Nagykanizsának ígérte.⁵

Szerencsére ez a hír nem bizonyult megalapozottnak, s a Dohányjövédéki Központ igazgatója az év végén közölte a pécsi polgármesterrel, hogy a következő évre állami költségvetésben irányozták elő a pécsi dohánygyár építési költségeit, s mint írta, 1907 év folyamán „az egész gyár kiépítését megkezdem.”⁶

Úgy tűnik az állami ígéretek halogatása már régi hagyomány, mert az épület első tervei 1908-ban készültek el. Nem feladatomban az, hogy a dohánygyári építkezést végig kísérem, de azt meg kell jegyezni, hogy a munkálatokkal kapcsolatosan voltak viták a város és az építést irányító Dohányjövédék vezetői között. Utóbbiak kényesen ügyeltek arra, hogy a legolcsóbb és legszakyszerűbb megoldásokat válasszák. A város vezetői pedig természetesen pécsi polgárokat szerettek volna ott munkához juttatni. Erre több irat utal, de a legfontosabbnak a villany berendezési munkák pécsi kézre kerülése tűnt. Ezt a munkát végül is a Pécsi Villamossági Rt. kapta meg.

A gyár építését budapesti cég végezte. **Epstein és Pollacsek** mérnökök irányították a munkát. Az építkezés ellenőrzése viszont a Baranya Megyei Építészeti Hivatalra maradt, amely roppant alaposan látta el a feladatát.⁷

Az 1909-re felépült dohánygyár szép épületcsoportja Pécs városának része lett. S egyben a város sorsának hordozója, sajátos „reprezentálója” is. Amikor 1918 novemberében Pécs városa szerb megszállás alá került, a következő év május 1-jén a szerbek bezárták, majd leszerelték a gyárat. Elvittek abból minden felszerelést, nyersanyagot. Az antant bizottság utóbb – a helyszínen járva – megállapította, hogy az üres falakon kívül a szerbek semmit sem hagytak a gyárban.⁸

Pécsnek 1921 augusztusában az országhoz történt visszacsatolása után a dohányipar szakemberei azt mérlegelték, hogy érdemes-e a gyárat a határhoz annyira közel ismét felszerelni? Hiszen jóformán újból fel kellett azt „építeni!”

Pécs városa és vezetői akkor rettenetes helyzetben voltak! Mindenek előtt a város lakossága félelmetesen felduzzadt, odamenekültek a környező államokhoz csatolt területeken egyszerre nemkívánatosá vált tisztviselők, sőt a kisemberek tömegei is. A város határában megjelent a vagonlakók népes tábora. A lakás-kér-

⁴ BML Polgármesteri iratok 2361/1914

⁵ Pécsi Napló, 1906. május 6. 5.p. Új dohánygyár

⁶ BML Polgármesteri iratok 2361/1914, 19228/1906.sz.

⁷ BML Dohánygyári iratok (1909-1937)

⁸ BML Pécsi Dohánygyári iratok. 2.cs. 1938-1940.

PÉCS.

M. kir. dohánygyári igazgatósági épület.

dés égető problémává vált. Ehhez járult még az is, hogy a szerb uralom idején a tágas és száraz dohánygyári épületekbe lakók költöztek, akiket nagyrészt a szerbek telepítettek be. A város vezetőinek – egy irat szerint – 20-25 főnyi családot kellett onnan megfelelő lakásokba átköltöztetni ahhoz, hogy a gyár területét „megtisztítsa” a „civiléktől.”⁹ Ez volt az első feltétele annak, hogy a Dohányjövedék vezetői egyáltalán gondoljanak a gyár felszerelésére.

1923-ban aztán a korra és a történeti helyzetre is jellemző, éles hangú polémia bontakozott ki a város és a Dohányjövedék vezetői között. **Tömöry Kálmán**, a Dohányjövedék akkori igazgatója ki is fejt egy, a pécsi polgármesterhez intézett levelében: „célszerű-e egyáltalán a megszálló csapatok által a puszta falakig devestált pécsi dohánygyárat igen nehezen előteremthető, nagyon tetemes beruházási költségek árán, abban az emporiumban újból helyreállítani, amely akkor katonai demarkációs vonalnak nevezett, déli véghatárhoz oly veszedelmesen közel fekszik, és amelynek nemcsak az idegen megszállás meghosszabbított szenvedése jutott osztályrészül, de amelyben egyéb nagy értékkel együtt csak röviddel azelőtt teljes üzemre fejlesztett új dohánygyár egész berendezésében fekvő államvagyon az ellenséges tőszomszéd hatalom zsákmányává lett.”¹⁰

A polgármester természetesen sürgeti a gyár felszerelését, sok munkás nyerhetne ott munkát. A Dohányjövedék vezetőinek feltétele, hogy az odahelyezendő tisztek és altisztek részére a város biztosítson lakást. A város vezetői ígérik e probléma megoldását, de 1923 második felében kiderül, hogy az ígéret nem bevált-

⁹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) Pénzügyminisztériumi iratok, K:193. 41.cs.1927.15 222 sz. 1923. nov. 27-én kelt jegyzőkönyv

¹⁰ Uo. 41.cs.1927. 1923. dec. 15-én kelt levél. Nendvich Andor pécsi polgármesterhez intézett levél fogalmazványa

ható. Az épülőfélben lévő MÁV házakban vasúti alkalmazottakat kellett beköltöztetni. Gondot jelentett a Pozsonyból Pécsre helyezett Erzsébet Tudományegyetem tanárainak elhelyezése éppen úgy, mint a menekültek emberi körülmények közé juttatása. A város vezetői jól ismerték a dohánygyár „felesleges” helyeit, s miután a Dohányjövedék főtisztviselői a pécsi gyár elvitelével fenyegetőztek, váratlanul, 1923. november 30-án egy városi küldöttség (városi tanácsnok, a lakáshivatal főnöke, a főispán titkára és a keresztény-szocialista kör főtítkára) rendőri kísérettel jelent meg a gyárban. Átvizsgálták a férőhelyeket és hosszú jegyzőkönyvben rögzítették azt, hogy a gyár területén nyolc tisztviselői és altiszt lakás céljaira alkalmas férőhely van.

A dohánygyár vezetői tiltakoznak, mondván, a gyár területén tilos a bentlakás, csak az igazgatónak lehet ott lakása. Ha más is ott lakik, akkor elkerülhetetlen a lopások ellenőrzése, ami döntő kérdés a dohányiparban. Ha nem lesz a tisztek és altisztek számára lakás, akkor Pécs város vezetői lesznek felelősek azért, ha a dohánygyárban leáll a munka, vagy esetleg a gyár elkerül Pécsről.

A polgármester, majd Baranya vármegye főispánja is tiltakozik. A lakáshelyzet a városban tarthatatlan, sőt katasztrofális. Más hivatalok és intézmények is maguk oldják meg az odahelyezett tisztviselőik lakásproblémáit. Példaként említik a pécsi királyi ítélőtábla elnökét, aki még 1923-ban is három táblabírónak az ítélőtábla összezsúfolt szobáiban adott lakóhelyet. A pécsi honvédkörlet parancsnoksága a tiszteknek a laktanyák hivatali helyiségeiben, az egyetem tanárainak az egyetem területén biztosított szállást, átmeneti lakást. A polgármester leveléből árad a kétségbeesés. „Az állam felszabadulásunk után szinte egyszerre nagy számú, azelőtt itt nem működött polgári és katonai magasabb állami hatóságokat és intézményeket (honvédkörlet, csendőrkerület, rendőrkerület, tudományegyetem, stb.) összpontosított, ezen kívül a polgári, katonai, rendőri, tehát túlnyomóan állami közalkalmazottak százait irányította állandó lakás végett Pécsre (és most a dohányjövedéki kincstár mégis a várost teszi a lakáshiányért felelőssé, mely válságos gazdasági és pénzügyi helyzete dacára a felszabadulás óta is eddig már kilencven új lakást épített!)” A polgármester sürgős választ kér, mert a pécsi dohánygyár alkalmazottainak elhelyezése nem képezheti a gyár beszüntetésének és továbbdolgozásának feltételét. Ha télvíz idején kenyértelenné válnak az állami dohánygyár munkásai, ezt a magántőke precedensnek tekintheti, írja a polgármester, amire többször hivatkozni fog. „Sürgős választ kér tehát a pécsi dohánygyár üzemének további folytonosságára vonatkozólag, az elkeseredett munkásságnak mielőbb kívánatos megnyugtató véget.”¹¹

A Dohányjövedék főtisztviselői azzal védték intézményük presztizsét, hogy a pécsi dohánygyár területén nem lehet lakásokat kiképezni, mert a gyár helyiségeire, amikor a teljes üzem beindul, egytől egyig szükség lesz, hiszen ezeket már tervszerűen, a szociális, a higiénikus és a szakszerűségi szempontokat figyelembe véve terveztették és építették meg.¹²

¹¹ MOL Nendvich Andor levele a pénzügyminiszterhez, 1923. december 2. kelettel

¹² Uo. 1923. december 15-én kelt levélfogalmazvány

A dohánygyár beindulása háromszáz munkást érintett ekkor, ami fontos közérdek volt. A Dohányjövedék kénytelen volt retirálni. Egyelőre közte és a város között fegyverszünet létesült.

1925-ben azonban ismét fellángoltak a harcok. A város megszorult vezetői erre az évre ígérték a gyár területén lakó két főtiszt elhelyezését, városi lakáshoz juttatását. Ez év szeptemberében a Dohányjövedék igazgatója két levelet is küldött Pécsre, az egyiket a város polgármesterének, a másikat **Fischer Ferenc** főispánnak. Ezekben a dohánygyár négy tisztviselőjének kért egy-egy kétszoba-konyhás lakást és két altiszt részére pedig egy-egy egyszoba-konyhás lakást kiutalni. Előzőleg, júliusban már jelezték ezt az igényüket a pécsi lakáshivatalnál, és e levelükben utaltak a Pécs város vezetőivel kötött megállapodásukra, akik 1925 nyarára felépülő városi házban ígértek négy jövedéki tisztviselőnek kétszoba-konyhás lakást. A Dohányjövedék egyidejűleg közölte a tisztviselők nevét a lakáshivattal, akiket más dohánygyárakból helyez át Pécsre. A városi tanács azonban megtagadta a lakások kiutaltatását, ezért az igazgató ismét a pécsi üzem beszüntetésével fenyegetőzik, a dohánygyár nem működhet vezető tisztviselők nélkül.

Október végén már a munkaügyi és népjóléti miniszternek írnak ebben az ügyben, és ismét megkezdődik a „levél-háború” a város és a Dohányjövedék vezetői között. Pécs vezetői azzal védekeznek, hogy az épülő városi házak huszonkét lakására 154 jelentkező van, „különböző polgári közszolgálati ágazatokból,” s ezen kívül a katonaság is benyújtotta igényét tiszti és nős zenészek számára hat lakásra! A lakásügy széles hullámokat vetett, s e kérdés eljutott egészen a minisztertanácsig.

A pécsi lakáshelyzet még ekkor is katasztrófális volt. A lakók rendszerint bérletátruházással (lelépéssel) adtak át lakásokat az igényjogosultaknak. A lakáshivatal alig vehetett igénybe egy-egy lakást, s ezek sem feleltek meg a kijelölt altisztek igényeinek, annyira nélkülöztek minden kényelmet. Végül két tisztet elhelyeztek nagy nehezen egy városi bérházban, a másik kettő továbbra is a dohánygyár területén lakott. 1926-ban kaphattak volna lakást az Irányi Dániel (ma Búza) téren épült városi bérházban, de e lakások bére olyan magas volt, hogy a hivatalos lakbérpótlékra jócskán rá kellett volna fizetniük és azt nem vállalhatták.

1927-ben oldódott meg végül is lakásügyük, amikor a Megyeri úton épült új városi bérházakban jutottak megfelelő bérű lakáshoz.¹³

Ezzel a város és a Dohányjövedék csatája eldőlt, de ez *nem* a város és a dohánygyár vezetőinek csatája volt. Az utóbbiak, mint e város polgárai, jól látták Pécs vezetőinek nehéz helyzetét, de hivatali vezetőik ellenében nem tehettek semmit, a csatározások passzív szemlélői voltak csupán.

Az újonnan felszerelt dohánygyár beépült ismét a város külső arculatába, alkalmazottai, munkásai pedig a város társadalmába. A város vezetői, ahol tudtak, ott segítettek a gyár érdekeinek előmozdításában. Ez figyelhető meg akkor, amikor 1936-ban a Dohányjövedék iparvágányt épített a gyár részére. Ekkor épült a rendőrségi palota, át kellett helyezni a villamos vágányokat. A város és a Dohányjöve-

¹³ MOL 41.cs. 127-15 222. sz.

dék vezetői (**Makai István** polgármester és **Susits** miniszteri tanácsos aláírásával) 1937-ben írt alá megállapodást, amely tíz évre biztosította a Pécsi Közlekedési Vállalat és a dohánygyár együttműködését.¹⁴

A dohánygyár Pécs életének egy kicsit különálló, de nagyon értékes „darabja” volt. Szép kivitelű épületei, egészségügyi berendezései, mely utóbbiakhoz nemcsak orvosi rendelő, váró, hanem óvoda is hozzásorolható, tágas, szép parknak is beillő zöld területe és a tágas, bekerített telekről felszálló kellemes dohányillat vonzóvá tette ezt a tízezer négyszögöles területet. A dohánygyár alkalmazottai, munkásai, noha egy hierarchikusan tagolt állami vezetés alatt állottak, mégis mélyen gyökereztek a város társadalmába is. Amikor a II. világháború utolsó napjai eljöttek, a dohánygyár vezetőinek drámai szavakkal leírt beszámolója adja Pécs akkori történetének egyetlen hiteles forrását.¹⁵ Kicsiben benne lüktet ebben a dokumentumnak is beillő jegyzőkönyvben a fejetlenség, a kibontakozás keresésének számos keserves mozzanata, amelyek nagyban is jellemzői egy lezáruló és egy radikálisan új felé mutató korszaknak. S amikor a dohánygyár vezetői úgy érzik, hogy összeroppannak a rájuk háruló munka súlya alatt, akkor a város és a megye vezetőihez fordulnak segítségért, s úgy tűnik azok most sem hagyják őket cserben.¹⁶

A város és a gyár kapcsolata egy hosszú perióduson át, kipróbáltan jól működött. A város büszke volt a gyárra s annak alkalmazottai és munkásai – egy-egy kisebb periódustól eltekintve – rászolgáltak arra a megbecsültségre, amelyben a városi közvélemény a dohánygyárat, mint Pécs egyik legmutatósabb, legreprezentatívabb üzemét részesítette.¹⁷

¹⁴ A pécsi dohánygyár irattára. Iparvágányok, építkezési ügyek

¹⁵ Uo. Igazgatósági bizalmas iratok. Jegyzőkönyv-másolat

¹⁶ Uo. Igazgatói bizalmas iratok, 2592/1945 iktatószám

¹⁷ T. Mérey Klára: A pécsi dohánygyár. In: Pécsi Szemle, 1999. TAVASZ. 69.p.

Szirtes Béla

A PÉCSI BÁNYÁSZ ZSARGONRÓL

Korábbi írásainkban foglalkoztunk azzal, hogy a 19. sz. közepétől létesült Pécs-környéki bányász kolóniák népe miért és hogyan vált német nyelvűvé.¹ Csak a 20. század elején született generáció lett magyar ajkúvá, de még ők is tökéletesen beszéltek németül. Utaltunk arra is, hogy ez a nyelv egy különleges német „nyelvjárás”, a *kolonische deutsch* volt. Ennek a nyelvnek a szókincsét és szóhasználatát tudtommal senki sem írta le, és ma már ez sajnos nem is lehetséges. Nem szólunk viszont mindeddig arról, hogy a föld alatt milyen nyelven, milyen szakkifejezéseket használva beszéltek a bányászok.

Egyértelmű, hogy a 20. század elején még németül beszéltek és természetesen német szakkifejezéseket használtak. Ez a német szaknyelv az irodalmi német szakszókincsen kívül, a betelepült bányászok szülőföldjéről hozott, krajnai, morva, cseh, sőt osztrák jövevény német szakszavakat is tartalmazott. A magyar nyelv a bányatelepeken a század első évtizedeiben nyert teret, és ezzel új korszak kezdődött a munkahelyeken beszélt szaknyelv vonatkozásában is.

Néhai Sík Lajos 1988-ban összeállított egy több mint 3500 szót tartalmazó szógyűjteményt amely döntően Pécs-vidéki bányászok által használt zsargon szavakat és kifejezéseket tartalmaz. Emellett néhány a föld alatt használt köznyelvi és egyéb szakkifejezést. A szótár kéziratban maradt fenn, remény van arra, hogy a közeljövőben kiadásra kerül. Kínálkozik ennek kapcsán az alkalom, hogy áttekintsük a pécsi bányászok munkahelyi nyelvének alakulását.

A kérdést a magyar bányászati szaknyelv történetébe ágyazottan érdekes és szabad vizsgálni. A magyar bányász szakkifejezések történetének közel 200 éves múltja és gazdag irodalma van. Közismert, hogy a magyarországi bányászati szaknyelv évszázadokon keresztül a német volt. A magyar nyelvű bányászati műszaki terminológia kialakulása a magyar nyelvújítás része, és története elsősorban a német szakkifejezések magyarításával és mindvégig a germanizmus elleni küzdelemmel azonos.

A magyar bányászati szakszókincs kialakítása 1832-1879. között történt meg. Az egységes magyar bányászati műszaki terminológia iránt az igény már a 19. század harmincas éveitől kezdve erőteljes volt, és az alsó- és felsőmagyarországi, az erdélyi, a máramarosi, a Krassó megyei bányavidékekhez kötődik elsősorban, a megoldásban pedig főként Selmezbánya játszott jelentős szerepet.²

Az 1825-ben alakult Magyar Tudós Társaság 1831-ben szólított fel – egyebek között – magyar bányászati szótár készítésére. Ekkor írta a társaság folyóiratá-

¹ Emlékek a pécsi bányatelepek hétköznapjaiból. In: Pécsi Szemle, 1999. TAVASZ, 57-68.p.

² A fontosabb „alsómagyarországi” bányavárosok: Selmec-, Beszterce-, Kőrmöcbánya.

ban Kacs Kovics Lajos³, hogy „megcáfoltassék az a balvélemény, mintha bányász nyelven magyarul szólni lehetetlen volna.” A felhívásra megmozdult a bányász értelmiség és több jeles kezdeményezést követően⁴ 1845-ben elkészült Pettkó Jánosnak, a selmecebányai Akadémia tanárának vezetésével az első magyar bányászati szótár, a kb. 2700 szót tartalmazó, selmeci *Bányászati Szófüzér*. Néhány ki nyomtatásra nem került szótár, majd Szabó József⁵ *Bányaműszótár*-át követően 1879- ben elkészült a teljes bányászati ágazatra kiterjedő szakszótár: Péch Antal *Bányászati Szótára*. A magyar bányászat e kiemelkedő személyének, a selmecebányai akadémia tanárának, szótára kb. 20 000 német és magyar szót tartalmaz. Ezzel megteremtődött a lehetősége annak, hogy a magyarországi bányászat nyelve a felsőoktatástól a munkahelyekig magyar legyen.

Amíg azonban a magyar nyelv elfogadtatása a szakmai körökben (szakirodalom, oktatás, tervezés, stb.) országszerte teljes körű és eredményes lett, a vállalat- és üzemvezetés szintjén a német (osztrák) tulajdonban lévő bányavállalatok az első világháború végéig általában megtartották a német nyelv használatát. A munkahelyeken beszélt szaknyelv pedig a magyar bányászati szakkifejezésekkel ezen túlmenően is csak lassan és részben azonosult annak ellenére, hogy a bányák magyar nyelvű környezete részéről magyarosítási igény jelentkezett.

Különösen igaz ez a Pécs-környéki szénbányászatra, ahol az osztrák tulajdonú bányavállalat német szolgálati nyelve akadályozta, a munkásokolóniak német nyelvűsége pedig nem igényelte a magyar terminológiát és a munkahelyen beszélt (német) nyelv megváltoztatását. A bécsi központú DGT (Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság) a pécsi bányáit ugyanis a 19. század végéig közvetlenül Bécsből irányította, a bányákra vonatkozó minden érdemi műszaki és gazdasági döntést Bécsben hoztak meg. Ennek megfelelően az iratokat németül írták, sőt a magyar szolgálati nyelv bevezetése után a fontosabb iratokat németül is meg kellett írni. A magyar szolgálati nyelv 1920-es években történt bevezetésekor és a magyar nyelv általános térhódításakor pedig a munkások, az új, számukra idegen, nehezen kiejtendő és gyakran bonyolultabb magyar helyett inkább az ismert, eredeti német szakkifejezéseket és a munka közben leggyakrabban használt német szavakat magyar raggokkal és képzőkkel látták el, illetve a német szavak kiejtését a magyar nyelvhez hasonlították.⁶ Az így létrejött szavak fő típusaiból az alábbiakban néhány példát mutatunk be.

³ Kacs Kovics Lajos (1806-1891) ügyvéd az alsómagyarországi bányáknál, a magyar bányászati szótár ügyének odaadó előmozdítója

⁴ Amelyekben többek között szerepet vállalt Szemere Bertalan (1812-1869) a Batthyány-kormány bel-ügyminisztere, majd magyar miniszterelnök is.

⁵ Szabó József nagybányai, később pénzügyminisztériumi bányatiszt

⁶ A magyar szolgálati nyelv bevezetési időpontjának pontos megismerése további kutatást igényel. Az 1900-as évek elején az üzemi jelentéseket még németül írták, de 1913-ról már készült magyar nyelvű üzem-statisztika

A zsargonszavak több mint egy harmadát a német szakszókincsből hangtani változtatás nélkül átvett szavak képezik:

Eredeti német szakkifejezés	Zsargon szakkifejezés	Magyar jelentés
die Abarbeitung	ábarbejtung	lefejtés
der Einbruch	ejnbruk	betörés
das Bandmass	bándmász	mérőszalag
der Berghammer	berghamer	bányász kalapács
der Zugschacht	cugsáht	légakna
der Dorn	dorn	tüske
der Feuerbock	fájerbok	tűzhiba (nem robbant fel)
der Holzplatz	holcplác	fatér, fatelep
das Lichtloch	lihtloht	világító luk
der Muft	muft	csőösszekötő

A szavak egy másik részében a német szavakat lerövidítették:

die Bergbelehrung	begbelén	bányaadomány
der Bergwerkplatz	bergplác	bányaudvar
der Bergbeamte	bergbeámt	bányatiszt
die Verblattung	ferblát	fogazás
die Ladestelle	ládstel	gyújtó rakodó
die Limitation	limit	korlátozás, hiteljegy
das Nachreissen	náhrejsz	utánszedés
die Picke	pik	kéthegyű csákány
der Rangierplatz	rangplác	rendező tér
die Schachtabteilung	sahtábtteil	aknaosztály

A szókincs egy részénél az eredeti német szó végére -a, -ni, -li végződést ragasztottak:

der Schacht	sahta	akna
die Fahrt	fartni	létra
die Schachtwand	sáhtvándli	aknafalazat

A többi zsargon szó képzésénél főként az alábbi hangtani változási típusokkal találkozhatunk:

német	magyar	eredeti német szakkifejezés	zsargon szakkifejezés	magyar jelentés
au	ó	der Verhau	ferhó	fejtés
b	p	das Blech	plé	bádog, bárca
ch	k	die Schicht	sikt	műszak
e	a	die Bruderlade	bruderláda	társláda
e	ni	die Strecke	strekni	vágat
e	li	die Feuerzange	fejercángli	tűzfogó
e	er	die Feile	fejler	reszelő
el	li	der Stempel	stempli	támfa
el	ély	der Fustel	fustély	dorong
ei	áj	der Steiger	stájger	aknász
eu	áj	das Feuer	fájer	tűz
en	li	der Feilkloben	fejlklobli	reszelő
en	lni	bremsen	bremzelni	fékezni
en	ni	das Plätzen	plecni	lapolás
en	nyi	der Haken	haknyi	rabló horog
en	ol	falzen	falcol	bevágást farag
n	ni	der Dorn	dorni	lyukasztó
se	cli	die Franse	francli	kirojtosodás
tze	cni	die Bergkratze	bergkracni	bányászkapá
ü	i	der Füllplatz	filplác	rakodó, töltőhely
ver	fa	verlesen	falézolni	felolvasni

A fentiek szerint a 20. sz. elején létrejött egy olyan pécsi bányász szakzsargon nyelv, amely ugyan a magyar nyelvtan törvényei szerint magyar szavakkal képezte a mondatait, de amelynek minden szakkifejezésre és a munkahelyi bányászélet minden fordulatra volt saját szava, kifejezése, és leginkább ezeket használta.

Mindezek után egy „magyar” mondat a bányában valahogy így hangzott: *Aufláddold az arton a fóráttal a riznit, és laufold ki a vekszlihez, de a rejbungban jól ábrukkold, mert különben auszklejszo!*

Ami annyit jelent, hogy: Rakd meg a vájvégen a csillét a készlettel és told (csillézd) ki a váltóhoz, de a kanyarban jól tereld, mert különben kisiklik!

A legutolsó időkig leggyakrabban ezeket a „szakszavakat” használták a munkások egymás között, de így kommunikált velük legtöbbször a munkahelyi felügyelet, sőt a magasabban képzett vezető is (talán annak reményében, hogy közvetlenebb és egyértelműbb kapcsolatot teremtsen a dolgozókkal). A Pécs-vidéki bányászat szaknyelve így tulajdonképpen az utolsó száz évben kicsit „kétnyelvűvé” vált, illetve a műszaki vezetőnek „kétnyelvűnek” kellett lennie. Ismernie kellett a

hivatalos terminológiát, azt használta szolgálati ügyeiben, de nem tudott megélni a „szakzsargon” ismerete nélkül sem.

Ennek a zsargon nyelvnek a szókincse leírásra eddig nem került, hallás alapján öröklődött, emiatt a szavaknak sok mutációja keletkezett:

ábruh-ábruk	omlás
ábládolni-áblájdolni-áblájtolni	lekopogózni
ájnstrájg-ejnstrájg-ejnstrejk	segédácsolat
art-ort	vájvég
bánvágli-pónvágli	pályakocsi
laufolni-láfolni	csillézni
rajbung-rejbung	kanyar
szengret-zengret	függőleges
szutni-szutlik	pocsolya
undercug-untercug	keresztácsolat

A ténylegesen használt szókinccs közel 100 éves léte során állandóan alakult és fogyatkozott. Az egyre kevesebb zsargon kifejezést az idők folyamán mind teljesebb és helyesebb magyar mondatokba fűzve használták. E szavak és kifejezések használata mégis egészen napjainkig, a pécsi bányászat megszűnéséig jelentős mértékben fennmaradt.

Jelen dolgozat célja nem e zsargon-nyelv szakszerű elemzése és bemutatása, hisz erre a szerző nem hivatott. Mindössze a figyelmet szeretnénk volna felhívni városunk – napjainkban múltba vesző – egyik színfoltjára.

Felhasznált irodalom

Sík L.: Pécskönyvéki bányászok szakkifejezései. Kézirat. Pécs, 1988.

Székely L.: A magyar bányászati szaknyelv kialakításának története.

In: Bányászati és Kohászati Lapok, 1973. 11. sz. 780.-785.p.

Tarján J.: A vasércbányászat szaknyelvének szókinccse Rudabányán.

Budapest, 1939. Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt. Pécs

Száz éve Pécssett... 1900-ban

- április
1. A Pécsi Polgári Daloskör közgyűlése
 - 5-7. Blaha Lujza vendéjátéka a Pécsi Nemzeti Színházban
 9. Vármegyei közgyűlés
 - 15-16. A Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségének vándorgyűlése
 17. Ülést tartott a város törvényhatósági bizottsága
 19. A Kereskedelmi- és Iparkamara közgyűlése Pécssett
 21. A Pécsi Dalárda közgyűlése
 25. Rendkívüli ülést tartott Pécs Város Törvényhatósági Bizottsága
- május
21. Meghalt Wiesner Rajmár, a DGT pécsi szénbányáinak igazgatója
 22. A Pécsi Jótékony Nőegylet közgyűlése Pécssett
 25. Rendkívüli ülést tartott a város törvényhatósági bizottsága
 28. Vármegyei közgyűlés
- június
4. A Pécsi Építőmunkások Szakegyletének zászlóavató ünnepsége a Búza téren
 7. Megalakult a Zsolnay-szobor Bizottság
 8. Ferenc József koronázásának 33. évfordulóját ünnepelte a város
 18. Ülést tartott a város törvényhatósági bizottsága
 28. A kereszténység 900. évfordulójának ünnepe és a pécsi püspökség alapításának évfordulója

Hetvenöt éve Pécssett... 1925-ben

- április
3. Albertina Ferrari hegedűművész hangversenye a Pécsi Nemzeti Színházban
A M. Kir. 8. Honvéd Gyalogezred zenekarának hangversenye a Pannonia dísztermében
 8. A Pécsi Takarékpénztár 80. jubiláris közgyűlése
 11. Nádori Mihály: Krizantém című operettjének bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban
 13. Jézus szíve-szobrot szentelt fel gróf Zichy Gyula megyéspüspök a Budai Katolikus Körben
 14. Vármegyei közgyűlés, melynek keretében leleplezték Szily Lászlóegykori vármegyei alispán és fia, Szily Tamás volt főispán arcképét
 15. A Pécsi Kereskedelmi-és Iparbank Rt. közgyűlése
Ülést tartott a város törvényhatósági bizottsága
 18. A Polgári Kaszinó Zsolnay-serleg ünnepélye
 21. Paul Gerald: Ezüstlakodalom című színművének bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban
 - 23-24. Rákosi Szió, a Nemzeti Színház örökös tagjának vendéjátéka a Pécsi Nemzeti Színházban
 26. Urr Ida felvidéki költő szerzői estje a Katolikus Körben
Megalakult a Magyar Nemzeti Szövetség pécsi köre
Zichy Gyula megyéspüspök felszentelte a Szent István-aknát
 27. Ülést tartott a város törvényhatósági bizottsága

- május.
1. Megjelent Szőnyi Ottó: Pécs, útmutató a városban és környékén című könyve
 2. Magyar László: Juhászlegény, szegény juhász legény című operettjének bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban
A tanítók napja: A Baranya Vármegyei Tanító Egylet közgyűlése
 3. A pécsbányatelepi Önkéntes Tűzoltó Egyesület 25 éves jubileumi ünnepe
 8. Rossini: Stabat Mater című oratóriumát adta elő a Pécsi Dalárda
 9. Megnyílt a Magyar Képzőművészek Egyesületének kiállítása a Nőegyletben
 10. A PÁR 10. sz. cserkészcsapat 10 éves jubileumi ünnepe
 13. Relle Gabi, az Operaház énekesnője és Kósa György zeneszerző, zongoraművész estje a Pannónia dísztermében
 14. Az egyetemi ifjúság tiltakozó nagygyűlése és felvonulása az Erzsébet Tudományegyetem megszüntetése ellen
 15. Ülést tartott Pécs Város Törvényhatósági Bizottsága.
 17. Megalakult a városi gyermekvédelmi szervezet
A zárdatemplom 70 éves jubileumi ünnepe
 19. Kerner Ferenc-Szathmáry Endre-Csíkszentmártoni Jenő: Aranykalász című daljátékának bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban
 20. A Pécsi Karének Egyesület bemutatkozó hangversenye a Pannónia dísztermében
 22. A Pécsi Zenekedvelők Egyesületének hangversenye Melles Béla hegedűművész közreműködésével
 27. Ünnepi egyetemi közgyűlés keretében avatták az egyetem tiszteletbeli doktorává Klebelsberg Kunó kultuszminisztert
 31. Aradi Edvi Illés és Kövér Gyula festőművészek képeiből nyílt kiállítás a Művészházban
A Hősök Napja címmel ünnepi megemlékezést tartottak a köztetetőben és istentiszteletet a különböző felekezetek templomaiban
- június
4. A Pécsegyházmegyei Róm. Kat. Tanítóegyesület 15. ünnepi közgyűlése tiszteletére egyházzenei hangverseny a Székesegyházban
 8. Bakay Lajos sebészprofesszort választották meg az Erzsébet Tudományegyetem rektorává
 15. Ülést tartott a város törvényhatósági bizottsága
 18. A dunai hajózási vállalatok konferenciája a Városházán
 19. Meghalt Piaccsek Gyula építész

Ötven éve Pécsett... 1950-ben

- április
8. Johann Strauss: Bécsi diákok című operettjének bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban
 26. Cseh nonett hangversenye
 - 29-30. Az Orvos Egészségügyi Szakszervezet Nőgyógyászati Szakcsoportjának vándorgyűlése az egyetem Biofizikai Intézetében
- május
1. Ünnepi városi közgyűlés május 1. tiszteletére

- május
14. Felavatták a Magyar-Szovjet Baráti Társaság székházát a Janus Pannonius utca 11-ben
Munkás- és parasztfiatalok képzőművészeti munkáiból nyílt kiállítás
 15. Földes Mihály: Mélyszántás című darabjának bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban
 25. Béke nagygyűlés a Széchenyi téren
 - 26-27. Egyetemi jogásznapok
 28. Kacsóh Pongrác: János vitéz című daljátékának bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban
- június
15. Megalakult a Baranya Megyei Tanács
A könyvnap ünnepi megnyitója
 - 17-18. Az Orvos Egészségügyi Szakszervezetek Gyermekgyógyász Szakcsoportjának vándorgyűlése az egyetem gyermekklinikáján
 18. A DISZ megalakulását ünnepelték a 48-as téren

Huszonöt éve Pécsett... 1975-ben

- április
1. Átadták a Janus Pannonius Művészeti Érmeket. A díjazottak: Csorba Győző költő és Eck Imre táncművész
Iparcikk-áruház nyílt a Kertvárosban
 3. Felavatták Makrisz Agamemnon felszabadulási emlékművét
Megnyílt a Szliven Áruház
Felavatták a Kertvárosban Fürtös György: Barátság forrása című térplasztikáját
 4. Megnyílt az Országos Középiskolai Fotókiállítás a Nagy Lajos Gimnáziumban
 6. Kereskedelmi szakoktatásunk története címmel vándorkiállítás nyílt a Kereskedelmi Szakközépiskolában
 10. Felavatták a Pollack Mihály Műszaki Főiskola kollégiumát
Gellér B. István képzőművész kiállításának megnyitója a Néprajzi Múzeumban Egyetemi és főiskolai néptánc együttesek országos találkozója
Ülést tartott a Baranya Megyei Tanács
 14. Boronkai Zoltán fotóiból nyílt kiállítás a Színház-téri Kisgalériában
 17. Záborszky Viola festőművész képeiből nyílt kiállítás a Képcsarnokban
 18. A Mecseki Fotóklubban nyílt meg Porszász János gyűjteményes fotókiállítása
 21. A régi Pécs tusrájzokon címmel nyílt meg
Takács Dezső grafikus kiállítása a Fegyveres Erők Klubjában
 - 21-22. A Belgrádi Filharmonikus Zenekar koncertje a Liszt-teremben
 23. A Bartók Vonósnégyes hangversenye a Liszt-teremben
 - 24-25. Országos tudományos konferencia a magyarországi városok pincerendszereiről
 25. Hernádi Gyula: Vérkeresztység című drámájának bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban
- május
5. Átadták az Autóközlekedési Tanintézet új központját
Bíró József külkereskedelmi miniszter Pécsett
 6. A Lahti Férfikórus hangversenye a Liszt-teremben

május	7. Felavatták az MHSz székházát a mai Nagy Lajos király úton 8. Fürtös György keramikusművész kiállításának megnyitója a Ságvári Művelődési Házban 12. Országgyűlési képviselő jelölőgyűlés a Puskin Művelődési Házban 17. A Barbakán-kertben felavatták Gádor István térplasztikáit 18-19. Mirjam Viippola finn mozgásművészeti együttes a Fegyveres Erők Klubjában 23. A Pécsi Műhely tagjainak kiállítása a Déryné utcai kiállító teremben 26. Felavatták Kampfl József: Radnóti Miklós mellszobrát az Építők úti iskola előtt 29-30. VI. Pannónia Élelmiszergazdasági Napok 31. Megnyílt az Ünnepi Könyvhét. Vendég: Takáts Gyula, Kiss Dénes, Jókai Anna és Boldizsár Iván
június	4. Az akadémiai kertészeti napok megnyitója a Fegyveres Erők Klubjában 7. Felavatták Palkovics Lajos Építőmunkások című szobrát a Pollack Mihály Szakközépiskolában 9. Választási nagygyűlés a Pécsi Orvostudományi Egyetemen 12. Eija Markkanen finn grafikusművész kiállítása a Déryné utcai kiállító teremben 13. Shakespeare: Vihar című drámájának bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban 16. Mór Tamás festőművész kiállítása a Fegyveres Erők Klubjában 19. Átadták a Baranya Megyei Gyermekek- és Ifjúságvédő Intézetet 21. Láng István: A nagy drámaíró című kamaraoperájának ősbemutatója a Zenélő Pécsi Udvarok rendezvénysorozat keretében 25. Pécs Megyei Jogú Város Tanácsának ülése

Pécsett ma... 2000-ben

április	4. Peter Tufo, az USA nagykövete Pécsett 6. Colin Foster: Odüsszeusz és a Szírén, kiállítás a Pécsi Galériában
A Városházán tartotta kihelyezett ülését a Parlament Oktatási és Tudományos Bizottsága 6-8. A Helyi Televíziók Országos Találkozója Pécsett 7. Felavatták a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvosi Karának Mozgástan Intézetét Feydeau: Osztrigás Mici című bohózatának bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban
Csethe Ildikó textilművész kiállítása a Pécsi Galériában
A Pécsi Szemle 2000 TAVASZ számának bemutatója a Művészetek Házában 7-8. Baranyai Cigányok III. Tavasz Fesztiválja Pécsett 8. Üvegcsokor címmel Kertészfi Ágnes iparművész kiállítása az Arthus Galériában 9. Az Ormánság életét bemutató régi fotók kiállítása a Szabadság úti református templomban 10. Amira Kapetanovi, Bosznia–Hercegovina nagykövete Pécsett |
|---------|---|

- április
- Horvát képzőművészek Bosznia-Hercegovinából, kiállítás a Művészetek Házában
11. A Költészet Napja. Galambosi László: Virrasztó oltalom című poszthumusz kötetének bemutatója a Várkonyi Nándor Könyvtárban
Az önkormányzatok és a civil szervezetek kapcsolata című konferencia az Európa Házban
VII. POTE Jazz Fesztivál
Hajdu Gábor romániai egészségügy miniszter látogatása a Pécsi Tudományegyetemen
12. Hajdu István: Előbb-utóbb rongyszőnyeg az avantgarde-nak, könyvbemutató a Művészetek Házában
Regős Róbert zongoraművész koncertje a Csontváry Múzeumban
Gyöngyössy Zoltán fuvolaművész és a Pécsi Kamarazenekar koncertje a Liszt-teremben
13. Lantosné Imre Mária - Begovác Rózsa - Burján István: Baranya népművészete című kötetének bemutatója a Néprajzi Múzeumban
Balikó Vera (celló) és Stafan Meylaers (zongora) koncertje a Művészetek Házában
14. Nigel Thorpe, Nagy-Britannia nagykövetének előadása a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán
15. Négy horvátországi naiv festő képeinek kiállítása a Műhelygalériában
16. Passiójáték a Tettyén
17. F fiatal művészek pódiuma: Kelemen Barnabás (hegedű), Kokas Katalin (mélyhegedű), Rohmann Ditta (gordonka) és Fehér Ernő (zongora) koncertje a Művészetek Házában
19. Esterházy Péter: Harmonia caelestis című regényének bemutatója az Áfium Étteremben
20. Színház, karrier, magánélet. Udvaros Dorottya estje az Ifjúsági Házban
25. Ülést tartott Baranya Megye Önkormányzata
Kisebbségek 2000. Egyhetes nemzetközi szeminárium a Pécsi Tudományegyetemen
- 25-28. Latin-amerikai Napok a Pécsi Tudományegyetemen
Carlos, Trejo Sosa kubai nagykövet Pécsett
26. A Sopianae Vonósnégyes hangversenye a Művészetek Házában
27. A Nemzeti Filharmonikus Zenekar koncertje a Pécsi Tudományegyetem-aulájában, Fischer Ádám vezényletével
- 27-29. A III. Pécsi Pszichológus Napok a Pécsi Tudományegyetemen
28. Hans Beck, az EU volt magyarországi nagykövetének pécsi látogatása
Pécsi Sajtóklub 2000 vendége Eötvös Pál, Tamás Ervin, Uj Péter és Ungár Tamás
30. A budapesti Kalevala Kórus koncertje a Csontváry Múzeumban
- május
2. Kincses Veronika, Simon Izabella, Vajda Gergely és a Brass in the Five együttes koncertje a Művészetek Házában

- május
- Nyitott napok a Pécsi Galériában
- 2-10. Találkozás Itáliával. Olasz kulturális napok Pécssett
3. Lakshmi Puri, India nagykövete Pécssett
Pokorni Zoltán oktatási miniszter Pécssett
- 3-4. Ázsiai napok a Pécsi Tudományegyetemen
4. A Pécsi Szimfonikus Zenekar koncertje a Pécsi Nemzeti Színházban, Howard Williams vezényletével
Kiállítás a Művészetek Házában: HVG címlaptárlat 1979-1999. címen
- 4-5. Habsburg Ottó és Habsburg György látogatása Pécssett
- 5-7. Nemzetközi Szlavisztikai konferencia a Pécsi Tudományegyetemen
6. Alessandro Zanier festményei az Ifjúsági Házban
V. Pécsi Sörmajális és Európa Nap a Pécsi Sörfőzde területén
Reich Károly grafikái az Arthus Galériában
8. Dél-koreai gazdasági delegáció Pécssett, Won-Jong Lee vezetésével
9. Püspökvári zenés esték. Áment Ferenc Lukács és Lantos István orgonakoncertje a Bazilikában, a Szent Márton Kórus közreműködésével
Font Márta: Könyves Kálmán és kora;
Majoros István: Párizs és Oroszország (1917-1919);
Ormos Mária: Civitas fidelissima című könyvének bemutatója a Pécsi Tudományegyetemen
10. Ötödször is bajnok lett a PVSK-Mizo kosárlabda csapata
- 10-11. Portugál napok a Pécsi Tudományegyetemen,
Joao Kersteeg portugál nagykövet Pécssett
11. Marta Moszczenska, Kanada nagykövete Pécssett
Átadták a felújított Zsolnay-kutat
Ülést tartott Pécs Város önkormányzata
Horgas Eszter (fuvola), Vján György (zongora),
Berkes Balázs (bőgő) és Balázs Elemér (dob) alkotta Class Jazz Band a Liszt-teremben
12. Felavatták az Európa Információs Pont irodáját az Európa Házban
15. Baranyai Millenniumi Pantheon, levéltári konferencia a Művészetek Házában
16. Sors-kérdéseink. Heller Ágnes filozófus a Művészetek Házában
Dick A. Benschop holland külügyi államtitkár Pécssett
17. A Somogy című irodalmi és művészeti folyóirat pécsi számának bemutatója a Várkonyi Nándor Könyvtárban
Török küldöttség Pécssett
19. Alessandro Passuello orgonahangversenye a kertvárosi Szent Erzsébet templomban
- 19-21. IV. Magyar Ókortudományi Konferencia a Pécsi Tudományegyetemen
20. Euripidész: Alkésztisz című drámájával vendégszerepelt a Pécsi Nemzeti Színházban a Sepsiszentgyörgyi Magyar Színház

- május
21. A Pécsi Ércbányász Koncert Fúvószenekar hangversenye a Liszt-teremben
 23. Millenniumi emléktáblát avattak a Mecsekben, Lapison
 24. A zágrábi Spektar Képzőművészeti Egyesület kiállítása az August enoa Horvát Klubban
 25. Ülést tartott Pécs Város önkormányzata
 26. A Pécsi Sajtóklub 2000 vendége Bencsik András és Ludwig Emil
- 26-28.
- V. Károly és Közép-Európa, konferencia a Pécsi Tudományegyetemen
 27. Jan Garbarek (szaxofon) és a Hilliard Ensemble koncertje a Bazilikában
Esterházy Péter és Dész László estje a Cafe Dante-ban
 28. A Hősök Napja alkalmából koszorúzási ünnepséget tartottak a köztemetőben és a világháborús emlékműveknél
Csillaglány című mesejáték bemutatója a Pécsi Harmadik Színházban
Horvát nap Pécssett
 30. Pécs-Baranya 2000. Az Ünnepi Könyvhét megnyitója a Művészetek Házában. Bertók László: Februári kés és Sándor Iván: Menekülő évek című könyvének bemutatója
A Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karának Képzőművészeti Mesteriskolája doktorandusz hallgatóinak kiállítása a Pécsi Galériában
A laupheimi fotókör képeinek kiállítása az Ifjúsági Házban
A "máltai játszótér" alapkövetétele a Csilla Gondviselés Háza mellett
A Gazdasági Minisztérium támogatási rendszeréről tartott tájékoztatást Glattfelder Béla, a minisztérium politikai államtitkára
 31. Berze Nagy János: A macskakisasszony című, Marton Magda által illusztrált kötetének bemutatója a Művészetek Házában
- június
1. Az Ünnepi Könyvhét megnyitója a Színház téren
 - 1-2. Nemzetközi filozófiai konferencia a Dominikánus Házban
 - 1-3. A Magyar Dermatológiai Társaság vándorgyűlése a Pécsi Tudományegyetem Orvoskarán
 2. Jubileumi emlékülés a Pécsi Tudományegyetemen, a Pollack Mihály Műszaki Főiskola megalakulásának 30. évfordulóján
 5. Zlatko Tomi, a Horvát Köztársaság parlamenti elnöke Pécssett Átadták a Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztő Intézetének Szántó Kovács János utcai új épületszárnyát
 6. A Polgári Szalon vendége volt Szabó Iván volt pénzügy-és gazdasági miniszter
Lázár Balázs: Szárny angyal nélkül című verseskötetének bemutatója a Művészetek Házában
Fiatal művészek pódiuma. Speigl Krisztina (gordonka), Huszics Ibolya (zongora) és Vida Lóránd (harsona) koncertje a Művészetek Házában

- június
7. A Polgári Szalon vendége volt Rockenbauer Zoltán kulturális miniszter
 8. Ida Mocivnik szlovén nagykövet Pécssett
Janikovszky Éva estje a Várkonyi Nándor Könyvtárban
Plakátok/Posters 2000 c kiállítás a Pécsi Galériában
Agrárdemonstráció a megye főútvonalainak felpályás lezárásával.
 9. Regionális roma fórumot tartottak Pécssett Dominique Rosenberg professzor,
az Európa Tanács szakmai konzultánsának részvételével
Az V/C európai gyorsforgalmi út megvalósítása érdekében együttes ülést tartott
Pécs és Eszék önkormányzata
 10. Mayer Mihály pécsi megyéspüspök felszentelte a baranyai iparosok zászlaját
Az Új Dunántúli Napló napja a Széchenyi téren
 11. Püspökvári zenés esték keretében Geiger György (trombita) és Maros Éva (hárfa) koncertje a püspöki palota udvarán
Pünkösdi fesztivál a Sétatéren
 13. A Central Connecticut State University küldöttségének látogatása a Pécsi Tudományegyetemen
 15. Gellér B. István: Növekvő város címmel kiállít a Velencei Biennálén
Ella István orgonaművész koncertje a Bazilikában
Gyöngyössi Zoltán (fuvola), Sz. Simonfai Márta (csembaló) és a Pécsi Kamarazenekar hangversenye a Művészetek Házában
 16. Tervező művészek a Zsolnay gyárban, kiállítás a Múzeum Galériában
 - 16-17. Grazi bíró-delegáció Pécssett
 17. British Road Show 2000. a Széchenyi téren
 18. Hirden felavatták a millenniumi emléket
 19. F fiatal művészek pódiuma. Fodor Gabriella hangversenye a Művészetek Házában
 21. Megyesi Schwarz Lúcia dal és ária estje a Művészetek Házában
Művészet Gasztronómia Fesztivál kezdődött Pécssett
 22. Ülést tartott Pécs Város önkormányzata
Snétberger Ferenc gitárművész For my people című lemezének bemutatója a Cafe Dante-ban
 23. Szépasszonyok, Boszorkányok c. balett ősbemutatója a Pécsi Horvát Színházban
A Baranya Megyei Kulturális és Idegenforgalmi Központ nemzetiségi művészek kiállításával nyílt meg a Baranyai Nemzetiségi Fesztivál
 26. A Tanulmányok Pécs történetéből két újabb kötetének bemutatója a Dominikánus Házban
 27. Baranya Megye Önkormányzatának kihelyezett ülése Sellyén
 28. Megnyílt a Pécs Expo 21. Pécsi Nemzetközi Vásár
Püspökvári zenés esték. Szamosi Szabolcs orgonakoncertje a püspöki palotában
 29. Ülést tartott Pécs Város önkormányzata
A hetvenéves Tüskés Tibor jubileumi estje a Művészetek Házában